

BESKED IKVÄLL!

Peter Esaiasson och Nicklas Håkansson

Besked ikväll!

VALPROGRAMMEN I SVENSK RADIO OCH TV

Nr 19 i en serie skrifter utgivna av
STIFTELSEN
ETERMEDIERNA I SVERIGE

UTKOMNA VOLYMER I SKRIFTSERIEN

1. Leif Furhammar, *Med TV i verkligheten* 1995
2. Göran Elgemyr, *Radion i strama tyglar* 1996
3. Nina Wormbs, *Genom tråd och eter* 1997
4. Olle Sjögren, *Den goda underhållningen* 1997
5. Torsten Thurén, *Medier i blåsväder* 1997
6. Lars Hänström, *Lär mig att mäta tiden* 1997
7. Peder Lunell-Fallenius, *Radiohuset* 1998
8. Lars-Åke Engblom, *Radio- och TV-folket* 1998
9. Birgitta Höijer, *Det hörde vi allihop!* 1998
10. Alf Björnberg, *Skval och harmoni* 1998
11. Ulla B Abrahamsson, *I allmänhetens tjänst* 1999
12. Peter Dahlén, *Från Vasaloppet till Sportextra* 1999
13. Sune Tjernström, *En svårstyrd skuta* 1999
14. Michael Forsman, *Från klubbrum till medielabyrinth* 2000
15. Ingegerd Rydin, *Barnens röster* 2000
16. Lasse Svanberg, *TV-bilder* 2000
17. Per Rahbek, *Återupptäckten av provinsen* 2001
18. Bo Reimer, *Uppspel* 2002
19. Peter Esaiasson & Nicklas Håkansson, *Besked ikväll!* 2002

© Stiftelsen Etermedierna i Sverige 2002

Fälth & Hässler i Värnamo

ISBN 91-518-4111-8

ISSN 1400-7274

STIFTELSEN ETERMEDIERNA I SVERIGE har initierat och driver ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt om de svenska etermediernas uppkomst och utveckling fram till den tid då monopolet upphör. Ett tjugotal forskare är knutna till olika delprojekt, och deras resultat publiceras i denna skriftserie. Projektet sammanfattas också i tre populärvetenskapliga volymer. Sveriges Radio AB och Sveriges Television AB har anslagit medel till stiftelsen motsvarande huvudparten av de beräknade kostnaderna. Senare har även Teracom Svensk Rundradio AB inträtt som ett stödjande företag. Dessutom har betydande bidrag erhållits från Marianne och Marcus Wallenbergs Stiftelse, Telia AB, Svenska Spel AB (Tips-tjänst) och STIM.

Administrativt har forskningsprojektet letts av före TV1-chefen *Olle Berglund* (1993–2000) och därefter av medianalytikern *Margareta Cronholm* (SVT) som ordförande i redaktionskommittén tillsammans med redaktörerna *Göran Elgemyr* (SR) och *Roland Hjelte* (SVT). I kommittén ingår även projektledarna professorerna *Stig Hadenius*, *Dag Nordmark* och *Lennart Weibull* liksom professorerna *Sverker Ek* och *Jarl Törbacke*.

Innehåll

FÖRORD • 11

UPPGIFTEN

KAPITEL 1

DEN NYA MEDIESITUATIONEN • 15

Vad vi vill ta reda på • 19

Att ta ställning på rimlig grund • 20

KAPITEL 2

DE ANALYTISKA GLASÖGONEN • 24

Demokrati, information och kontroll • 27

Journalistyrket som profession • 31

Politisk och journalistisk representation • 36

KAPITEL 3

VAD BEHÖVER MEDBORGARNA VETA? • 41

Fortsättningen • 49

UTFORMNINGEN

KAPITEL 4

PUBLIC SERVICE-JOURNALISTIK

OCH VALBEVAKNINGEN • 53

Valet av public service • 55

Public service-journalistik – tre renodlade modeller • 57

Public service-journalistiken i Sverige • 60

Styrande idéer för fortsättningen • 63

KAPITEL 5

SÅ BLEV PROGRAMMEN • 65

Sex grundläggande alternativ • 66

Alternativen konkretiserade • 67

Utformningen av valprogrammen
i svensk radio och TV • 77

Historiska beslutstillfällen • 81

KAPITEL 6

VARFÖR BLEV PROGRAMMEN SOM DE BLEV? • 84

1930-talet: Radion börjar sända valprogram • 85

1940-talet: Intervjuer in, presentationer ut • 90

1960-talet: Journalisterna tar över utfrågningarna • 95

1980-talet: Journalisterna tar över i debatterna • 101

Varför blev det som det blev? • 106

MAKTEN

KAPITEL 7

SAMTALSTONEN • 113

Frivilliga och motvilliga överlämningar • 115

Hur skall benägenheten att avbryta tolkas? • 117

Den historiska utvecklingen • 120

Varför avbryter journalisterna? • 124

Varför ändrades samtalstonen? • 127

Nya journalistgenerationer
eller slingrande partiledare? • 129

Informaliseringen då? • 131

En samlad förklaring • 137

Makt, dominans och undergrävd auktoritet? • 139

KAPITEL 8

ÄR JOURNALISTERNA NEUTRALA? • 141

Systematiska faktorer som hotar neutraliteten • 142

Empirisk prövning • 145

Hur står det till med neutraliteten? • 148

INNEHÅLLET

KAPITEL 9

TEMPOT • 153

Tempo? • 154

Tempo! • 158

Konsekvenser? • 161

KAPITEL 10

NY JOURNALISTIK — NY INFORMATION? • 163

Ett förändrat innehåll hur då? • 165

Tre jämförelser • 168

Mer konflikt? • 169

Konkretare information? • 181

Förenklad information? • 189

Konsekvenser: Fler besked men mindre bakgrund • 197

Har medborgarna vunnit eller förlorat på affären? • 200

FRAMTIDEN

KAPITEL 11

MORGONDAGENS VALBEVAKNING • 207

Journalisternas hjälpmedel • 210

Nya programformer och nytt innehåll • 215

NOTER • 219

KÄLLOR OCH LITTERATUR • 252

PERSONREGISTER • 265

Förord

Om bokens titel skulle återspegla dess tillkomstprocess hade den lämpligen hetat »Brutet kontrakt«. Under de snart tio år som arbetet varit igång har vi överskridit ett betydande antal deadlines. Anledningen till alla förseningar är de gamla vanliga i den akademiska världen: begränsad finansiering, konkurrerande arbetsuppgifter, och förändrade familjesituationer (vi har var och en för sig vuxit upp till stolta dubbelföräldrar under resans gång).

Våra kontraktsbrott har haft det goda med sig att intressanta kulturkonflikter blottlagts. Från vår horisont har vi kunnat urskulda vårt beteende med att »vi blir klara så småningom«. Redaktionsledningen, med många års erfarenhet av praktisk programproduktion, har haft en annan inställning till vikten av att leverera i tid. (»Programtablåerna måste fyllas, det får inte bli svart i rutan!«) Tack i alla fall för flera givande diskussioner, och en särskild eloge till Margareta Cronholm som sedan hon tog över huvudansvaret agerat synnerligen konstruktivt.

Vi är skyldiga flera andra personer ett tack för hjälpen. Vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg har Martin Brothén, Carl Dahlström, Mikael Gilljam, Sören Holmberg och Staffan Kumlin kommenterat flera av texterna och funnits tillhanda för allmänna konsultationer. Staffan Kumlin var dessutom under en sommar för många år sedan projektanställd med ansvar för att undersöka samtalstonen i partiledarutfrågningarna. Övriga personer som medverkat till de omfattande datainsamlingar som ligger till grund för bokens analyser är Martin Brandorf och Marie Uhrwing. Brandorfs och Uhrwings arbete har finansierats genom forskningsanslag från HSFR (»Partiernas opinionspåverkan 1902–1991« respektive »Valretorik i Sverige och Tyskland«).

Vi har också haft stor nytta av synpunkter vi fått från mer externa miljöer, från deltagarna i de tvärvetenskapliga seminarierna som anordnats av stiftelsen Etermedierna i Sverige, och från Lennart Weibull, en av de huvudansvariga för forskningsprogrammets samhällsvetenskapliga del (och medlem i redaktionskommittén skall väl läggas till). Börje Sjöman – ytterligare en medlem – har hjälpsamt och med stor överblick gjort det möjligt att göra viktiga fynd i Sveriges Radios arkiv. Gunnel Asplund har varit en sammanhållande länk, inte minst inför och under forskargruppens många seminarier. På sluttampen har Tomas Blom varit en angenäm bekantskap som redaktör. Per Nilsson på Nordicom vid Göteborgs universitet har varit snabb och skicklig med att skapa det tryckfärdiga originalet.

Vi båda författare ansvarar gemensamt för bokens innehåll. En viss arbetsdelning har dock tillämpats. Peter Esaiasson har skrivit de första versionerna av kapitel 1–8 och 11, medan Nicklas Håkansson har gjort motsvarande insats med kapitel 9 och 10. Nicklas har dessutom haft huvudansvaret för de kvantitativa innehållsanalyser som genomförts och för insamlandet av arkivmaterialet.

Väl mött. Och ni kan alltid fundera en stund på vilken poet som är ursprunget till bokens avslutande rader.

Göteborg i maj 2002

Peter Esaiasson och Nicklas Håkansson

Uppgiften

Den nya mediesituationen

Det är något märkligt som skett under de senaste decennierna – en revolution i det tysta. Fast tyst och tyst förresten. Förändringen är mer oblodig än tyst. Vi talar om journalisternas inträde som politisk aktör. Visst hade massmedierna redan tidigare inflytande i politiken, men då huvudsakligen som förmedlande länk mellan beslutsfattarna och publiken. Numera fungerar journalisterna som självständiga aktörer med rätt att bestämma vilken bild av politiken som skall presenteras för publiken. Politikerna har förlorat sitt monopol över opinionsbildningen. Sannolikt rör det sig om en av de största maktförskjutningarna i samhället under 1900-talet.

Händelseförloppet tog fart under det dramatiska 1960-talet. Vid decenniets början debuterade TV som publikmedium under stort allvar och strikt politikerkontroll. Vid decenniets slut hade TV-journalisterna Olivecrona, Ortmark och Orup placerat en statsminister i svårigheter och högerpartiet hade tvingat fram en utredning om huruvida TV-Aktuellts journalister verkligen fick lov att göra som de hade gjort under 1968 års valrörelse. När utredningen gav nyhetsbevakningen sitt gillande var det en bekräftelse på att politikerna hade förlorat kontrollen över opinionsbildningen. Den svenska demokratin blev sig aldrig mer lik.¹

Politikerna var dåligt förberedda på utvecklingen. På 1950-talet handlade oron inför framtiden om att det nya bildmediet TV skulle göra det svårt för mindre ansiktsfagra personer att göra sig gällande. Snart nog uppenbarades dock att den verkliga utmaningen kom, inte från TV-mediet i sig, utan från journalisternas anspråk på att få vara med och bestämma över informa-

tionen som skulle presenteras för medborgarna. Statsminister Tage Erlander tyckte sig ta ett djärvt grepp när han i början av 1960-talet införde regelbundna presskonferenser och anställde en informationssekreterare för kontakterna med nyhetsmedierna. Den nya medieordningen krävde dock betydligt större anpassningar än så. Att ordna presskonferenser blev vardagsmat för politikerna, och den ensamme informationssekreteraren fick sällskap av ett mycket stort antal kommunikationsspecialister. I den nya mediasituationen måste tänkbara journalistreaktioner vägas in i snart sagt varje politiskt beslut.²

Ingenstans var förändringen tydligare än under valrörelserna. Den gamla världens valrörelser var förvisso inte idylliska för politikerna, men de hade fördelen att vara förutsägbara när det gäller relationen till massmedierna: Till att börja med kunde man som politiker räkna med troget stöd från den egna partipressen på såväl nyhetsplats som ledarplats. Lika säker kunde man vara på att motståndarsidans ledaravdelningar skulle vara konsekvent kritiska medan motståndarsidans nyhetssidor skulle komma att iakttä stor tystnad. Slutligen kunde man utgå från att representanterna för Sveriges Radio skulle komma att inta en passivt neutral roll. Uppgiften för Sveriges Radio var att arrangera utsändningen av de speciella valprogrammen och av TT:s uppläsningar av inkomna nyhetstelegram från partiföreträdarnas mötesanföranden. I den gamla situationen med partikontrollerad opinionsbildning gällde osäkerheten vilka skamgrepp motståndarna skulle komma att ta och hur väljarna skulle reagera på valdagen, inte hur journalisterna skulle komma att agera.³

Inför andrakammarvalet 1968 fick partiledarna för första gången finna sig i att nyhetshungriga journalister gjorde dem sällskap på kampanjresorna landet runt. Där kontakterna med nyhetsmedierna förut hade kunnat skötas med pressmeddelanden till TT och med antecknande reportrar nedanför talarstolen blev nu presskonferenserna ett rutinartat inslag i dagsprogrammet. På presskonferenserna tog journalisterna från radio och TV plats långt fram i lokalen med mikrofoner och kameror, beredda att ställa frågor om mycket annat än vad politikerna själva skulle vilja förmedla till väljarna. Mediekontakterna intensifierades än

mer av att de särskilda valprogrammen i radio och TV gjordes om för att passa den nya aktiva journalistrollen. Ut åkte såväl programmen där partiernas företrädare frågade ut varandra som partiernas egna presentationsprogram där de fick lägga fram sin politik utan störande parter. Så småningom följde ytterligare anpassningar från politikernas sida. Ett tydligt tecken på ansträngningarna att anamma kraven på nyheter är att partiledarna började med spektakulära framträdanden som kostymklädda vandringar i vattnet (Olof Johansson), avklädda ben nödortfikt dolda av paraplyer (Gudrun Schyman) och matning av redan överexponerade sälar (Bengt Westerberg).

Händelseförloppet rymmer en klar och tydlig maktdimension. Journalisterna har erövrat en betydande kontroll över opinionsbildningen på bekostnad av politikernas möjligheter att själva bestämma vilken information som skall presenteras för medborgarna.⁴ Ett grundläggande antagande inom det som brukar kallas den realistiska skolbildningen kring politik och samhälle – skolbildningen står för uppfattningen att politik i grund och botten handlar om en intressekamp med vinnare och förlorare – är att ingen grupp frivilligt lämnar ifrån sig makten. Konflikten mellan politiker och journalister stämmer in i denna världsbild. Den nya medieordningen infördes under grumsande från politikerna. Än idag tycker politiker i gemen att massmedierna har tillskansat sig *alldeles* för mycket makt och inflytande i samhällslivet.

Tydliga illustrationer till politikernas animositet gentemot medierna kan hämtas från frågeundersökningar med riksdagens ledamöter som genomförts av statsvetarna vid Göteborgs universitet. I undersökningarna har ledamöterna tillfrågats om hur mycket makt och inflytande olika samhällsaktörer *faktiskt* har, respektive hur mycket inflytande de *borde* ha. Ett återkommande resultat tvärs över alla partigränser är att ledamöterna menar att »press, radio och TV« är en av de absolut mest inflytelserika aktörerna i samhället, samtidigt som man, fortfarande över alla parti-gränser, anser att medierna borde ha förhållandevis litet inflytande. Ledamöterna menar faktiskt att medierna borde ha mindre inflytande än *samtliga* andra samhällsaktörer som ingått i un-

dersökningarna, inklusive sådana i sammanhanget kontroversiella aktörer som finansmarknaden och tjänstemännen i stat och kommun.⁵

De svenska politikernas uppfattningar om mediernas faktiska och önskvärda inflytande delas av parlamentsledamöterna i övriga nordiska länder. Motsvarande undersökningar från det danska Folketinget, det finländska Eduskunta, det isländska Alltinget och det norska Stortinget visar att ledamöterna överlag anser att medierna har alldeles för mycket att säga till om i samhällslivet. Medierna hamnar konsekvent längst ned på listan över institutioner som borde ha mycket makt och inflytande.⁶ Vad vi ser är helt enkelt ett bland politiker allmänt spritt missnöje med journalisternas sätt att ta för sig i politiken.

Utvecklingen med en framväxande konflikt mellan politiker och journalister är inget unikt för Sverige och Norden. Liknande förändringar har ägt rum över hela västvärlden, om än i olika takt och i olika omfattning. Den mest långtgående utvecklingen har måhända ägt rum i USA. De amerikanska journalisternas ovilja att underordna sig politikerna illustreras av den kontinuerligt minskande tid som tilldelas ledande politiker att uttala sig i TV:s nyhetssändningar från valrörelserna – sedan 1960-talet har en genomsnittlig »soundbite« minskat från 30 sekunder till 7 sekunder.⁷ I våra nordiska grannländer kom förändringen några år senare än i Sverige, allra sist i Finland.⁸ Utlösande faktor i fallet Finland blev debatten kring mediernas tystnad om den åldrande Urho Kekkonens sista presidentår under början av 1980-talet, alltså ett drygt decennium efter den svenska omvälvningen. I ett land som Frankrike har möjligen, nu spekulerar vi, politikerna lyckats förhållandevis väl med att behålla kontrollen över opinionsbildningen. Franska TV-journalister behandlar åtminstone ibland ledande politiker som vore de vördnadsbjudande.⁹ Men trots att det förekommer variationer på temat rör det sig om en och samma historiska utvecklingstendens – med framväxten av ett självständigt journalistkollektiv har en ny och varaktig konfliktlinje etablerats i politiken.

Vad vi vill ta reda på

Det är den framväxande konflikten kring kontrollen över den politiska opinionsbildningen som är ämnet för denna bok. Vi tänker oss att belysa två frågor kring den historiska relationen mellan journalister och politiker: Vad är det mer precist som har hänt, och bör man som medborgare beklaga eller bejaka framväxten av den nya mediesituationen?

Den första frågan handlar om hur den historiska relationen mellan journalister och politiker lämpligen kan förstås. På bokens inledande sidor har utvecklingen beskrivits i dramatiska termer. Vi talar om ett maktskifte av epokgörande proportioner vars början kan dateras till 1960-talet. All historieskrivning innebär en förenkling av de verkliga förhållandena, men frågan vi söker ett svar på är om den inledande historieskrivningen är en *hållbar* förenkling av verkligheten. Är det försvarbart att hålla fast vid en dramatisk och enkel historieskrivning, eller är det nödvändigt att komplicera bilden för att relationen mellan politiker och journalister skall kunna karakteriseras på ett rimligt sätt?

För att svara på denna historieförstående fråga kommer vi att leta efter de tillfällen i historien när utvecklingen har slagit in på nya vägar. Under vilka perioder, om några, har det gjorts epok vad gäller relationen mellan journalister och politiker?

Den andra frågan är av normativ karaktär och avser hur den historiska utvecklingen bör värderas. Alldeles klart är att politikerna ogillar utvecklingen, men finns det skäl också för medborgarna att beklaga det som skett? Det kanske tyngsta argumentet för att ett ökat inflytande för journalisterna skall ses som något positivt är att alla makthavare behöver kontrolleras. Kanske var möjligheterna till utomstående granskning för små under eran med politikerkontrollerad opinionsbildning? När politikerna tar sig rätten att bestämma vilka frågor som skall besvaras eller till och med få framföras, finns en uppenbar risk att obehagliga sanningar sopas under mattan. Nog måste journalisterna ha möjlighet att slå larm när, som i Finland, landets president visar tecken på sviktande mental hälsa?

Samtidigt gnager misstanken att den nya mediesituationen huvudsakligen kommit att gagna journalistyrket som profession.

Förmodligen är det roligare att arbeta som journalist när man själv är med och formar bilden av ett skeende än när man enbart rapporterar om andras uppfattningar.¹⁰ Men i den utvecklingen skulle kunna finnas en motsatsställning till medborgarnas intressen. Som medborgare behöver man ett allsidigt underlag för att kunna ta ställning i gemensamma angelägenheter på rimligt informerad grund. För att informationsmaterialet skall kunna kallas allsidigt krävs allt som oftast att parterna i en konflikt får komma till tals på egna villkor utan tolkande mellanhänder. Det är inte säkert att det som är bra för journalisternas arbetssituation också är bra för medborgarna.

Mediekritik är en genre som inbjuder till starka emotioner. Detta förhållande är föga märkligt eftersom vi diskuterar frågor om makten i samhället. Just för att det finns så starka intressen involverade tror vi att det finns anledning att ta på sig de analytiska glasögonen. Vad är det egentligen debattörerna säger med sina upphetsade röster? Vår ambition är att bidra till debatten genom att först renodla ett speciellt sätt att se på relationen mellan journalister och politiker och att utifrån det valda perspektivet sedan genomföra belysande empiriska studier. Förhoppningen är att kunna ge en och annan aha-upplevelse och att resultaten skall kunna tjäna som utgångspunkt för fortsatta och mer upplysta diskussioner. Vore det önskvärt att ändra på någon sakernas ordning eller är det rentav ganska bra som det är? Finns det med andra ord anledning att ansluta sig till en fundamental omsadlingsskola eller finns det kanske skäl att i stället förena sig med en omvärderingsskola som vill se det positiva i de förhållanden som råder idag?

Att ta ställning på rimlig grund

Granskningar av mediernas och politikernas insatser i den politiska opinionsbildningen landar allt som oftast i kritiska omdömen. Budskapet brukar vara att medierna (eller politikerna) på det ena eller andra sättet uppträder klandervärt. En viktig anledning till att slutsatserna blir negativa är att man jämför den observerade verkligheten med mer eller mindre genomtänkta *ideal-*

situationer. Jämförelser med idealsituationer är ofta ett bra sätt att åskådliggöra ett fenomen, men strategin har ett par svagheter. För det första är det givet att sakernas nuvarande tillstånd kommer att betraktas som tämligen bedrövligt; själva tankekonstruktionen går ut på att ett ideal är något svåruppnåeligt som endast undantagsvis tangeras i det verkliga livet.¹¹ För det andra finns en risk att man låter det bästa bli det godas fiende; i upprördheten över den imperfekta verkligheten är det frestande att föreslå nya »lösningar« vilka snarast skulle förvärra situationen.

För att komma förbi den lite förutsägbara kritiken att medierna (och politikerna) misslyckas med att leva upp till ett uppställt ideal kommer vi att pröva ett alternativt angreppssätt. Frågan som ställs är vilka *realistiska* alternativ till sakernas nuvarande tillstånd som finns. De realistiska alternativen tas fram genom att vi använder oss av empiriska jämförelsepunkter. Politikernas och journalisternas agerande kommer att jämföras med varandra och med respektive parts agerande under olika tidsperioder: Så här brukar politiker uppträda när de har kontrollen och så här brukar journalister uppträda när de har kontrollen. Jämförelserna ger oss en uppfattning om de realistiska alternativen, vilka sedan kan utgöra ett underlag för att ta ställning till om det ena eller andra förhållandet är att föredra. Enkelt uttryckt skall inte någondera parten kunna vinna matchen genom att enbart lyfta fram motståndarens svagheter.

Som förhoppningsvis redan framgått försöker vi att konsekvent betrakta relationen mellan politiker och journalister ur ett medborgerligt perspektiv. Såväl politiker som journalister tycker att det blir bäst om de själva har kontrollen över informationen, men frågan vi vill ha svar på är vilka konsekvenser den förändrade mediesituationen har fått för *medborgarnas* bild av politik.

Analyserna kommer att handla om en specifik del av relationen mellan journalister och politiker, nämligen sättet att bevaka de politiska valen. Veckorna före ett politiskt val är kritiska för alla inblandade parter. Medborgarnas intresse för politik är som störst, politikerna har ett särskilt behov av att förmedla just den information som de själva står bakom, och journalisterna har att väga av mellan en mängd olika intressen. En granskning av hur

relationen mellan journalisterna och politikerna har utvecklats under de intensiva veckor som föregår ett politiskt val har en självklar plats när det gäller att förstå hur den nya mediesituationen har påverkat den information medborgarna får om politiken.

Valrörelserna kan betraktas som ett besvärligt fall för dem som är positiva till utvecklingen mot ett ökat journalistinflytande. Vi menar att behovet av avslöjanden, som är den mest spektakulära delen av uppdraget att kontrollera makthavare, är mindre under valrörelserna än under mellanvalsperioderna. Olika former av statligt och överstatligt maktmissbruk behöver visserligen alltid lyftas fram i ljuset, men när man som medborgare skall ta ställning till vilka som skall anförtros rätten att fatta auktoritativa beslut i gemensamma angelägenheter under den kommande mandatperioden gäller det att väga samman olika typer av hänsynstaganden. Mer precist behöver man fundera över såväl historiska misstag som framtida möjligheter; över både det som *har* hänt och det som kan *komma* att hända. Givet behovet av sammanvägda funderingar finns särskilda skäl till att få höra hur de ansvariga politikerna själva tycker och tänker, vilket i sin tur reducerar utrymmet för journalistiska avslöjanden.

Koncentrationen på valrörelserna innebär samtidigt en begränsning i resonemangens allmängiltighet. Eftersom spelreglerna under valrörelserna är speciella kan mycket väl relationen mellan politiker och journalister vara annorlunda när valdagens kontrollstation är passerad. Förhållandena under mellanvalsperioderna måste helt enkelt studeras i särskild ordning.

Vår granskning kommer att fokusera på relationen mellan politikerna och Sveriges Radio med dess föregångare Radiotjänst och efterföljare Sveriges Television.¹² En anledning till beslutet att låta medierna representeras av det stora public service-företaget är förstås att Sverige Radio och TV traditionellt har haft ett starkt grepp om publiken och därigenom har suttit på en maktresurs av mycket stort intresse för politikerna. Men det finns också ytterligare skäl till att ge Sveriges Radio och TV en huvudroll i granskningen av den nya medieordningens konsekvenser – företagets fastslagna ställning som allmänhetens tjänare. Till skillnad från sina skrivande kolleger i partipolitiskt bundna tid-

ningar har Sveriges Radios medarbetare alltid varit principiellt politiskt neutrala. Genom att följa händelseförloppet inom Sveriges Radio och TV över tid får vi en möjlighet att göra närmare tidsbestämningar och preciseringar av vad som faktiskt förändrats när det gäller informationen om politik som förmedlas via självständiga journalister. Lyckliga omständigheter i sammanhanget är att det var Sveriges Radios journalister som tog de första stegen på vägen mot aktivt oberoende gentemot politikerna under 1960-talet, och att företagets långa serie av särskilda valprogram erbjuder en nästan laboratorieartad miljö att studera.

De analytiska glasögonen

Den inledande historieskrivningen företogs i turbofart. Hög hastighet och hållbara karakteriseringar av komplicerade händelseförlopp är dock två storheter som är svåra att förena. Innan det är dags att resonera kring lämpliga analytiska perspektiv för den fortsatta undersökningen, finns det anledning att stanna till och fundera över tänkbara invändningar mot det som hittills har sagts. Kanske är det redan nu, innan vi börjar på allvar, motiverat att överge den dramatiska historieskrivningen? Finns det verkligen fog för påståendet att det har skett en grundläggande förändring i maktrelationen mellan journalister och politiker?

Den ena möjliga invändningen är att medierna *alltid* har varit en maktfaktor i politiken. Det är lätt att glömma i yran kring informationsålderns möjligheter och avarter, men politiker har under överskådlig tid varit beroende av massmedierna för att kunna bedriva effektiv opinionsbildning. I sammanhanget får det räcka med att påminna om att den borgerliga sidans tidningsdominans var ett återkommande tema i den socialistiska vänsterns interna stridigheter under början av 1900-talet. Lenin och andra revolutionsförespråkare menade att borgarklassens kontroll över massmedierna var en viktig anledning till att arbetarnas politiska medvetenhet var så låg att det behövdes ett revolutionärt avantgarde. Till och med en övertygad reformist som Ernst Wigforss lät i en brevkomentar undslippa sig att bolsjevikerna hade rätt när de talade om skendemokratier då »massor av folk följer de borgerliga därför att dessa genom kapitalet har pressen i sin hand».¹

Resonemanget är bestickande. De intressen som kontrollerar medierna har alltid haft ett försteg när det gäller att få stöd för

sina uppfattningar. När vi ändå hävdar att det har skett en grundläggande förändring i relationen mellan medierna och politikerna beror det på att vi utgår från en åtskillnad mellan makten över *publiken* och makten över *innehållet*.² Det som intresserar oss i det här sammanhanget är journalisternas makt över innehållet, den information om politiken som förmedlas till publiken. Att medierna har haft ett starkt grepp över publikens politiska tänkande behöver inte betyda att medierna också har haft mycket att säga till om när det gäller vilket innehåll som skall förmedlas till publiken. Lenins och Wigforss ståndpunkter kan förstås utifrån just denna distinktion – pressen har den omedelbara makten att förleda folket, men det är borgarklassens intressen som avgör i vilken riktning folket skall ledas. Med vårt sätt att se på saken skulle Lenin och Wigforss ha hållit med om att journalisterna som kollektiv var tämligen maktlösa under deras tid.

Med hänvisning till tidningarnas historiskt nära koppling till partierna – partipressen var stark redan i början av 1900-talet – och radions dokumenterat försiktiga hållning till att ta egna politiska initiativ tycker vi oss ha fog för att hävda att det är en relativt sentida företeelse att betrakta journalistkollektivet som en självständig politisk aktör med rätt att bestämma vad som är relevant politisk information. Gårdagens politiker behövde inte fundera lika mycket över hur kontakterna med medierna skulle odlas och inte känna samma frustration över svårigheten att få journalisterna att acceptera den egna tolkningen av vad som hänt.³

En annan möjlig invändning mot historieskrivningen än att journalisterna alltid har varit en självständig politisk aktör är att de *aldrig* har varit det, inte ens i modern tid. Den inledande historieskrivningen skulle därmed ha tillskrivit dagens journalister ett alldeles för stort inflytande över massmediernas innehåll. Egentligen har ingenting förändrats sedan Lenins och Wigforss tid; nu lika väl som då är journalisterna dömda att fylla medierna med ett budskap som är styrt av någon annans intressen. Sålunda menar företrädare för den kulturkritiska traditionen inom masskommunikationsforskningen att medierna i grund och botten ägnar sig åt att reproducera de härskande intressenas

verklighetsuppfattningar.⁴ En variant på samma argumentation förs fram av dem som pekar på att ägarmakten sätter bestämda gränser för vad som kan sägas och att särskilt TV-journalisterna själva är en del av den politiska elit som de antas granska.⁵ Även utifrån en mindre omedelbart ideologisk samhällskritik kan man hävda att journalisterna har obefintligt utrymme för självständigt agerande. Argumentet brukar då vara att medierna är beroende av det etablerade samhällets syn på accepterad kunskap; forskare och övriga företrädare för etablissemangen avgör vad som är möjligt att rapportera om i medierna.⁶

Ståndpunkten att även dagens journalister saknar meningsfullt inflytande över det innehåll som förmedlas, den som ytterst ser journalistkollektivet som ett slags husbondens megafoner, tjänar som en påminnelse om att varje samhällsordning vilar på ett antal premisser som kan ifrågasättas. (Vem tjänar på den rådande ordningen och vad är relevant kunskap?) Det vore både dumt och förmätet att hävda att vår historieskrivning rycker undan mattan för den typen av fundamental medie- och samhällskritik, detta i synnerhet i tider när ägandet av massmedierna håller på att koncentreras till ett litet antal globala dominanter. Ändock är den fundamentala mediekritiken mindre relevant för vår undersökning. Utsiktspunkten för vår del är de dagspolitiska konflikterna med journalister som funderar på hur dagens händelser skall rapporteras, och politiker som svär över murvlarna som vantolkar budskapen. Med andra ord vill vi diskutera mediernas bevakning av de reellt existerande valrörelserna, inte som de fundamentala mediekritikerna varna för att mediernas bevakning fränkänner medborgarna möjligheten att begripa sitt eget bästa.

Det finns emellertid en mer dagspolitiskt orienterad variant på temat att journalisternas självständighet alltid har varit beskur- ren som är relevant i sammanhanget. Närmare bestämt betonar man då att det numera råder ett symbiotiskt förhållande mellan journalister och politiker. Politikerna må behöva medierna för att komma i kontakt med medborgarna, men journalisterna behöver politikerna för att ha någon substans att förmedla vidare. Journalister och politiker anpassar sig till varandras arbetssätt och

tankemönster utan att någondera parten kan sägas ha ett systematiskt övertag.⁷

Mycket talar för att det är en rimlig skattning av nu gällande maktförhållande att ingen part helt kontrollerar relationen. Inte ens mediernas värsta kritiker, politikerna alltså, uppfattar att medierna har absolut mest att säga till om. Belysande är att undersökningen av de nordiska politikernas maktuppfattningar place-rar medierna på en andraplats på listan över mäktiga samhälls-aktörer, klart före de folkvalda parlamenten, men lika klart efter den ohotade ettan »regeringen«. En nyanserad historieskrivning att ta med till den fortsatta framställningen bör alltså inte hävda att maktkampen är avgjord till journalisternas fördel. I stället för en avgjord maktkamp bör man tala om en väsentlig *förskjutning* av maktförhållandena under senare decennier. Politikerna som grumsar över mediernas sätt att ta för sig i politiken har i åtminstone en mening fog för sin kritik: Dagens symbiotiska förhållande mellan journalister och politiker är mycket annorlunda än äldre tiders politikerkontrollerade opinionsbildning.

Demokrati, information och kontroll

Hur bör då maktkampen mellan politiker och journalister betraktas? De som är positiva till ett mäktigt journalistkollektiv brukar framhäva att det är en fråga om demokrati. Med en eller annan nyansskillnad brukar argumentationen låta så här: »Det fria ordet är en hörnsten i demokratiska samhällen och utan självständiga journalister är ordet inte fritt.« När man tänker på problematiken ur ett sådant perspektiv behöver man egentligen inte säga så mycket mer. Fria och självständiga journalister är nödvändiga förutsättningar för demokratiska samhällen, punkt slut.

Riktigt så enkel är dock inte problematiken. Den allmänna hänvisningen till det fria ordet kan preciseras till två kriterier på ett fungerande demokratiskt samhälle: det handlar om att medborgarna skall ha tillgång till *allsidig information* och om att det skall finnas institutioner som *kontrollerar den offentliga maktutövningen*.⁸

Behovet av allsidig information går tillbaka på det grundläggande kravet att medborgarna i en demokrati måste kunna fatta *upplysta beslut*; som medborgare måste man ges förutsättningar att komma fram till vad som utgör ens genomtänkta uppfattning i gemensamma angelägenheter.⁹ I sina inflytelserika arbeten om demokratins principer betraktar Robert Dahl förekomsten av lagligt skyddade alternativa informationskällor som en institutionell förutsättning för att man skall kunna tala om upplyst förståelse bland medborgarna.¹⁰ Kopplingen mellan allsidig information och massmedier är uppenbar. Även om man teoretiskt kan föreställa sig att behovet av allsidig information kan säkras på andra sätt än genom traditionella massmedier – exempelvis genom väl utvecklade personliga kontaktnät eller genom hemsidor på internet – torde i praktiken press, radio och TV vara nödvändiga förutsättningar för att man som medborgare skall kunna hämta sin information från alternativa källor.

Behovet av massmedierna som en kontrollinstans, det andra skälet till att journalisterna skall ha betydande frihet att bestämma vilken politisk information som skall förmedlas till medborgarna, bottnar i den klassiska maktodelningsdiskussionen. Staten är en maktapparat som måste kontrolleras för att inte löpa amok gentemot medborgarna. Kontrollen utövas genom att statsapparatusens befogenheter – att stifta lagar, att omsätta lagarna i konkreta beslut och att hålla medborgarna ansvariga inför lagarna – delas mellan olika statsorgan. Ur det här perspektivet fungerar medierna som en inofficiell statsmakt med uppgift att kritiskt granska de lagstiftande, de verkställande och de dömande statsorganens sätt att sköta sina uppgifter.¹¹

Demokratiperspektivet på journalisternas inflytande har mycket som talar för sig. Det räcker att påminna om hur massmedierna fungerade i de forna öststaterna för att behovet av fristående journalister och massmedier skall vara klart. Problemet är bara att perspektivet är mest lämpligt när man jämför anständiga demokratier med olika former av auktoritära system. Om man i stället vill granska den interna utvecklingen inom en anständig demokrati stöter man på bekymmer. Vårt stöd för demokratiskt beslutsfattande är så starkt att ett uttalat demokrati-

perspektiv lämnar föga utrymme för en kritisk granskning av massmedierna själva. Även om alla är ense om att fria och självständiga massmedier är en nödvändig förutsättning för att demokratin skall fungera på ett acceptabelt sätt får inte journalisterna ges fribrev att uppträda hur som helst; det måste vara möjligt att kritisera mediernas agerande utan att anklagas för att hota det fria ordet och att undergräva den viktiga kontrollfunktionen.

Ett första sätt att skaffa sig utrymme för att granska behovet av journalistisk självständighet är att fundera kring kopplingen mellan självständiga journalister och de grundläggande demokratiska kraven på allsidig information respektive oberoende kontroll. Är det så självklart att tillskyndare av en stark journalistmakt skall kunna legitimera sin ståndpunkt genom att hänvisa till grundläggande demokratiska värden? Nja, redan efter en stunds fundering kring behovet av allsidig information står det klart att kopplingen till vikten av självständiga journalister kan ifrågasättas; det är på intet sätt självklart hur självständiga journalister skall vara för att behovet av allsidig information skall vara uppfyllt.

Till en början gäller det att hålla isär behovet av massmedier som en institution i samhället och behovet av självständiga journalister med betydande inflytande över vilken information som skall förmedlas till medborgarna. När Robert Dahl och andra menar att medborgarna måste ha tillgång till alternativa informationskällor, är ett viktigt led i argumentet att det av rena samordningsskäl måste finnas massmedier som når en bred publik; medborgarna måste ha ett antal tidningar, radiokanaler och TV-kanaler att vända sig till för att få information i gemensamma angelägenheter. Journalistmaktens tillskyndare bör dock inte låna legitimitet från det faktum att det av rena samordningsskäl behövs massmedier. Den intressanta frågan är huruvida massmedierna sköter sin uppgift bättre med inflytelserika journalister än med den gamla skolan av mer passivt förmedlande och (eller) partilöjala journalister.

Noga räknat finns två ytterligheter när det gäller demokratiskt acceptabla strukturer för massmediernas och journalister-
nas ställning. Den *första* möjligheten är att en given demokrati håller sig med enskilda massmedier som är fristående från domi-

nerande intressen, om nu de dominerade intressena utgörs av staten, näringslivet eller någon intresseorganisation. Med en sådan *neutralistisk* mediestruktur skall vart och ett av de existerande medierna svara för att det finns alternativ information inom ramen för deras egen politiska bevakning. Medborgarna skall kunna ta del av vilket enskilt medium som helst och ändå få den nödvändiga allsidiga informationen.¹²

Den *andra* möjligheten är att behovet av allsidig information säkras genom att det finns flera olika massmedier som vart och ett torgför en viss typ av information; som försvarar ett visst synsätt på politiken. Med en sådan *pluralistisk* mediestruktur kan man som medborgare vända sig till flera olika medier för att få den nödvändiga allsidiga informationen.¹³

Med en viss förenkling kan sägas att den nya medieordningen med självständiga journalister som bestämmer vad som är relevant politisk information för medborgarna hör hemma i den första typen av neutralistisk mediestruktur och den gamla medieordningen med partikontrollerad opinionsbildning hör hemma i den andra typen av pluralistisk mediestruktur. Såväl den neutralistiska ordningen med inflytelsrika journalister som den pluralistiska med mer passiva journalister är dock principiellt acceptabel ur demokratiteoretiskt perspektiv.

Argumentet att självständiga journalister behövs för att kontrollera statsapparaten är svårare att relativisera. Behovet av massmedierna som en oberoende kontrollinstans är starkt så fort likasinnade personer har makten över statsapparaten's olika befogenheter. När exempelvis en och samma majoritet bestämmer i både regering och riksdag behövs en oberoende instans som kan komma med kritiska avslöjanden utan att maktnissbrukarna kan avfärda kritiken med att granskarna drivs av egna maktpolitiska ambitioner. Därmed har den neutralistiska mediestrukturen, där, i den inre mångfaldens tecken, varje enskilt massmedium står fritt från olika intressen, ett försteg när det gäller trovärdigheten som kontrollorgan. Fast samtidigt skall sägas att om bara medborgarna tilltros förmågan att skilja på sak och motiv så kan kontrollfunktionen mycket väl klaras av också i en intressedominerad pluralistisk mediestruktur. (I klartext: oppositionens

avslöjande av regeringssidans ohämmade utnyttjande av statens maktapparat behöver inte vara felaktigt även om oppositionen kommer att tjäna på att många medborgare tror på den avslöjande informationen.) I just vårt sammanhang, med intresset inriktat på valrörelserna, är också som nämnts behovet av kontrolluppgiftens karakteristiska avslöjanden av maktmissbruk mindre trängande än under mellanvalsperioderna.

Journalistyrket som profession

En sådan här relativisering av det demokratiska perspektivet på journalisternas ställning är dock inte tillräcklig för att kunna betrakta relationen mellan politiker och journalister med erforderlig kritisk distans. Ordet demokrati har en stark makt över våra känslor, och dagens opinionsklimat präglas av en sådan misstro mot politiker att också relativiserade demokratidiskussioner tenderar att missgynna etablerade politiker. (I klartext: politikerna uppfattas missköta sig så svårt att snart sagt varje förskjutning av makt från politikerkollektivet skall ses som ett plus för demokratin.) I fortsättningen kommer vi därför att låta demokratiperspektivet stå tillbaka för att i stället odla ett annat betraktelsesätt. Vi kommer att betrakta relationen mellan politiker och journalister som en kamp mellan en traditionell aktör och en framväxande *yrkesprofession*.

Med profession avses en avgränsad yrkesgrupp som har rätten att bestämma över sin verksamhet utan inblandning från samhället i övrigt.¹⁴ En profession kännetecknas av att den besitter speciella kunskaper som gärna är förvärvade via en formell utbildning, att den har kontroll över vilka som får bli medlemmar i professionen samt att den arbetar i allmänhetens intresse och inte i snävt egenintresse. Det intressanta i sammanhanget är att en profession vill bestämma över sin verksamhet också när denna rör gemensamma angelägenheter som i princip skulle kunna vara föremål för beslut av folkvalda politiker. Läkarkåren och advokat-kåren är exempel på professioner som tillkämpat sig rätten att bestämma över sina egna offentligt reglerade verksamheter utan närmare kontroll av folkvalda politiker.

Betraktad ur ett professionsperspektiv framstår tidpunkten för den nya mediesituationens genombrott som begriplig. 1960-talet och 1970-talet var i mångt och mycket professionernas årtionden i Sverige. Den expanderande välfärdsstatens alla åtaganden hänsköts i betydande utsträckning till sektorsspecialiserade tjänstemän. Den nya professionaliserade förvaltningen befolkades av självständiga yrkesutövare som socialsekreterare, samhällsplanerare och miljöinspektörer.¹⁵ Utvecklingen inom förvaltningen under 1960- och 1970-talen har påtagliga likheter med det som hände inom medievärlden under samma tidsperiod. Journalisterna skulle med andra ord kunna inordnas i mängden av yrkesutövare som med stigande självförtroende, och i en tillvaro alltmer präglad av arbetsdelning, skaffade sig ökat inflytande över sin arbetssituation.¹⁶

Om journalister betraktas som professionella yrkesutövare motsvarande läkare, advokater och socialsekreterare kan vi börja resonera kring lämpligheten av att politiker respektive journalister tar sig rätten att bestämma över vilken information som skall förmedlas till medborgarna. Varje aktör som gör anspråk på att kontrollera något som har med offentligt beslutsfattande att göra hänvisar till en *legitimitetsgrund*. Vad beträffar journalisternas och politikernas kontroll över informationsflödet till medborgarna rör det sig om två konkurrerande legitimitetsgrunder – expertis och folkligt förtroende. På den ena sidan har vi journalisterna som kan hänvisa till sin ställning som oberoende profession med specialistkunskaper, expertis alltså. På den andra sidan har vi politikerna som kan hänvisa till sin status som förtroendevalda representanter med ett uppdrag från folket.¹⁷

Journalisternas expertkunskaper som ger dem legitimitet att bestämma vilken bild av politiken som skall förmedlas till medborgarna har förstås sin grund i behoven av allsidig information och av institutioner för kontroll av maktutövningen. Journalisternas speciella kapacitet för att fylla dessa behov kan preciseras till två förmågor: förmågan att *välja ut relevant information* och förmågan att *presentera den relevanta informationen*. Förmågan att välja ut relevant information ger legitimitet genom att journalisterna antas vara bättre än politikerna på att sovra bland det myl-

ler av händelser och processer som utgör samhällslivet. Förmågan att presentera den relevanta informationen ger legitimitet genom att journalisterna antas vara bättre än politikerna på att återberätta det utvalda händelseförloppet.

Att förmågorna att välja ut relevant information och att presentera informationen är verkligt centrala illustreras av att utbildningen som berättigar till inträde i den journalistiska professionen – journalistiskolorna – i hög grad går ut på att träna dessa båda färdigheter. Förmågan att ur flödet av tänkbara händelser bestämma vad som skall rapporteras ingår i den ständigt diskuterade problematiken »nyhetsvärdering». Och förmågan att sedan återberätta de utvalda händelserna tränas under rubriken »presentationsteknik» med subdiscipliner som stilistik, journalistisk vinkling och begriplighet.¹⁸

Politikernas folkliga mandat som ger dem legitimitet att bestämma vilken bild av politiken som skall förmedlas till medborgarna kan i sin tur preciseras till de båda faktorerna *mandat* och *ansvarsutkrävande*. Mandatet ger legitimitet därför att politikerna genom att ställa upp i val skaffar sig rätten att för en tid fatta auktoritativa beslut i gemensamma angelägenheter. Eftersom politikerna söker väljarnas förtroende för att genomföra ett visst program är det rimligt att man får bestämma vilken information som väljarna skall få om den tänkta framtidspolitiken. Möjligheten till ansvarsutkrävande ger legitimitet därför att politikerna kommer att utsättas för medborgarnas dom över sitt sätt att förvalta förtroendet. Eftersom ansvaret finns där oavsett vilken möjlighet politikerna har att faktiskt styra utvecklingen är det rimligt att man som politiker får bestämma vad väljarna skall få för information; i en väl fungerande demokrati bör makt och ansvar följas åt.¹⁹

Med legitimitetsgrunderna på plats har vi skaffat oss redskap för att börja granska vilken kategori som har bäst fog för sina anspråk på att bestämma över informationen, de professionella journalisterna eller de folkvalda politikerna. Det handlar om att försöka ta reda på hur väl respektive aktör sköter sina uppgifter. När det gäller journalisterna behöver vi ta reda på hur bra man är på att välja ut information som är relevant för medborgarna

respektive hur bra man är på att presentera informationen på ett relevant sätt. När det gäller politikerna behöver vi ta reda på hur bra man är på att skaffa sig ett folkligt mandat för att genomföra ett visst program respektive hur väl möjligheten till ansvarsutkrävande fungerar. Om man kan hävda att journalisterna sköter båda sina uppgifter föredömligt medan politikerna trixar med exempelvis uppgiften att skaffa sig ett rimligt folkligt mandat, ja, då är anspråken på ett betydande journalistinflytande välgrundade. Och om det i stället visar sig att journalisterna inte är särdeles bra på att välja ut relevanta händelser medan politikerna när de väl får chansen ger ett gott underlag för medborgarna att utkräva ansvar är det förstås politikerna som har de bästa argumenten på sin sida.²⁰

Föga förvånande känner vi igen frågorna om urval, presentation, mandat och ansvarsutkrävande från forskningsdebatten om makten över mediernas innehåll. Kritiken mot journalisternas sätt att sköta sitt uppdrag under valrörelserna handlar inte sällan om att »fel« frågor uppmärksammas, och om att det journalistiska sättet att presentera information ger medborgarna ett bristfälligt beslutsunderlag.²¹ Kritiken mot politikernas sätt att sköta uppdraget handlar på ett motsvarande sätt om att man ger knapphändig eller till och med vilseledande information om handlingsprogrammet för framtiden, och om att medborgarna ges dåliga möjligheter att utkräva det nödvändiga ansvaret.²²

Utöver legitimitetsgrunderna finns också ytterligare en typ av kritik som är relevant ur professionsperspektivet – aktörernas motiv. En nödvändig förutsättning för att den journalistiska professionen över huvud taget skall ha någon legitimitet för att utöva ett självständigt inflytande är att medlemmarna drivs av ett *allmänintresse*. Television i »allmänhetens tjänst« är ett uttryck för professionens behov att övertyga om sitt goda uppsåt. Andra uttryck för samma behov är att tala om en journalistik som söker »sanningen«, »balansen« eller »neutraliteten«.²³ Mycket riktigt har under senare år publicerats flera kritiska arbeten som skjuter in sig på att journalisterna är på väg att överge allmänintresset. Oftast går kritiken ut på att journalisterna dragits med i den allmänna jakten på personlig vinning, men det förekommer också

kritik mot »hovreportrar« som har förflyttat sin lojalitet till det mäktiga etablissemangent liksom mot att journalister i första hand drivs av motivet att göra intryck på sina kolleger.²⁴

Även politikernas motiv kan naturligtvis ifrågasättas. Anspråket på att bestämma över informationen till medborgarna försvagas när man kan göra det troligt att politikerna i första hand är ute efter att säkra drägliga levnadsförhållanden för den egna gruppen. Kritiken brukar ta upp två delvis olika motivkretsar. Den ena motivkretsen utgår från den klassiska uppfattningen att politiker säger och gör vad som helst för att bli återvalda; »politicians as single minded seekers of re-election«, heter det i en berömd statsvetenskaplig analys av varför politiker gör som de gör.²⁵ En variant på temat är att politikerna har sina lojaliteter mot olika resursstarka särintressen. Den andra motivkretsen är hämtad från föreställningen att politiker är verksamma för sin egen personliga vinnings skull, om det nu handlar om behovet att utöva makt eller om mer omedelbara materiella fördelar. Sådan cynisk kritik om att personlig övertygelse väger lätt när politikerna bestämmer sina handlingsalternativ har blivit ett allt vanligare tema i framför allt de amerikanska mediernas politiska bevakning.²⁶

En analys av journalisternas och politikernas motiv för sina handlingar skulle därmed vara ytterligare ett kriterium för att ta ställning i frågan om vem som har starkast skäl för att utöva inflytande över den bild av politik som förmedlas till medborgarna – aktörer med tvivelaktiga motiv har mindre moralisk rätt att utöva inflytande än vad mer renhjärtade aktörer har. Vad som möjligen kan sägas är att det är lättare att acceptera tvivelaktiga motiv hos politikerna än hos journalisterna. På ett omedelbart känslomässigt plan låter det motbjudande att en politiker inte har några andra motiv för ögonen än att bli återvald eller att utöva makt. Ånå finner vi dock att förhållandena är mer komplicerade än vad som först förefaller vara fallet. Om en politiker saknar motivation att bli återvald kan han eller hon fatta allskonns godtyckliga beslut; lusten att väljas om på nytt är i själva verket en av de starkaste kontrollmekanismerna för att folkvalda politiker skall föra en politik som kan accepteras av medborgarna.²⁷

Eftersom kontrollmöjligheterna är mycket svagare när det gäller journalisternas yrkesutövning – medborgarna har ett endast avlägset inflytande över vilka personer som skall få de prestige-fyllda uppdragen inom exempelvis TV-kanalernas nyhetsredaktioner – är det extra viktigt att motivmässigt renhjärtade personer tilldelas de viktigaste positionerna inom medievärlden.

Politisk och journalistisk representation

Medborgarna då, undrar förstås vän av ordning, var kommer de in i bilden? Givet att vi intresserar oss för en demokrati borde väl medborgarna tillskrivas en aktiv uppgift? Inte nödvändigtvis. När det gäller relationen mellan journalister och politiker intar medborgarna rollen som en åskådande huvudman. Det är förvisso medborgarnas intressen som skall förverkligas, men det är upp till journalister och politiker att sinsemellan göra upp om hur uppgiften skall lösas. Politikerna ansvarar för att lämna information för att få ett folkligt mandat och för att möjliggöra ett rimligt utkrävande av ansvar, medan journalisterna skall arbeta för att göra ett bra urval av information och för att presentera informationen på ett relevant sätt.

Den gemensamma uppgiften att efter bästa förmåga förverkliga medborgarnas intressen gör att politiker och journalister står inför likartade överväganden i relationen till medborgarna. Vi är vana vid att tänka om representation som enbart en relation mellan medborgarna och deras valda politiker, men också journalisterna kan alltså sägas ha en likartad förtroenderelation till medborgarna. För att upprepa: medborgarna behöver ha tillgång till allsidig information och till en institution som kontrollerar makt-havarna, och med hänvisning till sin speciella kompetens gör journalisterna anspråk på att få medborgarnas förtroende för att bestämma vilken information som behöver förmedlas tillbaka till medborgarna.

Om nu såväl journalister som politiker står i ett representantförhållande till medborgarna gäller det att klargöra hur detta förhållande ser ut. Den statsvetenskapliga standarddefinitionen av politisk representation har formulerats av Hanna Pitkin. I fri

översättning lyder den så här: »God representation innebär att representanterna på ett lyhört sätt handlar i de representerades intresse.«²⁸

Låt oss titta närmare på de krav som följer av definitionen. För det första handlar det om *handlingar* (actions). Det intressanta är vad representanterna gör, inte vilka åsikter de har, eller vilka sociala egenskaper de har. För det andra är det som skall representeras medborgarnas *intresse*. Intresse är inte nödvändigtvis detsamma som uttalade önskemål, det vill säga rådande opinioner. För det tredje måste representanterna vara *lyhörda* (responsive) i förhållande till dem som skall representeras. Som representant måste man reagera på något sätt när de representerade gör sig påminda.

I fortsättningen tar vi fasta på faktorerna intresse och lyhördhet. Vem avgör vad som ligger i medborgarnas intresse och hur lyhörda skall representanterna vara?

Hanna Pitkin gör följande viktiga tillägg till definitionen: »Representanterna får hamna i varaktig konflikt med de representerades uttalade önskemål endast under förutsättning att de kan förklara varför de representerades uttalade önskemål skiljer sig från deras verkliga intressen.«²⁹

Alltså: om representanterna går emot de representerades uttalade åsikter och önskemål måste de ha goda argument för att de representerades intressen inte överensstämmer med deras för tillfället rådande åsikter och önskningsar. Representanterna har relativt stort manöverutrymme, men inte total frihet. I sista instans, någon gång i framtiden, måste de representerade ge sitt samtycke till representanternas handlingar: »Ja, ni hade rätt, vi missuppfattade vad som var vårt egentliga intresse.«

Den problematik som varje representant har att brottas med avser relationen mellan medborgarnas intresse och deras för tillfället uttalade åsikter. Som representant har man att välja mellan två grundläggande synsätt: Antingen tycker man att det finns en stor skillnad mellan medborgarnas sanna intresse och de opinioner som för tillfället råder, eller så tycker man att medborgarnas uttalade åsikter är en god indikator på deras sanna intressen. Om det finns stor skillnad mellan uttalade åsikter och sanna intressen

är det fritt fram för representanten att följa sin egen bedömning. Om däremot de uttalade åsikterna ligger nära de representerades sanna intressen bör åsikterna väga tungt när representanterna bestämmer hur de skall agera.

Den som först pekade på denna eviga problematik var den irländske konservative tänkaren och politikern Edmund Burke. Man brukar hänvisa till ett tal som Burke höll inför sina väljare i Bristol år 1774. I talet introducerade Burke sin representations-teori om att folkvalda parlamentsledamöter inte skall låta sig styras av sina väljares åsikter utan i stället följa sitt eget omdöme. I vår nyckelproblematik hade alltså Burke en klar uppfattning: en god representant bör utgå från sitt eget omdöme och inte känna sig bunden av sina uppdragsgivares för tillfället uttalade åsikter. Han eller hon skall agera som en självständig *folktribun* och inte som en bunden *delegat*. I klartext innebär Burkes linje att en god representant bör uppträda som en uttolkare av det sanna folkintresset.

Burkes uppfattning har ett starkt stöd bland politiker över hela världen och över hela det ideologiska fältet. I frågeundersökningar och i praktisk politik demonstreras att folkvalda politiker inte vill känna sig bundna av för tillfället rådande uppfattningar bland medborgarna. Till skillnad från Burke – som väl att märka höll sitt tal till Bristols väljare när vallokalerna hade stängts – brukar dock moderna politiker använda sig av olika omskrivningar när de uttalar sig om sin relation till medborgarna. Ett exempel på en sådan omskrivning är den populära standpunkten att politiker måste våga visa *ledarskap*. Att säga att man som politiker skall leda opinionen är liktydigt med att säga att man egentligen vet bäst vad som ligger i medborgarnas sanna intresse. Hållningen som sådan är förstås elitistisk, men ändå fullt legitim (åtminstone inom vissa gränser).

Hur journalister ställer sig till Burkes elitistiska uppfattning är mindre uppenbart. Eftersom det är ett ovanligt grepp att betrakta journalisterna som politiska representanter finns ingen utvecklad diskussion i ämnet.³⁰ Inte heller om vi går till litteraturen kring journalisternas självförståelse finns någon säker vägledning att få om synen på medborgarnas förmåga att identifiera

sina egna intressen. Flitigt förekommande omskrivningar pekar dock i en bestämd riktning – mot ett omhuldande av det burkeanska idealet. För vad är väl avståndstagande från journalistik »som ger folk vad folk vill ha«, som är »brett publikanpassad« och som är »inriktad på att sälja« annat än ett uttryck för uppfattningen att det finns ett betydande avstånd mellan vad medborgarna vill ha för stunden och deras långsiktiga intressen?³¹

Den burkeanska hållningen som sådan är på intet sätt illegitim för journalister; liksom läkare säger sig vara bäst på att bota sjukdomar kan journalister säga sig ha förmågan att identifiera den information som bäst gagnar medborgarnas långsiktiga intressen. Men möjligen kan man önska att innebörden av den journalistiska hållningen tydliggjordes; den viktiga relationen till medborgarna bör rimligen inte förbli omedveten för den som säger sig vara allmänhetens tjänare.³²

Poängen med resonemanget inför den fortsatta framställningen är att peka på likheterna mellan journalisternas och politikernas förhållningssätt till medborgarna. Båda parter använder sig av omskrivningar för att slippa konfronteras med förhållandet att man anser sig ha rätten att själva identifiera vari medborgarnas sanna intressen ligger. Vi har att göra med två aktörer med likartade elitistiska böjelser. Den gemensamma elitismen gör att ingendera parten kan göra anspråk på moralisk och/eller principiell överlägsenhet när det gäller att utöva inflytande över valbevakningen. Sakförhållandena – empirin, för att tala vetenskapsspråk – har därmed en tung plats när det gäller att ta ställning till vilken part som lämpligen bör bestämma takten.

Innan vi går vidare i resonemanget finns det dock anledning att nyansera omdömet en smula. Det vore missvisande att inte visa på tendenser till mindre burkeanska hållningar hos respektive part.

Politiker som utnyttjar teknikerna inom modern marknadsföring kan sägas praktisera en hållning som tillskriver rådande uppfattningar betydande vikt. Hellre än att försöka övertyga medborgarna om att den egna ståndpunkten är den rätta tar man reda på hur folkopinionen ser ut och anpassar ståndpunkterna därefter. Bill Clintons presidentvalskampanjer är ett exempel härpå.

Clinton och hans medhjälpare genomförde omfattande opinionsundersökningar för att pejla rådande opinionslägen, och i viktiga sakfrågor som rörande exempelvis socialpolitiken intog han sedan ståndpunkter som stämde överens med folkmajoriteten. Att den burkeanska hållningen ändå ligger djupt inrotad hos politikerna belyses av att Bill Clinton och hans gelikar ofelbart anklagas för att ägna sig åt populism och för att sakna ideologisk övertygelse.³³

Även bland journalister har under senare år gjorts ansträngningar att stärka professionens legitimitet genom att närmare knyta an till medborgarnas uttalade uppfattningar. De mest utvecklade tankegångarna finns inom skolbildningen *public journalism*. Enligt denna skolbildning skall journalistiken ta sin utgångspunkt i medborgarnas uttalade behov.³⁴ Under en valrörelse kan ambitionen praktiseras genom att journalisterna först försöker ta reda på vilka sakfrågor som intresserar medborgarna och sedan ger dessa frågor särskild uppmärksamhet. Än längre i riktning mot ett medborgerligt inflytande över valbevakningen går de amerikanska presidentvalsdebatter där frågorna någon gång ställts av slumpmässigt utvalda medborgare och inte av ledande journalister.

I den svenska kontexten kan TV4:s beslut från valrörelsen 1998 att låta oberoende personer som Leif »Loket« Olsson, Stig Malm och Maria Arnholm ta hand om några av kanalens utfrågningsprogram med partiledarna ses som ett uttryck för samma tendens. Den hårda interna journalistkritiken mot TV4:s beslut – det befarades att partiledarna skulle utnyttja Loket Olssons naivitet för att trumma in sitt förledande budskap – illustrerar att den burkeanska elitistiska hållningen ligger inrotad också hos många journalister. Det är sannerligen inte lätt att ha ett genomtänkt och uttalat förhållningssätt till medborgarnas förmodligen att identifiera sina egna intressen!

Vad behöver medborgarna veta?

Hittills har vi talat om medborgarnas behov av information i allmänna termer. Skälet till att resonemanget har varit allmänt hållet är förstås att alla försök att precisera vad medborgarna behöver veta om politik är öppna för kritik. »Information« är inte något oskyldigt begrepp med en given innebörd. Genom att tala om vilken information som är central tar man ställning i normativa frågor om vad som är önskvärda handlingar.¹ På ett mer omedelbart plan räcker det att utsätta sig för en yrkesinformatörs nyspråkligheter – försämrade villkor blir till reformer och obehagliga sanningar döljs under abstrakta tomheter – för att komplexiteten skall framstå i tydlig dager. Om ambitionen är att granska politikerna och journalister på sätt att informera sin uppdragsgivare är det dock, alla svårigheter till trots, nödvändigt att skaffa sig en ungefärlig uppfattning om vad medborgarna behöver veta. Utan en sådan precisering saknas medel för att ta ställning till parternas sätt att sköta sin uppgift.

Uppgiften underlättas något av att vi enbart intresserar oss för valrörelser. Oavsett uppfattning om vad som kännetecknar den goda demokratin handlar valrörelserna om en bestämd sak: att ge medborgarna underlag för att kunna ta ställning till vilka som skall anförtros rätten att fatta auktoritativa beslut i gemensamma angelägenheter under de kommande åren. Det betyder att man som medborgare behöver fundera över vad man vill att politikerna skall göra i framtiden och över vad de tidigare har gjort. Att kunna rikta uppmärksamheten mot de potentiella representanterna och deras handlingar innebär en kraftig minskning av den enorma mängd information som är potentiellt relevant för medborgarnas politiska tänkande under mellanvalsperioderna.

Vårt förslag till vad som är relevant information utgår från vad som kan kallas den representativa demokratins kärna. Sedan kärnan introducerats kompliceras bilden gradvis fram till en förhoppningsvis realistisk bild av de överväganden som politiker och journalister står inför när de funderar över vilken information som lämpligen bör förmedlas till medborgarna. Vi börjar med en modell av den representativa demokratins *kärna*. Denna kärnmodell behöver sedan *förtydligas* och ett antal *komplikationer* lyftas fram. Vidare bör *alternativa modeller* begrundas. Slutligen bör man fundera på att ta hänsyn till *ofullkomligheter* som kan finnas hos medborgarna.

Vår precisering av medborgarnas informationsbehov börjar med partierna. De allra flesta som funderat över ämnet har svårt att tänka sig en någotsånär storskalig representativ demokrati utan partier. Partierna brukar tillskrivas en mängd funktioner men deras nyckelfunktion är att fungera som samordnare på ungefär samma sätt som massmedierna gör; partierna strukturerar helt enkelt de valmöjligheter som finns. Genom att partier ställer upp till val fördes medborgarna med valmöjligheter som är möjliga att överblicka. I förlängningen ligger att partierna gör det möjligt för medborgarna att dels utöva inflytande över den politik som kommer att föras av de valda representanterna, dels utkräva ansvar för representanternas handlingar under mandatperioden.

Den grundläggande idén om hur partierna fungerar i representativa demokratier går under namnet *mandat- och ansvarsmodellen*.² Enligt mandat- och ansvarsmodellen fungerar den representativa demokratin så här: partierna som ställer upp till val formulerar program som de vill genomföra under de kommande åren. Väljarna tar ställning till respektive program. Det parti, eller de partier, som får starkast stöd av väljarna bildar regering och genomför det program de fått väljarnas mandat att genomföra. Vid nästa valtillfälle utvärderar väljarna hur partierna har skött sig under den gångna mandatperioden och tar ställning till de nya program som formuleras av partierna.³

Från informationssynpunkt rymmer mandat- och ansvarsmodellen tre komponenter: ståndpunkter i sakfrågor, ideologiska bevekelsegrunder och handlingar under den gångna mandat-

perioden. *Ståndpunkterna* har förstås sin plats genom att de program som partierna söker mandat för att genomföra innehåller mer eller mindre konkretiserade ståndpunkter i olika sakfrågor. *Ideologierna* kommer in i bilden genom att de rättfärdigar de konkreta ståndpunkterna och genom att de ger en vägledning om hur partierna kommer att hantera samhällsproblem som inte behandlas direkt i valprogrammen (kommer man som regeringsparti att vara för eller emot aktiva statsingripanden, att vara för eller emot marknadslösningar, att prioritera individuella rättigheter framför kollektivets behov och så vidare och så vidare). *Handlingarna* under den gångna mandatperioden har sin plats genom att medborgarna skall kunna utkräva ansvar i efterhand av dem som anförts troddes rätten att fatta de auktoritativa besluten. Har de skött sitt uppdrag på ett rimligt bra sätt?

Med mandat- och ansvarsmodellen för ögonen är det tämligen enkelt att precisera medborgarnas informationsbehov: som medborgare behöver man veta vad partierna säger sig vilja göra under den kommande mandatperioden, vilka ideologiska bevekelsegrunder partierna har för sina föreslagna program och vad partierna har gjort under den gångna mandatperioden. Journalisternas uppgift blir helt enkelt att rapportera om ståndpunkterna, bevekelsegrunderna och de tidigare handlingarna. Politikernas återkommande kritik om att »medierna borde koncentrera sig på sakfrågorna« skall ses i ljuset av att de ansluter sig till en sådan renodlad mandat- och ansvarsmodell.

Fullt så enkelt behöver det förstås inte vara. Till en början kan det vara motiverat att söka ett antal *förtydliganden*. När det gäller ståndpunkter i sakfrågor kan man som medborgare behöva ha närmare information om vilka konsekvenser partiernas förslag sannolikt kommer att få för den egna samhällsgruppen och för samhällsutvecklingen i stort. Den förtydligande informationen om konsekvenser för den egna intresset och för allmänintresset behövs eftersom det kan vara svårt att på egen hand fundera ut vad det innebär att parti A tänker göra så och parti B tänker göra så. En god information om partiernas ståndpunkter bör vidare inkludera en återgivning av de verklighetsuppfattningar som ligger till grund för handlingsförlagen. Hur ser den verklighet ut som

motiverar partierna att lägga fram sina olika förslag? I förtydligandena av partiernas ståndpunkter bör också finnas information om hur eventuella målkonflikter skall hanteras. Hur tänker man sig till exempel att hantera en överraskande vändning i den internationella konjunkturen?

När det gäller partiernas *handlingar* under den gångna mandatperioden kan ansvarsförhållandena behöva preciseras närmare. Vilka krafter skall tillskrivas förtjänsten av en positiv samhällsutveckling, och hur ser de mekanismer ut som har skapat icke önskvärda förhållanden? Kanske skall partierna inte kunna ägna sig åt att ohämmat ta åt sig äran för det som gått bra (»skryt») respektive att skuldbelägga varandra för sådant som gått snett men som egentligen styrs av krafter utanför partiernas kontroll.⁴

Utöver dessa förtydliganden av mandat- och ansvarsmodellen finns också *komplikationer* att ta hänsyn till. Komplikationerna handlar om att politiskt beslutsfattande rymmer en strategisk komponent: Det räcker inte att vilja genomföra en viss politik utan man måste också ha möjligheter att genomföra politiken i praktiken.⁵ För partiernas del handlar det om att man måste vara internt enig om en viss handlingslinje och om att det skall gå att skapa majoriteter i den beslutsfattande församlingen. Med hänvisning till den strategiska komplikationen kan man som medborgare tänkas behöva ha information om graden av enighet inom partierna (finns det till exempel fraktioner som vill ha en annan politik) och om tänkta koalitionspartners (hur ser man på till exempel olika regeringskonstellationer).

Utöver mandat- och ansvarsmodellens komplikationer har man vid preciseringen av medborgarnas informationsbehov att fundera på *alternativa* representationsmodeller. Den renodlade mandat- och ansvarsmodellen tillskriver partierna uppgiften att formulera programmet för framtiden. En alternativ möjlighet vore att i stället låta *medborgarna* identifiera de mest angelägna samhällsproblemen att angripa under den kommande mandatperioden och att sedan överlåta åt partierna att åtgärda dem. Från informationssynpunkt skulle man som medborgare därmed behöva veta hur väl partiernas prioritering av olika samhällsproblem stämmer överens med medborgarnas prioriteringar.

Den tidigare berörda journalistiska trenden »public journalism« kan ses som ett uttryck för just en sådan alternativ modell – partierna kan inte anförtros uppgiften att identifiera de viktigaste samhällsproblemen utan journalisterna måste vända sig direkt till medborgarna.

Ytterligare ett alternativ att ta hänsyn till gäller *personernas ställning*. Enligt den renodlade mandat- och ansvarsmodellen har det ingen betydelse vilka personer som skall genomföra partiets politik utan det enda som räknas är programmet. Det kan dock finnas skäl till att informera medborgarna också om vilka personer som gör anspråk på att bli valda representanter. Ett sådant skäl är förstås att vallagen som i Sverige öppnar för ett inslag av personval; i sådana fall har man definitionsmässigt gjort avsteg från den renodlade mandat- och ansvarsmodellen. Ett annat skäl till att informera om personerna är att personliga erfarenheter kan ha betydelse för behandlingen av samhällsproblem som faller utanför valprogrammets ramar (det kan gälla olika sakuppfattningar som rymms inom ett och samma parti eller om olika livserfarenheter som att tillhöra en samhällsgrupp som traditionellt är underrepresenterad i parlamentet).⁶

Preciseringen av vilken information medborgarna behöver bör slutligen också ta hänsyn till vad som kan kallas *människans ofullkomlighet*. Den renodlade mandat- och ansvarsmodellen är utpräglat sakrationell; medborgarna antas ta ställning utifrån omfattande kunskaper om partiernas sakliga ställningstaganden. Sakentusiasten som med liv och lust sätter sig in i partiernas politik inom olika sakområden är dock ett sällsynt djur, och det är dessutom tveksamt i vilken utsträckning han eller hon verkligen är ett ideal att jämföra med.

Till en början är det inte självklart att man som medborgare skall intressera sig i detalj för valet av gemensamma representanter. Ur den enskilda människans perspektiv kan det goda samhället mycket väl definieras som ett samhälle där man själv väljer livsprojekt; det är upp till den enskilde individen att avgöra om han eller hon i stället skall lägga energin på trädgårdsskötsel, kulturutövande eller för den delen på krogbesök.⁷ Ur samhällsligt perspektiv innebär det en betydande kostnad om alla med-

borgare vid alla valtillfällen skall sätta sig in i politikens detaljer, en kostnad som kanske inte alla kan motiveras rationellt. Ett mer praktiskt argument är att många medborgare i dagsläget saknar de nödvändiga tidsmässiga och intellektuella förutsättningarna för det eftersökta engagemanget. Många sliter så hårt för att hålla samman sina personliga liv att tiden inte räcker till för något annat. Vissa medborgargrupper har dessutom givits bristfällig träning i att föra abstrakta och principiella resonemang av den typ som är underförstådd i den sakrationella mandat- och ansvarsmodellen.

Bevakningen av den brittiska valrörelsen 1997, det val som för första gången förde Tony Blair till makten, kan illustrera resonemanget. Public service-företaget BBC satsade den gången på en ytterst sakorienterad och djuplodande presentation av partiernas valprogram. Konsekvensen för tittarsiffrorna blev förödande; stora väljargrupper bytte kanal när det blev dags för de ambitiösa analyserna. Programmen ansågs för tråkiga helt enkelt.⁸

Människans ofullkomlighet i förhållande till sakentusiastens rationalitet leder till att kompletterande krav kan ställas på informationen till medborgarna. Kanske innehåller den goda informationen ett betydande mått av *allmänmänskligt intressant materia*. Allmänmänskligt intressant materia syftar då på sådant som utgör byggstenarna i berättelser som alltid väckt människors intresse och som återfinns i romaner, filmer och musikformer som når en stor publik. Lite slarvigt uttryckt kan det allmänmänskliga intresset sammanfattas under rubriken »kärlek, pengar och makt«. I sammanhanget handlar förstås »kärleken« om de tänkta beslutsfattarnas personliga relationer, »pengarna« om vem som gör vad för personlig vinnings skull och »makten« om konflikter kring vem som skall bestämma.⁹

De fem grundläggande komponenterna – kärnan, förtydligandena, komplikationerna, alternativen och människans ofullkomlighet – utgör tillsammans en schematisk bild av den information som kan tänkas vara relevant för medborgarna under en valrörelse (se sammanfattningen i tablå 3.1). Schemat är tänkt att fungera som en hjälp för att överblicka och systematisera den typ av information som lämnas av politikerna respektive journa-

listerna. Vilken typ av information brukar partierna föra fram när de kontrollerar valbevakningen och vad brukar journalisterna koncentrera sig på?¹⁰

Tablå 3.1 Vilken information behöver medborgarna få under en valrörelse? En precisering som utgår från att partierna begär mandat från folket för att genomföra sitt program för att därefter få sina gärningar utvärderade (mandat- och ansvarsmodellen)

<i>Grundläggande komponenter</i>	<i>Preciserade komponenter</i>	<i>Konkretiserade uttryck</i>
Kärnan	Ståndpunkter i sakfrågor Ideologiska bevekelsegrunder	Valmanifestets förslag De motiverande principerna
	Tidigare handlingar	Åtgärder under mandatperioden
Förtydliganden	Ståndpunkter i sakfrågor	Verklighetsuppfattningar Konsekvenser för enskilda Konsekvenser för samhället Hantering av målkonflikter
	Tidigare handlingar	Politikens betydelse för samhällsutvecklingen
Komplikationer	Strategisk planering	Grad av intern enighet Tänkta koalitionspartners
Alternativa modeller	Medborgarnas identifierade samhällsproblem Personernas ställning	
Människans ofullkomlighet	Intresse och förutsättningar	Kärlek Pengar Makt

Med ledning av det vi vet om parternas sätt att uppträda kan vi exempelvis utgå från att politikerna är benägna att ge hög prioritet åt ståndpunkterna i sakfrågorna – både åt det egna partiets förtjänstfulla uppfattningar och åt motståndarnas klandervärda dumheter – medan man i görligaste mån undviker att ge besked när det gäller strategiska komplikationer kring framtida samarbetspartners.¹¹ Journalisterna har i vissa avseenden en omvänd profil på sin typiska information – de är mindre intresserade än politi-

kerna av att informera om partiernas ståndpunkter men klart inriktade på att lyfta fram strategiska komplikationer.¹² Antagligen är också journalisterna bättre skickade att lyfta fram allmänmännisklig information som kan förväntas engagera andra än de ohälsade sakentusiasterna.¹³

Sedan politikernas och journalisternas information har klassificerats är det så möjligt att på allvar diskutera fördelar och nackdelar med respektive parts informationsval. Här finns i valet av terminologi ett första ställningstagande. Självfallet ställer den föreslagna preciseringen krav på politiker och journalister att informera om mandat- och ansvarsmodellens kärnkomponenter med ståndpunkter i sakfrågor, ideologiska bevekelsegrunder och tidigare handlingar. Givet vårt sätt att resonera duger det dåligt att tala tyst om dessa grundförutsättningar.

Om väl en viss basnivå vad gäller kärnan klarats av får det dock betraktas som en empirisk fråga vilken blandning av information som är att föredra. Ett tänkbart utvärderingskriterium för sådana fortsatta analyser är förstås medborgarnas uppfattningar om vad som utgör god information. Analyserna av medborgarnas önskemål kan då göras såväl utifrån för tillfället rådande uppfattningar som utifrån en situation där mindre medborgarpaneler ges tillfälle att först sätta sig in i problematiken och därefter ta ställning till vad som är att föredra. Frågan som ställs är i så fall vad medborgarna vill ha just för stunden respektive vad man vill ha efter att noggrant ha funderat på problemet.¹⁴ Ett annat utvärderingskriterium är att undersöka vilken typ av informationsblandning som leder till önskade konsekvenser. De önskade konsekvenserna kan i sin tur anges till att vara exempelvis ett högt valdeltagande, förtroendefulla medborgare respektive välinformerade valhandlingar.

Som synes finns det gott om alternativ att välja mellan. Det tillhör problemställningens förbannelse och tjusning att svaret på frågan huruvida den nya mediesituationen med en betydande journalistmakt har varit bra eller dålig för medborgarna skulle kunna bli olika beroende på exakt vilket utvärderingskriterium som väljs.

Fortsättningen

Resonemanget så här långt väcker en rad frågor om hur den nya mediesituationen har vuxit fram och hur den bör bedömas ur ett medborgarligt perspektiv. Det skall öppet deklarerats att alla dessa frågor inte kommer att besvaras i de kommande kapitlen. Vi har fått nöja oss med att genomföra ett antal empiriska analyser som var och en har relevans för tolkningen av händelseutvecklingen ur ett medborgarperspektiv.

Mer precist har vi satsat på tre typer av empiriska analyser. Den första analysen handlar om *formerna* för valbevakningen i radio och TV (kapitel 4–6). Frågan är vad som har hänt med Sveriges Radios valbevakning och hur de använda programformerna förhåller sig till valbevakningen i andra länder och till inhemska konkurrenser. Vad säger oss valprogrammets utformning om förutsättningarna för journalister och politiker att bestämma vilken information som skall lämnas medborgarna? Och hur har respektive parter resonerat när utvecklingen har slagit in på nya banor? Analyserna av valprogrammets former är i första hand baserade på interna dokument från Sveriges Radios arkiv.

Den andra empiriska analysen tar fasta på den dramatiska situationen när politiker och journalister möter varandra i särskilda utfrågningsprogram. I två kapitel (7–8) granskas spelet kring makten över ordet och journalisternas förmåga att leva upp till det viktiga målet att uppträda opartiskt gentemot sina intervjuobjekt. När, hur och varför började journalisterna att utmana politikernas rätt att själva sätta punkt för sina uttalanden? Analyserna är baserade på en systematisk genomgång av partiledarutfrågningar mellan 1950-talet och 1990-talet. Den systematiska genomgången av utfrågningsprogrammen har kompletterats med en serie intervjuer med de journalister som svarat för utfrågningarna.

Den tredje typen av analyser går sedan direkt på frågan om informationen som förmedlas till medborgarna via den särskilda valbevakningen (kapitel 9–10). Finns det empiriskt stöd för uppfattningen att journalisterna vinklar informationen i enlighet med en särskild logik och att denna logik skiljer sig från politikernas eget sätt att presentera information till medborgarna? Analyserna

är baserade på en systematisk genomgång av journalisternas frågor och politikernas svar i partiledarutfrågningar mellan 1950-talet och 1990-talet. Utfrågningarna jämförs också med motsvarande genomgångar av innehållet i de avslutande partiledardebatterna under samma tidsperiod.

Resultaten från de empiriska analyserna tas i slutkapitlet som utgångspunkt för en diskussion om den goda valbevakningen. Givet det vi lärt oss av historien, hur bör framtidens valbevakning organiseras för att medborgarna skall få bästa möjliga förutsättningar att fatta informerade beslut? Inte minst i samband med riksdagsvalet 1998 utsattes valbevakningen i Sveriges Television för hård kritik. Konkurrenten TV4 ansågs av många ha lyckats bättre med sina friare diskussioner och annorlunda utfrågare. Finns det kanske anledning för det gamla TV-monopolet att på allvar börja tänka i nya banor?

Utformningen

Public service-journalistik och valbevakningen

Hittills har vi målat ett slags utifrån-bild av journalisternas relation till politikerna. De människor som är verksamma i medievärlden har behandlats som om de utgjorde en enhetlig aktör med lätt identifierbara kännetecken. För personer med insikter i det myllrande historiska förloppet kan en sådan analytisk förenkling vara svår att smälta: »Det är väl ändå skillnad mellan att arbeta inom kvällspress och public service-TV?«, lyder en av flera rimliga invändningar. När framställningen fortsättningsvis kryper närmare den faktiska verksamheten skall vi gå önskemål om ett historiskt sannare förhållningssätt till mötes. Vi kommer att koncentrera oss på valbevakningen inom företagen Radiotjänst, Sveriges Radio och Sveriges Television med allt vad det innebär av medarbetare, beslutsfattande, journalistiska principkonflikter och strategiska överväganden. Uppdraget att arrangera informativa valprogram har varit ett och detsamma genom historien. Frågan är hur uppdraget har lösts vid olika tillfällen och varför lösningarna har blivit som de har blivit.

Historiska förlopp som, i det här fallet, valbevakningen i svensk radio och TV, kan med fördel förstås som en serie *vägval*.¹ Beslut som fattas vid ett tillfälle anger riktningen för framtida beslut; vad man en gång bestämmer sig för sätter gränserna för de fortsatta besluten. I vägvalstänkandet ligger också en föreställning om att historien utvecklas i perioder. Det vanliga är att verksamheten fortgår i gamla banor; de inblandade aktörerna har utvecklat rutiner för hur uppdraget skall utföras som följs mer eller mindre slaviskt. Vid vissa tillfällen i historien, när omständigheterna så påkallar, händer det dock att utvecklingen slår in på nya

vägar. Sådana historiska öppningar – formativa moment – infaller när de gamla rutinerna inte längre anses gångbara, kanske för att de samhälleliga förutsättningarna har ändrats eller för att nya aktörer med nya preferenser träder fram. Även vid dessa historiska öppningar finns dock de tidigare vägvalen med som en begränsande faktor. De handlingsalternativ som står till buds är hela tiden begränsade av besluten som har fattats bakåt i tiden.

När historien förstås som en serie vägval finns det åtminstone fyra faktorer som är relevanta att diskutera: de avgörande besluten som anger riktningen för framtiden, de historiska omständigheterna kring de avgörande besluten, de handlingsalternativ som stod till buds vid respektive beslutstillfälle samt de överväganden som gjordes inför besluten. Dessa fyra vägvalsfaktorer kommer att fungera som ledstjärnor för den fortsatta framställningen. Vi kommer att vrida och vända på valbevakningen i svensk radio och TV för att identifiera de avgörande besluten, diskutera de historiska omständigheterna kring respektive beslutstillfälle, resonera om vilka handlingsalternativ som beslutsfattarna hade att tillgå och försöka precisera vilka idéer och strategiska överväganden som till slut blev avgörande för beslutsfattarna.

Vi börjar försiktigt – rastlösa personer skulle nog säga omständligt – med att i detta kapitel resonera kring framför allt de idémässiga förutsättningarna för valbevakningens utveckling. Vilka idéer om den goda public service-journalistiken har dominerat under olika tidsepoker? Tanken med denna genomgång är förstås att allmänna idéer om hur det journalistiska uppdraget bör genomföras kan tänkas ha haft betydelse för valprogrammets utformning. Ett extra plus med att lyfta fram den principiella journalistiska diskussionen är att vi får en motbild mot den inledande historieskrivningen med en journalistkår som mer eller mindre oreflekterat har erövrat makt från politikerna. Vi får helt enkelt ett bud på hur en alternativ, och för journalistkåren antagligen mer attraktiv, historieskrivning skulle kunna se ut.

Det nästföljande kapitel 5 handlar om den konkreta utformningen av valprogrammen. Vilka handlingsalternativ har stått till buds för beslutsfattarna, vilka programformer har man bestämt sig för att satsa på, och, inte minst viktigt, vid vilka tillfällen un-

der historiens gång har man fattat de för framtiden avgörande besluten? Slutligen ägnas kapitel 6 åt de historiska omständigheterna kring respektive beslutstillfälle liksom åt de situations-specifika överväganden som har gjorts i samband med besluten.

Med dessa insikter på plats är det så dags att formulera ett svar på frågan om varför valprogrammen har utformats på det sätt som skett. Som kommer att framgå är det en allt annat än enkel uppgift att ge en tillfredsställande förklaring, men vi vågar påstå att svaret som tagits fram genom vägvalstänkandet gör oss åtminstone något klokare än vad vi var förut.

Valet av public service

Det enskilt viktigaste vägvalet för utformningen av valbevakningen i svensk radio och TV gjordes redan när det nya radiomediet introducerades – beslutet att satsa på en public service-organisation. Låt oss börja med de historiska omständigheterna kring beslutet att i mitten av 1920-talet bilda det statligt reglerade men organisatoriskt fristående monopolbolaget Radiotjänst.²

Radions potential att utgöra en positiv samhällskraft var till en början oanad av många. Den politiska betydelsen av etermedierna förstods först av diktaturerna. Den tidiga utvecklingen av radion i Sovjetunionen efter bolsjevikernas kupp 1917, liksom Nazitysklands försök med televisionen på 1930-talet, illustrerar detta. I demokratierna spreds insikten om eterburna mediers positiva möjligheter betydligt trögare.

Demokratins ena reaktion var ointresse: radion kunde inte tillföra något betydelsefullt när det gällde samhällsutvecklingen. Radion var en lekstuga för ett fåtal teknikfrälsta entusiaster.³ Reaktionen är inte unik när ett nytt medium etableras. När Storbritannien inledde försök med televisionen i slutet av 1930-talet fanns samma skepsis hos ledande personer i BBC. Televisionens naturliga innehåll ansågs vara »pantomimfigurer och baletthoppor«, inte seriösa ämnen som nyheter och politik. Att den skulle vara ett lämpligt medium för samhällsfrågor var länge uteslutet.⁴

Demokratins andra reaktion var rädsla. Om somliga betraktare såg på radion *von oben* fanns det andra som fruktade mediet.

Fruktan för radion hade hos vissa en direkt materiell orsak. Somliga tidningsutgivare befarade att deras produkter skulle bli omoderna om nyheter skulle finnas tillgängliga via radion.⁵ Hos andra bottenade rädslan i synen på radions kapacitet som mäktig propagandakanal.⁶ Många föreställde sig att massmediernas budskap träffade publiken likt en magisk gevärskola. I orätta händer var därmed radion ett skrämmande vapen.⁷

Statsmakterna tillhörde dem som av propagandaskäl oroades över det nya mediet. Första världskriget hade fungerat som en utlösande faktor ifråga om behovet av en genomtänkt informationspolitik. Nyhetsbyråerna ställdes då i de krigförande staternas tjänst, och i Sverige hävdade allt fler att statsmakterna behövde kontrollera nyhetsförmedlingen för att den inte skulle hamna i händerna på främmande intressen. Framväxten av ett nytt potentiellt effektivt massmedium underströk behovet av ett genomtänkt förhållningssätt till opinionsbildningen.⁸

Den historiska situationen med en tidningspress som ville tämja en konkurrent och en statsmakt som ville ha kontroll över opinionsbildningen ger de allmänna förutsättningarna för radiomediets organisation. Men för att radiomediet skulle introduceras på allvar krävdes också idéer om hur det nya mediet skulle organiseras.

Vid tiden för Sveriges vägval på 1920-talet fanns i huvudsak tre alternativa modeller för radiomediets organisation. I de totalitära staterna underställdes alla massmedier staten eller det styrande partiet och blev därigenom ett instrument för ohämmad propaganda. I USA tillämpades en kommersiell modell som i praktiken inskränkte statens roll till administration av radiofrekvenser. I de brittiska nationerna tillämpades en tredje modell, »public service broadcasting», det som på svenska kan översättas till »etermedier i allmänhetens tjänst». Givet de historiska omständigheterna befanns den brittiska modellen vara den lämpligaste förebilden för Sverige.⁹

Med public service menades då en organisationsmodell med fyra kännetecken. För det första skulle radiomediet vara *oberoende*, det vill säga stå fritt från vinstmotiv och särintressen. I Sverige kompletterades detta reglerade oberoende med krav på att pro-

gramverksamheten skulle präglas av saklighet och opartiskhet. För det andra skulle radiomediet vara tillgängligt; alla samhällets medborgare skulle kunna ta del av mediet. För det tredje skulle radiomediets innehåll vara av hög kvalitet; sändningarna skulle leva upp till högt ställda krav och endast erbjuda det bästa. För det fjärde skulle radiomediet ha en monopolställning; för att få erforderlig tyngd måste radiomediet skyddas från konkurrens.¹⁰

Denna modell befanns passa svenska förhållanden bättre än såväl den totalitära som den kommersiella modellen. När Radiotjänst bildades 1924 var det i form av ett bolag med ägare från både radioindustrin och pressen. Staten fanns med i bilden genom att man reglerade bolagets verksamhet – bland annat gavs bolaget monopol på radiosändningar – och genom att man var representerad i styrelsen. En egenhet i sammanhanget med betydelse för bevakningen av samhällsfrågorna var att Radiotjänst inte fick producera egna nyhetsprogram utan endast skulle sända de nyheter som tillhandahölls av den tidningsägda nyhetsbyrån TT.¹¹

Public service-journalistik – tre renodlade modeller

Beslutet att organisera det nya etermediet enligt public service-modellen har varit styrande för radions och televisionens verksamhet sedan dess. Det reglerade oberoendet med kraven på saklighet och opartiskhet, ambitionerna att vara tillgänglig och hålla hög kvalitet samt avsaknaden av vinstintressen sätter gränser för hur verksamheten kan bedrivas. Även med hänsynstagande till sådana beständiga faktorer är dock modellen så pass allmänt formulerad att den lämnar utrymme för tolkningar när det gäller hur uppdraget att informera väljarna skall skötas. Beroende på vilka preciserade journalistiska idéer som styr verksamheten – hur journalisterna och övriga programansvariga ser på uppdraget och hur uppdraget lämpligen bör utföras – kommer den politiska bevakningen att se annorlunda ut och valbevakningen att vara annorlunda utformad.¹²

Med hänvisning till legitimitetsgrunden för verksamheten kan två renodlade modeller för public service-journalistiken ur-

skiljas, *idealistisk upplysning* respektive *professionalism*. Enligt den idealistiska upplysningsmodellen får public service-journalistiken sin legitimitet genom att verka i den goda smakens tjänst; medborgarna skall upplysas om vad som utgör sanna och rätta värden. Enligt den professionella modellen baseras legitimiteten på en närmare kontakt med publiken; de professionella yrkesutövarna – journalisterna – skall verka i medborgarnas tjänst. Beroende på vilken av den professionella journalistikens huvuduppgifter som betonas kan man sedan tala om en professionell *speglingsmodell* respektive om en professionell *granskningsmodell*. Enligt speglingsmodellen verkar man i medborgarnas tjänst genom att informera om olika samhällsaktörers uppfattningar. Enligt granskningsmodellen är det inte nog att återspegla uttalade uppfattningar utan medborgarnas intresse tjänas bäst genom en kritisk granskning av samhällsförhållandena.¹³

De tre styrande journalistiska idéerna föreskriver att public service-företagets medarbetare skall uppträda på olika sätt och att den politiska bevakningen skall följa olika principer (se tablå 4.1). Enligt den idealistiska upplysningsmodellen är medarbetarnas huvudsakliga uppgift att agera aktiva folkbildare. I andan av upplysning i den goda smakens tjänst skall de politiska programmen kännetecknas av saklig upplysningsverksamhet på det att medborgarna skall förmås att utveckla sina uppfattningar i samhällsfrågor.

Enligt den professionella speglingsmodellen är medarbetarnas huvudsakliga uppgift att hitta former för god programproduktion. I andan av spegling i medborgarnas tjänst skall de politiska programmen återge relevanta aktörers uppfattningar så att medborgarna själva skall kunna bilda sig en uppfattning i aktuella frågor. Skillnaden gentemot den idealistiska upplysningsmodellen är att aktörernas uppfattningar kan presenteras såsom de är, med både brister och förtjänster, utan att behöva passera genom ett idealistiskt upphöjande filter.

Enligt den professionella granskningsmodellen, slutligen, är medarbetarnas huvudsakliga uppgift att arbeta aktivt med att granska de relevanta samhällsaktörerna. I andan av professionell granskning i medborgarnas tjänst skall de politiska programmen

avslöja sådant som andra samhällsaktörer försöker dölja så att intet skall vara dolt för medborgarna.

Tablå 4.1 Tre renodlade modeller för public service-journalistik och deras förhållande till politisk programverksamhet

Styrande idé	Legitimitetsgrund	Företagets medarbetare	Princip för politiska program
Idealistisk upplysning	Upplysning i den goda smakens tjänst	Aktiva folkbildare	Saklig upplysningsverksamhet
Professionell spegling	Spegling i medborgarnas tjänst	Passiva professionella programmakare	Relevant informationsåtergivning
Professionell	Granskning i medborgarnas tjänst	Aktiva professionella programmakare	Kritisk granskning

De båda professionella modellerna – granskning respektive spegling – känns igen från resonemangen om relationen mellan politiker och journalister i det inledande kapitlet. Däremot har inte den idealistiska upplysningsmodellen berörts tidigare. Anledningen till det är att föreställningen att journalisterna i första hand skall verka i den goda smakens tjänst har saknat aktualitet under de senaste decennierna när maktkampen mellan journalister och politiker aktualiserats på allvar. Icke desto mindre utgör modellen en påminnelse om att public service-journalistiken kan motiveras på olika sätt.

Vid en närmare betraktelse kan också konstateras att det ifråga om legitimitetsgrund finns en betydande likhet mellan den idealistiska upplysningsmodellen och den professionella granskningsmodellen. Enligt båda modellerna legitimeras journalistiken av att medborgarna är bäst gagnade av att få information som ligger ett stycke ifrån deras omedelbart uttalade preferenser; det journalistiska uppdraget består i att ge medborgarna något annat än vad de i nuläget vet om att de vill ha. Skillnaden gäller i stället innehållet i denna annorlunda information. Enligt den idealistiska upplysningsmodellen bör alla parter kunna enas om vad som utgör god smak; det finns en konsensusuppfattning om vad

som utgör de högsta värdena i samhällsbygget. Den professionella granskningsmodellen kännetecknas i stället av ett konfliktperspektiv på samhället. Uppdraget för public service-journalistiken är att avslöja de makthavare som annars kommer att undanhålla medborgarna obehagliga fakta.

I historieskrivningar förses ofta den idealistiska upplysningsmodellen med i sammanhanget negativa beteckningar som »paternalism« och »uppfostran«. En stunds funderande ger dock vid handen att det är något missvisande att peka ut enbart den professionella modellen som varandes inriktad på medborgarnas väl och ve. Även anhängare av den upplysande modellen tycker sig verka för medborgarnas långsiktiga bästa. Tänk bara på den potentiella konflikten mellan majoritetsbeslut och okränkbara mänskliga rättigheter. Enligt en upplysningsmodell kan journalisterna mycket väl tänkas försvara de mänskliga rättigheterna medan principiella anhängare av den professionella modellen har svårare att motivera ett avståndstagande från »fel« majoritetsuppfattning. Om den anakronistiska hänvisningen till god smak byts ut mot idag omhuldade värden som demokrati och ekologisk hållbarhet är det genast mindre självklart att ta avstånd från journalistiska anspråk på att uppfostra medborgarna.

Public service-journalistiken i Sverige

Idealistisk upplysning, professionell spegling och professionell granskning är tre renodlade styrande idéer för public service-journalistiken. Eftersom det rör sig om analytiska renodlingar kan vi dock utgå från att den faktiska verksamheten inte helt bedrivs enligt den ena eller andra föreställningen. I stället kommer den politiska bevakningen att styras av en blandning av idéer. I linje med föreställningen om vägvalsberoende historiska förlopp talar man i mediasammanhang om att de journalistiska idéer som råder vid ett givet tillfälle utgör en serie avlagringar av tidigare perioders tänkande och praktiker. Mer specifikt institutionaliseras olika epokers idéer i särskilda journalistiska genrer. Exempel på sådana genrer är evenemangsbevakningen med rötter i 1930-talet och den undersökande journalistiken som utvecklats

från 1970-talets kritiska granskning.¹⁴ För vårt syfte utgör de renodlade styrande idéerna ett analytiskt hjälpmedel för att karaktärisera den faktiska verksamheten. Till syvende och sist är det dock blandningen av de tillämpade styrande idéerna som kan förväntas ha påverkat besluten om hur den konkreta valbevakningen skall utformas.

Hur har då blandningen av styrande idéer sett ut under olika tidsperioder? I boken *Spegla, granska, tolka: Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet* lämnar Monika Djerf-Pierre och Lennart Weibull ett förslag till en periodisering av samhällsbevakningen som vi med några justeringar gör till vårt eget.¹⁵

Under radions första period, åren 1925–1945, styrdes samhällsbevakningen av idéer som kan karaktäriseras som *upplysning i samhällets och statsmakternas tjänst*. Radion skulle fungera som en spridare av kultur och bildning samt förse medborgarna med viktiga meddelanden och samhällsnyttig information. Journalistiken skulle hjälpa medborgarna till ökade kunskaper och större bildning. Karakteriseringen av samhällsbevakningen ligger som synes nära den renodlade modellen »idealistisk upplysning« från tablå 4.1. Det som framför allt skiljer den faktiska verksamheten från den renodlade modellen är att journalistiken bedrevs med en stor lyhördhet inför statsmakternas intressen. Det som staten anser gott och nyttigt är inte nödvändigtvis förenligt med de upphöjda värden som brukar förenas med den goda smaken.

Under periodens senare del, med början i mitten av 1930-talet, kunde en försiktig frigörelse noteras. Frigörelsen handlade i mångt och mycket om en ökad medvetenhet om att radion var ett unikt massmedium med en inneboende logik. Radion var något mer än enbart en kraftfull högtalare som gjorde det möjligt för fler än de omedelbart närvarande att höra det talade ordet. Organisatoriskt ökade självständigheten gentemot ägarintressena genom att Radiotjänst fick sin egen ledning fristående från nyhetsbyrån TT.

Under den andra perioden, som sträcker sig över åren 1945–1965, styrdes samhällsbevakningen av idéer som kan karaktäriseras som *spegling i allmänhetens tjänst*. Radion blev nu mer publikorienterad; programutbudet skulle mer än tidigare motsvara pu-

blikens nuvarande smak och intressen. »Spegling« syftar på att journalistiken var inriktad på direkta återgivanden och referat av olika samhällsaktörers uttalanden. Journalisternas egna kommentarer och analyser saknades i stort sett. Det som skiljer perioden från den renodlade modellen »spegling i medborgarnas tjänst« är att de traditionellt dominerade samhällsaktörernas uppfattningar tillskrevs större vikt än vad som skulle vara fallet om enbart medborgarnas intressen stod i centrum. Särskilt i början av perioden tolkades kraven på att samhällsbevakningen skulle vara saklig och opartisk som att en mäktig aktör kunde undvika oönskad uppmärksamhet genom att helt sonika vägra att medverka. Journalistiken uppvisade likaså en benägenhet att belysa aktuella problem genom enbart enbegränsad krets av etablerade samhällsföreträdare.

Under den tredje perioden, mellan åren 1965 och 1985, kan de styrande idéerna karakteriseras som *granskning i medborgarnas tjänst*. Journalistiken fick nu ett programmatiskt kritiskt förhållningssätt till det etablerade samhällets företrädare. I förhållande till medborgarna återkom det gamla påverkansidealet i det att medborgarna skulle förmås att aktiveras politiskt. Ifråga om samhällsuppfattning byttes det hittillsvarande konsensusperspektivet – vi sitter alla i samma båt – mot ett konfliktperspektiv. Den goda journalistiken skulle kritiskt granska makthavarna och lyfta fram brister och missförhållanden i samhället. Under den första delen av perioden hade samhällsuppfattningen en traditionellt ideologisk prägel i betydelsen att samhällsproblemen beskrevs i termer av klasskonflikter. Under den senare halvan av perioden kom i stället journalistiken att utmärkas mer av en rutinmässig polarisering och ett perspektiv av det goda folket mot de onda eliterna. De faktiskt styrande journalistiska idéerna under perioden skiljer sig från den renodlade modellen med samma namn främst genom att speglingen även fortsättningsvis fanns med som en journalistisk uppgift, om än som en underordnad sådan.

Under den fjärde och avslutande perioden, som sträcker sig från 1985 fram till nutiden, kan de styrande journalistiska idéerna karakteriseras som *kritisk tolkning i kundernas tjänst*.¹⁶ Den stora förändringen jämfört med den föregående granskningspe-

rioden gäller anspråken på att vara i besittning av en korrekt ståndpunkt som skall överföras till medborgarna; journalistiken är numer försiktigare med att redovisa Sanningen med stort S. Snarare än att direkt påverka medborgarna i en bestämd riktning är ambitionen att tillfredsställa publikens önskemål genom att erbjuda tolkningar som berör, engagerar och berättar något angeläget. Som beteckningen »kritisk« antyder finns dock konfliktperspektivet på samhället kvar som en grundton i journalistiken; att påverka samhället är en legitim uppgift för journalisterna, men nu i första hand som ett slags ombud som rättar till överhetens missgrepp. I relation till de renodlade modellerna utgör perioden en blandning av den professionella speglingen och den professionella granskningen; uppgiften att tolka på ett tilltalande sätt kan karakteriseras som spegling medan uppgiften att påverka missförhållanden hör hemma under den kritiska granskningen. »Kunderna« i sammanhanget syftar på att konkurrensen från kommersiella medier – den gamla monopolställningen förlorades under perioden – har föranlett public service-journalisterna att anpassa sig till de kommersiella etermediernas sätt att knyta lyssnare och tittare närmare till sig.

Styrande idéer för fortsättningen

I det inledande kapitlet ställde vi på ett dramatiskt sätt kollektivet journalister mot kollektivet politiker. Med början under det omvälvande 1960-talet beskrevs det historiska förloppet som en betydande maktförskjutning till journalisternas fördel; med hänvisning till sin ställning som professionella väktare av demokratin skall journalisterna ha uppträtt allt mer självständigt gentemot politikerna. När, som i detta kapitel, diskussionerna tar sin utgångspunkt i den historiska utvecklingen av public service-företagen Radiotjänst, Sveriges Radio och Sveriges Television framträder en något annorlunda bild.

Det är framför allt ett inslag i historieskrivningen som skiljer sig: Både före och efter knutpunkten 1960-talet framstår utvecklingen som mer komplicerad än vad bilden av en gradvis växande journalistmakt ger vid handen. Vad beträffar perioden före

1960-talet skall radion ha haft ambitioner att påverka samhället redan under sina första decennier. Uppgiften bestod då i att motivera medborgarna att hysa större förståelse för den goda smaken. Den ur vårt informationsperspektiv intressanta speglingsmodellen, som bland annat betyder att journalisterna huvudsakligen skall informera om partiernas uttalade ståndpunkter inför valet, har beskrivits som särskilt aktuell först under åren efter andra världskriget. Vad beträffar perioden efter 1960-talet skall journalisternas anspråk på ett eget inflytande ha mildrats under de senaste decennierna. Journalistiken skall ha blivit relativt mer publikanpassad och mindre inriktad på att leda medborgarna i någon bestämd riktning.

Dags att revidera historieskrivningen alltså? Nej, inte nödvändigtvis. Detta kapitel har handlat om de allmänt styrande idéerna för public service-journalistiken. Även om de styrande idéerna kan förväntas ha stor betydelse för den konkreta programverksamheten är det inte givet att just utformningen av valprogrammen har utvecklats på ett motsvarande sätt. Frågan att ha med i bagaget till den fortsatta analysen är om journalisternas uppgift att informera inför valen har utvecklats på det komplicerade sättet med växlande ambitioner från journalisternas sida, eller om det trots allt finns anledning att hålla fast vid den dramaturgiskt enklare bilden av 1960-talet som startpunkten för en återkommande konflikt mellan kollektivet av journalister och kollektivet av politiker. Två alternativa historieskrivningar har presenterats. Återstår att finna ut vilket alternativ som är mest rimligt!

Så blev programmen

Vi vet nu att journalisterna genom åren har haft olika föreställningar om hur deras uppdrag skall skötas. Nästa steg på vägen mot förståelsen av valbevakningen i svensk radio och TV blir att diskutera de beslutsalternativ som har stått till buds. Vilka programformer finns det att välja bland? Med de principiellt möjliga beslutsalternativen på plats är vi sedan redo att rikta uppmärksamheten mot den faktiska valbevakningen. Vilka programformer har valts vid vilka tillfällen och när under historiens gång har utvecklingen slagit in på nya vägar?

Public service-medierna hanterar uppgiften att informera medborgarna inför valet i två olika ordningar. För det första ägnar man en större eller mindre del av den traditionella nyhetsbevakningen åt det stundande valet. För det andra producerar man särskilda valprogram som skall ge en fördjupad bild av valsituationen.

Den traditionella nyhetsbevakningen är förstås numera ett viktigt inslag i valbevakningen, viktigt inte minst därför att nyhetsprogrammen följs av många medborgare. Samtidigt kan nyhetsbevakningen bedrivas efter samma riktlinjer som den ordinarie verksamheten – de styrande nyhetsvärderingsprinciperna kan tillämpas under valrörelserna likaväl som under mellanvalsperioderna – vilket gör nyhetssändningarna relativt mindre givande för en studie av vad som kännetecknar just valbevakningen. Ur vårt perspektiv är det i stället mest intressant att diskutera de särskilda valprogrammen. Vi menar att relationen mellan journalister och politiker ställs på sin spets vid just dessa tillfällen: Hur utformas de program som särskilt skall informera medborgarna inför valet?¹

Sex grundläggande alternativ

Utformningen av valprogrammen kan varieras i det oändliga. Uppgiften är så komplicerad, möjligheterna är så många, och journalisterna är så benägna att pröva nya grepp, att det sannolikt inte finns ens två valrörelser med identiska utbud av valprogram. Givet hur opinionsbildningen brukar fungera finns det dock två faktorer som är särskilt angelägna att ta hänsyn till. Den första faktorn är *kontrollen över agendan*. Vilken aktör har initiativet när det gäller att bestämma vilka ämnen som skall diskuteras och hur dessa ämnen skall presenteras? Journalisterna har här tre huvudsakliga alternativ att välja mellan: att låta partierna sköta urvalet, att vända sig till väljarna eller att själva ta på sig ansvaret.² Den andra faktorn gäller *hur många partier som deltar i det aktuella programmet*. Skall uppmärksamheten inriktas på ett enstaka parti eller skall flera partier delta samtidigt? Journalisternas valmöjligheter står här mellan två alternativ: att ordna en debatt (lika med att flera partier deltar samtidigt) eller att satsa på någon typ av presentationsprogram eller utfrågning (ett enstaka parti deltar).

Om de tänkbara alternativen på de båda faktorerna kombineras skapas en meny över principiellt möjliga former för valprogrammen (se tablå 5.1). När ett enda parti medverkar i ett program där det självt kontrollerar agendan rör det sig om ett *partistyrkt presentationsprogram*. När ett enda parti medverkar i ett program där journalisterna kontrollerar agendan rör det sig om en *journaliststyrd utfrågning*. När ett enda parti medverkar i ett program där väljarna kontrollerar agendan rör det sig om en *väljarstyrd utfrågning*. När flera partier medverkar i ett program där de själva kontrollerar agendan rör det sig om ett *partistyrkt debattprogram*. När flera partier medverkar i ett program där journalisterna kontrollerar agendan rör det sig om ett *journaliststyrt debattprogram*. Och när flera partier medverkar i ett program där väljarna kontrollerar agendan rör det sig om ett *väljarstyrt debattprogram*.

I de faktiska valprogrammen som sänds ut till medborgarna kan gränserna mellan de sex formaten vara flytande, och det finns även betydande variationsmöjligheter inom respektive format. Ändå menar vi att sammanställningen har ett klagörande

värde. Genom att undersöka fördelningen mellan de olika programformaten vid ett givet historiskt tillfälle får vi en indikator på vilken ställning som tillskrivs partierna respektive journalister och på vilken typ av valinformation som de programansvariga prioriterar.

Tablå 5.1 Sex format för valprogram i radio och TV

		Vem kontrollerar agendan?		
Hur många partier deltar?	Ett	Partistyrda presentationsprogram	Journaliststyrda utfrågningar	Väljarstyrda utfrågningar
	Flera	Politikerstyrda debatter	Journaliststyrda debatter	Väljarstyrda debatter

I det följande skall vi konkretisera resonemanget genom att peka på möjligheter att variera respektive programformat och genom att diskutera hur formaten förhåller sig till de informationskrav som togs upp i kapitel 3.

Alternativen konkretiserade

Partistyrda presentationsprogram kännetecknas av att ett ensamt parti får tillfälle att självt lägga fram de önskade budskapen. Utformningen av programmen kan variera i åtminstone fem viktiga avseenden: finansiering, programmens längd, fördelning mellan partierna, antal program samt kontroll över innehållet.

Ifråga om *finansiering* går skillnaden mellan köpt reklamtid och gratistid som tilldelas partierna. Den köpta reklamtiden brukar förknippas med amerikanska valkampanjer, medan gratistiden till partierna är ett nästan lika stående inslag i europeiska public service-mediers valbevakning.³ *Längden* på programmen varierar mellan några tiotals sekunder och timslånga sändningar. Den amerikanska presidentvalskampanjen 1992 bjöd faktiskt på båda ytterligheterna. Förutom de sedvanliga 30-sekundersinslagen från de båda huvudkonkurrenterna Bill Clinton och George

Bush, sände uppstickaren Ross Perot flera halvtimmeslånga »informati-
onals« där han framträdde med pekpinne och blädderblock
som främsta rekvisita.

Fördelningen mellan partierna kan vara antingen proportion-
nell i förhållande till storleken på väljarstödet eller följa princi-
pen om lika tid för samtliga partier som passerat en given gräns
som att exempelvis ställa upp kandidater i majoriteten av val-
kretsarna. I Danmark har varje parti som ställer upp till val samma
rätt till sändningstid medan i England de stora partierna labour
och konservativa får mer sändningstid än liberalerna och de re-
gionala småpartierna. Ytterligare en fördelningsprincip som kan
tillämpas är marknadens, enligt vilken tiden fördelas efter betal-
ningsförmåga. *Antalet* presentationsprogram varierar mellan en-
staka program per parti till ett flertal program för åtminstone de
största partierna. Mediernas *kontroll* över innehållet kan vara mer
eller mindre omfattande. Den ena extremen är att partierna själva
bär det fulla ansvaret för innehållet; i sådana fall fungerar medie-
bolaget endast som förmedlande kanal. Den andra extremen är
att mediebolagen tillämpar förhandscensur och tillerkänner sig
rätten att sätta bestämda gränser för vilken typ av budskap som
får lov att sändas.

Styrkan med presentationsprogrammen är förstås att ett parti
får tillfälle att ostört lägga fram det budskap som man önskar gå
till val på. Givet att det är partierna som ber om väljarnas förtro-
ende inför den kommande mandatperioden kan man argumen-
tera för att varje parti bör ges chansen att få meddela vad man
anser att väljarna bör känna till inför sitt beslut (se kapitel 3). De
inneboende svagheter med programformatet har framför allt
att göra med kostnader och med underhållningsvärde. I den ut-
sträckning programtiden betalas av partierna själva är det givna
problemet ojämlikheter i partiernas resurser. Även gratisprogram-
men medför dock kostnadsproblem. Också den enklaste TV-pro-
duktion är resurskrävande, och om många partier skall produ-
cera egna presentationsprogram under kort tid tillkommer prak-
tiska bekymmer med TV-bolagens produktionskapacitet. Att
underhållningsvärdet är ett potentiellt problem är uppenbart för
alla andra än de mest fanatiska politikentusiasterna.

Journaliststyrda utfrågningar är mer bundna i formatet än presentationsprogrammen, men även här finns variationer med tänkbar betydelse för vilken information som genereras: Antal frågande journalister, rekryteringen av frågande journalister, villkoren för frågorna och längden på programmen är några viktiga omständigheter som kan varieras.

Vad gäller *antalet* frågande journalister står valet mellan att låta programmet skötas av en enstaka utfrågare eller av flera samarbetande personer. I den franska kanal 1:s utfrågningsprogram »Sept sur sept« ställs frågorna av en ensam journalist, medan de svenska journaliststyrda utfrågningarna har haft både två, tre och fyra frågeställare. *Rekryteringen* av journalister är ett annat tvisteämne: i vilken utsträckning har TV-bolaget kontroll över urvalet och i vilken utsträckning har partierna förslagsrätt och/eller vetorätt? *Villkoren* för frågorna gäller förstås bestämmanderätten över vilka teman som skall tas upp, men också sådant som hur mycket förhandsinformation som skall lämnas till partierna och, mycket väsentligt, journalisternas rätt att ställa uppföljningsfrågor. I system med stark politikerkontroll över programinnehållet kan partierna ställa som villkor för sin medverkan att journalisterna endast ställer enstaka uppföljningsfrågor, medan andra system ger journalisterna fria händer. *Längden* på programmen har likaså betydelse för vilken information som genereras. Exempel på korta program är de 10 minuters utfrågningar som tillämpats i Polen, medan de timplånga utfrågningar som är standard i Sverige är att betrakta som långa program.

Den stora principiella fördelen med journaliststyrda utfrågningar är att partierna med trovärdighet kan pressas till besked på punkter där det råder oklarheter. Trovärdigheten i sammanhanget kommer från journalisternas ställning som neutral part. När de »besvärliga« frågorna ställs av journalister utan egna politiska ambitioner är det svårt för en partirepresentant att ta till motattacker om att frågeställaren bara är ute efter egna fördelar och »förresten själv skulle ha hanterat den svåra situationen på ett katastrofalt sätt«. Journalisternas ställning som utomstående part öppnar också för möjligheten att belysa blinda fläckar som inte uppmärksammas i den interna debatten mellan partierna.

Det kan exempelvis röra sig om situationer där de dominerande partierna har ett gemensamt intresse av att tysta ned sakfrågor som är svåra att hantera för det existerande partisystemet. I den utsträckning journalisternas anspråk på att vara skickliga informationsförmedlare är välunderbyggt kan man också förvänta sig att intervjuerna paketeras på ett sätt som tilltalar väljarna.

De principiella nackdelarna med journaliststyrda utfrågningar har att göra med journalisternas förmåga att leva upp till yrkeskårens professionella krav (se avsnittet »Journalistyrket som profession« i kapitel 2): I den utsträckning journalisterna är dåliga på att välja ut angelägna frågor, saknar förmågan att berätta historier på ett relevant sätt, och drivs av egennyttiga motiv som att göra intryck på kollegerna, blir informationen som kan utvinnas från valprogrammen av begränsat värde.

Väljarstyrda utfrågningar brukar förekomma i två former: antingen som ett telefonväkteri där hågade medborgare ställer frågor per telefon eller som ett panelprogram där en grupp förhandsutvalda medborgare ställer frågor till en partirepresentant i en studio eller i någon offentlig lokal. Viktiga variationer i sammanhanget har att göra med urvalet av medborgare, förhandsgranskning av frågorna och rätten att följa upp frågorna.

Urvalet av medborgare kan göras med hjälp av slumpen eller av någon form av skönsmässigt kriterium. Skönsmässiga kriterier är det klart dominerande. Ett exempel är den självselektion som brukar tillämpas i telefonväkterier (vem som helst som har lust får ringa). Ett annat exempel på skönsmässiga kriterier är när ett panelprogram fylls med personer som tillhör en viss kategori medborgare (ung, medelålders, gammal, miljövän, röstskolkare, radikal, konservativ, arbetslös, högutbildad, boende i problemområde eller vad det nu kan vara fråga om).⁴ *Förhandsgranskningen* av frågorna kan vara mer eller mindre omfattande. Någon form av förhandsgranskning sker nästan alltid – om inte av andra skäl så för att sälla bort mentalt störda personer – men den är särskilt omfattande när journalisterna ber de medverkande att i förväg skriva ned exakt vilka frågor man tänker sig att ställa. Rätten att ställa *uppföljningsfrågor* kan likaså vara mer eller mindre reglerad. Den mest reglerade formen är när journalisterna tar hela ansva-

ret för uppföljningen, vilket exempelvis sker när en väljares fråga till partirepresentanten har spelats in i förväg. När journalisterna tillämpar en omfattande förhandsgranskning och/eller själva ställer uppföljningsfrågorna är det en hårfin skillnad mellan journaliststyrda och väljarstyrda utfrågningsprogram.

Väljarstyrda utfrågningar har sin stora styrka i överensstämmelsen med själva idén om demokrati. Vad är mer naturligt än att låta folket komma till tals i valprogrammen? Behovet att låta medborgarna tala oförmedlat är särskilt stort när förtroendet för partier och journalister är i avtagande. USA är ett exempel härpå och mycket riktigt har telefonväkterier med presidentkandidater blivit ett bland medborgarna uppskattat komplement till sedvanliga journalistintervjuer. TV4:s tidigare berörda utfrågningsprogram med Loket Olsson inför 1998 års val kan ses som ett svenskt exempel på samma fenomen. Utöver publikens sannolika uppskattning talar även krassa materiella omständigheter till de väljarstyrda utfrågningarnas fördel. Åtminstone telefonväkterier är som regel billiga att producera.

Fördelen med de väljarstyrda utfrågningarna utgör också programformatets inneboende svaghet. En grundläggande demokratisk princip är att var och en medborgare skall tillskrivas samma betydelse oavsett personliga egenskaper.⁵ När antalet röstberättigade kan räknas i miljoner är det självklart att det måste till ett urval av frågeställare, frågeformuleringar och uppföljningsfrågor. Problemet är bara att tidsramarna för valprogrammen gör det praktiskt omöjligt att tillämpa sedvanliga tekniker för att få till stånd representativa urval (med urval på maximalt kanske 10–15 frågeställare blir de statistiska felmarginalerna mycket stora). Skönsmässiga urval innebär ett avsteg från regeln om allas lika värde och kan dessutom misstänkas för att vara i någon mening manipulerande.

En historia från Joe McGinniss bok om 1968 års presidentval, *The Selling of the President*, belyser det potentiella problemet med manipulerade urval. Richard Nixons kampanjstab var förvånad över att demokraten Hubert Humphrey släppte fram även kritiska personer i telefonväkterierna. I Nixons panelutfrågningar var varje deltagare noggrant testad för att undvika obehagliga

övertäckningar. Något av en svensk motsvarighet på bluffartade representanter för den breda allmänheten är högerens valprogram inför 1960 års val. Den »vanlige» svensken representerades här av en viss Sam Nilsson, som snart skulle komma att beföras till partisekreterare och därefter gå vidare till posten som mångårig TV-chef.⁶ Riskerna med att låta ett litet antal personer ställa frågor i namn av de många behöver heller inte inriktas på manipulationer från överheten. Det är illa nog att de fåtaliga personer som släpps fram kanske ställer frågor som har liten relevans för andra än för frågeställarna själva.

Faktiskt kan man också utifrån demokratiteoretiska utgångspunkter ifrågasätta föreställningen att folkets röst bör höras oförmedlat i valprogrammen. Eller för att uttrycka saken mindre kontroversiellt: det är inte självklart att medborgarna skall vara initiativtagare till frågorna för framtiden. Tvärtom föreskriver den renodlade mandatmodellen att det är partierna som skall formulera ett program för framtiden som de är beredda att ta ansvar för (se kapitel 3). Det är alls inte säkert att väljarnas frågor för stunden också är de frågor som kommer att engagera under den kommande valperioden. Praktiska bekymmer med de väljarstyrda programmen har att göra med svårigheterna att klara smidiga interaktioner mellan frågeställare och utfrågade partirepresentanter.

Debattprogrammen, de partistyrda likaväl som de journaliststyrda och väljarstyrda, brukar vara uppmärksammade inslag under valrörelserna. Inte minst fungerar debatterna som en samlingspunkt för det offentliga samtalet under annars disparata kampanjveckor. I den ofta långt utdragna väntan på valdagen behövs samlande händelser för partiföreträdare, journalister och även väljare att se fram emot och förhålla sig till. Med flera parter som skall samsas kring ett angeläget arrangemang blir variationsmöjligheterna mycket stora. Några viktiga beslut som är gemensamma för alla debatter har dock att göra med tillblivelsen, ansvarig organisation, antalet deltagare, ämnesval och debattregler.

Tillblivelsen, det vill säga frågan om det över huvud taget skall bli några debattprogram, kan vara ett stort eller litet tvistämne. I Sverige är det självklart att såväl SVT som TV4 skall sända egna avslutningsdebatter dagarna före valdagen och dess-

utom en eller par ämnesbundna debatter om framför allt den ekonomiska politiken. I andra länder, till exempel i Tyskland, är det en öppen fråga om partierna skall kunna enas om villkoren för en debatt; oftast är det sittande regeringsparti som ställer sig tveksamt till att medverka, i synnerhet om man ligger före i opinionsmätningarna. Inte heller Sverige är helt främmande för denna »debatt om debatten«. Hos oss brukar tvisten gälla huruvida de ledande statsministerkandidaterna skall mötas i ett extra debattprogram utöver de sedvanliga avslutningsdebatterna.

De möjliga variationerna beträffande *ansvarig organisation* är att TV-bolaget självt eller någon annan organisation står som värd för arrangemanget. Frågan om värdskapet är särskilt aktuell i länder där det stiftats lagar om att mediebolagen är skyldiga att ge samtliga deltagande partier lika stort utrymme. Om någon annan organisation än medierna står som organisatör blir det möjligt att med hänvisning till nyhetsvärderingsprincipen kringgå lagen och sända en debatt mellan enbart de två ledande kandidaterna. Huvudmannaskapet är dock inte enbart en formalitet. När TV-bolagen själva ansvarar för arrangemanget har man större möjlighet att bestämma villkoren för debatten. Forskarna brukar göra en åtskillnad mellan televiserade debatter och TV-debatter.⁷ Televiserade debatter är TV-utsändningar av »verkliga« debatter som skulle kunna ha ägt rum ändå, medan TV-debatter är producerade direkt för TV-mediet. I Sverige är avslutningsdebatterna renodlade TV-produktioner medan extradebatterna mellan statsministerkandidaterna ibland är televiserade utsändningar av debatter som organiserats av exempelvis partipolitiska lokalföreningar.

Antalet deltagare i debatten är en faktor som redan berörts. Alternativen som står till buds är att arrangera exklusiva debatter mellan ett fåtal utvalda partier eller inklusiva debatter med rätt för i princip samtliga partier att delta. En huvudregel är att länder med proportionella valsystem tenderar att arrangera inklusiva debatter medan länder med majoritetsvalsystem oftare släpper fram enbart de dominerande partierna.⁸ Regeln har dock undantag. I Kanada, som använder sig av majoritetsval, brukar samtliga partier delta. Även i USA har en framgångsrik tredje-parti-

kandidat som Ross Perot fått plats på samma villkor som Bill Clinton och George Bush. Och i det proportionella Sverige kompletteras som nämnts de inklusiva avslutningsdebatterna med exklusiva debatter mellan de huvudsakliga statsministerkandidaterna.⁹

Principerna om inklusion respektive exklusion kan förefalla rättframma men är också var och en för sig föremål för tolkningstvister. Särskilt besvärligt är att hantera helt nya partier som redovisar höga opinionssiffror men som inte har något tidigare valresultat att falla tillbaka på. Sveriges Television har här famlat efter hållfasta principer. Inför riksdagsvalet 1988 stängdes miljöpartiet ute från avslutningsdebatten trots att opinionsundersökningarna tydligt indikerade att partiet var på väg in i riksdagen. När ett motsvarande läge uppstod för ny demokrati tre år senare öppnades däremot debatten för partiledaren Ian Wachtmeister.

Ämnesvalet är en jämförelsevis mindre kontroversiell variationsfaktor – sannolikheten att kvällstidningarna gör rubriker på temat »SVT satsar på en miljöpolitisk debatt« får betraktas som relativt liten – men ur ett informationsperspektiv är det ändå betydelsefullt. Alternativen står här mellan att ha ämnesmässigt öppna debatter eller att i förväg bestämma att debatten skall handla om ett eller par ämnen. Exempel på ämnesmässig styrning är när partiernas finansministerkandidater samlas för att debattera den ekonomiska politiken, när minst en av de amerikanska presidentvalsdebatterna ägnas åt utrikespolitiska frågor eller när den journalistiske debattledaren i den danska avslutningsdebatten inför folketingsvalet 2002 meddelar att »det nu är dags att gå över till ämnet åldringsvård«. Exempel på öppna debatter är de traditionella svenska avslutningsdebatterna där partiledarna har rätt att ta upp vilka teman som helst.

Debattreglerna, slutligen, berör sådant som replikrätt och fördelning av ordet. Ett traditionellt upplägg är att börja med förberedda inledningsanföranden, att sedan övergå till replikrundor bestående av ett inlägg samt repliker på inläggen, för att så småningom sluta med likaledes förberedda avslutningsanföranden. Ett friare debattformat är att hoppa över de förberedda inledningsanförandena

och avslutningsanförandena och i stället börja med en fråga för deltagarna att reagera på. Rätten till repliker på inlägg är över huvud taget en viktig aspekt av debattreglerna. Presidentvalsdebatterna i USA, som oftast är journaliststyrda, har kritiserats för att mer ha karaktären av samtidiga utfrågningar än av egentliga debatter. Kritiken grundas på att kandidaterna inte tillåts inlåta sig i direkta meningsutbyten. I stället får debattdeltagarna turvis besvara frågor från medverkande journalister.

Fördelningen av ordet, ännu en aspekt av debattreglerna, kan vara mer eller mindre formaliserad. En ytterlighet är de svenska avslutningsdebatterna där varje deltagare har ett givet antal minuter till sitt förfogande och där ordföranden summerar exakt hur många sekunder som förbrukas i varje inlägg. Påtagligt mindre formella regler tillämpades i TV4:s journaliststyrda avslutningsdebatt inför riksdagsvalet 1998. Partiledarna tilldelades där ordet efter mer journalistiska principer, vilket i klartext betyder att de fick tala när de bedömdes ha något intressant att säga, när de visade särskilt engagemang i den aktuella frågeställningen eller när de helt enkelt tvingats vara tysta en stund.

Så långt om beslut som påverkar upplägget alldeles oavsett om det rör sig om ett partistyrkt, ett journaliststyrkt eller ett väljarstyrkt debattprogram. Skillnaden mellan de tre debatttyperna märks på ordförandens och frågeställarnas roller. I partistyrda debatter är ordförandens enda roll att fördela ordet mellan deltagarna enligt överenskomna regler. Substansen i form av frågor och provocerande inlägg omhändertas av partiernas representanter. I journaliststyrda debatter har ordföranden den utökade rollen att fördela ordet såväl mellan de olika partiföreträdarna som mellan de journalistiska frågeställarna och partiföreträdarna. I exempelvis norska, danska och australiska avslutningsdebatter brukar rollerna som frågeställare och ordförande förenas av en och samma person, medan rollerna brukar vara åtskilda i amerikanska presidentvalsdebatter. I väljarstyrda debatter har ordföranden att på ett motsvarande sätt fördela ordet såväl mellan partiföreträdarna som mellan frågeställarna från allmänheten och partiföreträdarna. Dessutom tillkommer eventuellt uppgiften att komplettera väljarnas frågor med uppföljningsfrågor. Exempel på ytterligare

variationsmöjligheter inom respektive programformat kan hämtas från resonemangen härövan om framför allt utfrågningsprogrammen.

Den stora principiella fördelen med debatterna, oavsett om programmen styrs av partierna, journalisterna eller väljarna, är att de tillåter publiken att göra direkta jämförelser mellan partierna. Publiken får möjlighet att vid ett och samma tillfälle väga de politiska alternativen mot varandra. Jämförelserna underlättas av att debattformatet gör det möjligt för deltagarna att omedelbart bemöta varandras påståenden.¹⁰ Studier av amerikanska presidentvalsdebatter visar mycket riktigt att kandidaterna är försiktigare i sina påståenden om varandra när de medverkar i debatter än när de framträder på egen hand.¹¹ Ytterligare en fördel med debattformatet är som nämnts att det brukar tilldra sig ett stort medialt och publikt intresse. Vad beträffar de relativa fördelarna med partistyrda, journaliststyrda respektive väljarstyrda debatter gäller samma förhållanden som för presentationsprogrammen och utfrågningsprogrammen (se resonemangen härövan).

Nackdelen med debattformatet som sådant har även den att göra med möjligheterna till omedelbara jämförelser mellan partierna. Vid en direkt konfrontation ligger det nära till hands att diskussionerna kommer att fokuseras på skillnaderna mellan partierna. I en debattsituation är deltagarna benägna att blåsa upp föreliggande skillnader mer än vad som kanske är sakligt befogat, och dessutom kan relevanta likheter hamna i skymundan. Ytterligare en nackdel är att debatterna gärna mer går ut på att kritisera motståndarna än på att utveckla det egna alternativet. Belysande för att konfrontationerna i samband med en debatt kan uppfattas som skadliga är att det inte sändes några debattprogram under andra världskrigets valrörelser 1940, 1942 och 1944. De enda valprogrammen i svensk radio under krigsåren var partiernas presentationer av det egna alternativet. Samtidigt skall sägas att kritik mellan partierna absolut inte är definitionsmässigt dålig information till medborgarna; tvärtom är partiernas inbördes granskning av varandra ett viktigt inslag i en väl fungerande valdebatt. Nackdelarna med debatterna väger tungt endast när tendenserna till överdriven konfrontation och kritik är starkt

utvecklade och när medborgarna uppfattar partierna som huvudsakligen irrelevanta käbbelmaskiner.

Ifråga om relativa nackdelar med respektive debattformat hänvisar vi ånyo till de tidigare resonemangen om presentationsprogram och utfrågningsprogram. Dock kan tillfogas en möjlig nackdel med journaliststyrda debatter. När journalisterna har en ledande ställning i debatten finns en risk att partirepresentanterna, som ändå är de som begär folkets förtroende som auktoritativa beslutsfattare under de kommande åren, framstår som underlägsna. Särskilt när det rör sig om friare debattformer och många deltagare är det svårt att undvika intrycket av en skolklass som försöker påkalla lärarens uppmärksamhet. Anledningen till den asymmetriska maktrelationen är att journalisterna kontrollerar en resurs som partiledarna mycket gärna vill åt: rätten att tala inför en stor publik av medborgare. Sådana debattprogram ställer stora krav på journalisternas förmåga att uppträda neutralt.

Utformningen av valprogrammen i svensk radio och TV

Hur har då Sveriges Radio med föregångare och efterträdare valt att utforma valprogrammen genom åren? Vilka format har plockats från menyn över tänkbara valprogram? I tablå 5.2 presenteras en sammanställning över programformat som utnyttjats under det senaste trekvartsseket, från Radiotjänsts första sändningar på 1920-talet, via Sveriges Radios introduktion av TV-mediet på 1960-talet, fram till SVT:s bevakning av det senaste riksdagsvalet 1998. Sammanställningen bygger på ett urval såtillvida att varje decennium är representerat med ett eller två valtillfällen. I den utsträckning som andra format har använts under mellanliggande valår har dock dessa inkluderats i sammanställningen (markerade med årtal). Principiellt viktiga förändringar inom respektive programformat har markerats med asterisk (*). För det i skrivande stund senaste riksdagsvalet 1998 görs också en jämförelse med valprogrammen i den kommersiella kanalen TV4.

Tablå 5.2 Valprogrammen i svensk radio och TV under de senaste 75 åren

	1928	1932	1936	1948	1956	1960	1968	1976	1985	1994	1998	1998
	Radio	Radio	Radio	Radio	Radio	TV	TV	TV	TV	SVT	SVT	TV4
Ett parti medverkar												
Partistyrda presentationer			Ja			Ja*			Ja*			
Journaliststyrda utfrågningar				Ja	Ja	Ja	Ja*	Ja	Ja	Ja	Ja	
Väljarstyrda utfrågningar								Ja 1979				Ja
Flera partier medverkar												
Partistyrda debatter		Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	
Journaliststyrda debatter								Ja 1973	Ja 1988	Ja	Ja	Ja
Väljarstyrda debatter							Ja 1964					

Ifråga om grundläggande programformat kännetecknas valprogrammets historia av både kontinuitet och förändring. Sedan Radiotjänst i början av 1930-talet bestämde sig för att sända särskilda valprogram har de partistyrda debatterna funnits med under hela historien.¹² Två andra programformat har kommit till som fasta inslag: de journaliststyrda utfrågningarna under de första efterkrigsåren, och de journaliststyrda debatterna från framför allt 1980-talet. Ett programformat, de partistyrda presentationerna, fanns med under de första decennierna för att sedan försvinna (om än med sporadiska återkomster). Slutligen har de två format som tillskriver medborgarna en aktiv roll, de väljarstyrda utfrågningarna och de väljarstyrda debatterna, utnyttjats vid bara enstaka tillfällen.

På ett övergripande plan består kontinuiteten i att utbudet av valprogram konsekvent inkluderat åtminstone något debattformat och åtminstone något format som ställer enskilda partier i centrum. Väljarna har alltså genom hela historien erbjudits möjligheterna både att informera sig om partierna ett i taget och att omedelbart jämföra partierna med varandra.¹³

Förändringarna i utbudet yttrar sig i att det skett en förskjutning bort från partistyrda program mot journaliststyrda program. Under 1930-talet, och även under krigsårens båda andrakammarval 1940 och 1944, var partistyrda presentationsprogram ett viktigt inslag i utbudet av valprogram; partierna fick genom sina ledare tala ostört i radion i 40 minuter. Efter andra världskrigets slut har journalisternas kontroll av valprogrammen ökat, först genom att presentationsprogrammen ersattes av journaliststyrda utfrågningar, och så småningom även genom att de partistyrda debatterna kompletterats med journaliststyrda debatter.

Noteras kan också att SVT och den kommersiella kanalen TV4 valde att utforma sina program på olika sätt inför riksdagsvalet 1998. TV4 satsade på enbart en journaliststyrd avslutningsdebatt och man valde även ett annat upplägg på utfrågningsprogrammen. TV4:s avslutningsdebatt styrdes av journalisterna genom att de båda programledarna ställde frågor och uppföljningsfrågor och sedan fritt fördelade ordet mellan partiledarna. Och kanalens version av utfrågningsprogram inleddes som nämnts med att den folklige Loket Olsson samtalade med respektive partiledare för att sedan övergå till en mer traditionell utfrågning där Loket fick sällskap av PR-konsulten och den tidigare aktiva folktoppartisten Maria Arnholm samt den före detta LO-ordföranden Stig Malm. Vad beträffar valet av programformat fungerade alltså public service-TV och kommersiell TV som komplement till varandra.

Särskilt ifråga om utformningen av debattprogrammen överensstämmer TV4:s upplägg med internationella trender. Runtom i världen där det arrangeras TV-sända debatter, i Norden likaväl som i övriga västvärlden och Latinamerika, är huvudregeln att journalister styr debatten genom att ställa frågor till deltagarna. SVT:s upplägg med helt partistyrda debatter är mycket sällsynt. Även TV4:s försök med att aktivera andra grupper än journalisterna i utfrågningsprogrammen har internationella förebilder. I synnerhet amerikanska medier har i ökad utsträckning låtit medborgarna bestämma agendan i valprogrammen. Sedan 1996 har en av de tre presidentvalsdebatter som brukar arrangeras haft väljarna i centrum. I debatterna har ett representativt urval av

några hundra röstberättigade inbjudits att ställa frågor till kandidaterna, och den journalistiska debattledaren har i sammanhanget intagit en tillbakadragen ordföranderoll. SVT har inte på något motsvarande sätt släppt kontrollen över agendan till utomstående parter. Endast radion har sedan 1968 regelbundet sänt telefonväkterier där hågade lyssnare har kunnat ställa frågor till partiledarna.

De svenska valprogrammets historia är på det hela taget ovanlig internationellt sett. En internationell betraktare skulle för det första förvånas över att partiernas presentationsprogram har försvunnit ur historien. I de allra flesta andra länder, även i sådana där valens genomförande har diskutabel legitimitet, bereds partierna tillfälle att på ett eller annat sätt själva lägga fram sin sak inför medborgarna. Presentationsprogrammen kan vara mer eller mindre inflytelserika – Danmarks modell med ett enda kortare tillfälle för samtliga partier som ställer upp i valet brukar inte påverka valdebatten i någon nämnvärd utsträckning medan modellen med betalda TV-annonser har potentiellt stor betydelse – men ur principiell synvinkel är det en egenhet att presentationsprogrammen helt rensats bort.

Ett andra förvånande inslag är den långa traditionen med journaliststyrda utfrågningsprogram. Första gången partiernas presentationsprogram försvann från valbevakningen på 1940-talet – den andra utrensningen, från TV-mediet, ägde rum på 1970-talet – var det för att ersättas av journaliststyrda utfrågningar. Att partiledarna så tidigt ställde sig till förfogande för timplånga utfrågningar utan inflytande över ämnesvalet är något unikt. En av anledningarna till att partiledarna gick med på arrangemanget var i och för sig att utfrågningarna sköttes av ledarskribenter som valdes ut av respektive parti, varför utfrågningarna i betydande grad kom att likna sedvanliga partistyrda debatter. Men även sedan Sveriges Radios journalister tagit över som utfrågare på 1960-talet (notera asterisken i samband med 1968 års val i tablå 5.2) har utfrågningarna en ovanlig utformning genom att journalisterna har full kontroll över ämnesvalet och har möjlighet att ställa ett obegränsat antal uppföljningsfrågor. Att parti-representanterna låter sig frågas ut under sådana omständigheter

är definitivt inte standard i valrörelsernas världshistoria.

Ett tredje inslag som skulle förvåna en internationell betraktare är den långa obrutna raden av debattprogram. Numera håller det på att utvecklas till en självklarhet världen över att ledande partiföreträdare skall möta varandra i någon form av TV-sänd valdebatt. Den förebild som brukar anföras när debattprogrammen skall introduceras och initieras är de TV-sända duellerna mellan Nixon och Kennedy inför det amerikanska presidentvalet 1960, vilka är kända som »The Great Debates».¹⁴ Från svensk horisont är dock bugningarna för den amerikanska erfarenheten överdrivna. Den svenska avslutningsdebatten inför 1960 års andra-kammarval televiserades några veckor före den amerikanska motsvarigheten, och när det gäller radiosända debatter går alltså den svenska traditionen tillbaka till 1930-talet. Sveriges Radio med föregångare kan med fog hävda att man var först på plan när det gäller att erbjuda medborgarna denna möjlighet till omedelbara jämförelser mellan partierna.¹⁵

Historiska beslutstillfällen

Ur den långa raden av valbevakningar framträder ett litet antal beslutstillfällen när utvecklingen har slagit in på nya vägar. Ett första sådant vägval var förstås att över huvud taget börja arrangera valprogram i samband med 1932 års val. Beslutet var ingalunda en självklarhet eftersom Radiotjänst dessförinnan ansett det som oförenligt med uppdraget att närmare befatta sig med partipolitiken.¹⁶ Ett andra vägval gjordes efter andra världskriget när partiernas presentationsprogram ströks till förmån för journaliststyrda utfrågningsprogram. Ett tredje vägval var när Sveriges Radio i mitten av 1960-talet lät de egna journalisterna ta över ansvaret för de numera TV-sända utfrågningarna.

Ett fjärde beslut av principiell betydelse var när man på 1980-talet lät de egna journalisterna ta över kontrollen av dagordningen för även vissa av debattprogrammen (det rör sig om ämnesspecifika debatter om dels ekonomi, dels något för tillfället aktuellt tema som miljö eller sjukvård). Eftersom man fram till dags dato har behållit den gamla formen av partistyrda avslutnings-

debatter är det dock tveksamt huruvida 1980-talets beslut bör ses som ett nytt definitivt vägval. I stället är det kanske rimligare att säga att man från televisionens sida bestämde sig för att ta ett väsentligt kliv framåt den redan beträdda vägen.¹⁷

Genomgången av de utnyttjade programformaten ger ett första tillfälle att utvärdera de båda alternativa historieskrivningarnas rimlighet. Såsom utvecklingen här framstår menar vi att det snarast är bilden från kapitel 1 av en gradvis växande journalistmakt som får stöd. Journalisternas inledande frigörelse från politikernas dominans märktes under de första efterkrigsåren, här markerat med att journaliststyrda utfrågningsprogram ersatte utsändningen av partikontrollerade presentationer. Ännu hade dock politikerna i praktiken en stark ställning eftersom utfrågningarna sköttes av ledarskribenter med nära koppling till respektive parti. Under 1960-talet accelererade frigörelsen från politikerna i och med att Sveriges Radios egna journalister tog över rollen som frågeställare i utfrågningsprogrammen. Från och med 1980-talet har journalisterna stärkt sin ställning ytterligare genom att man tagit ett aktivt ansvar för även de temabundna debattprogrammen.¹⁸

Det är alltså tveksamt huruvida den mer komplicerade bilden som baserades på de allmänt styrande idéerna för public service-journalistiken får något stöd. Det är framför allt den senaste perioden från 1985 och framåt som framstår i annat ljus. Valprogrammets utformning stämmer dåligt med föreställningen att journalisternas anspråk på eget inflytande skall ha mildrats under de senaste decennierna. Några starkare tecken på en ökad publikanpassning är inte synliga. Att som i 1998 års partiledarutfrågningar låta tittarna mejla in frågor under programmets gång är knappast en tillräcklig förändring för att man skall kunna tala om ett periodskifte. Som framgått finns det konkreta programformat som skulle ge medborgarna en betydligt aktivare ställning.

Besluten om valprogrammets utformning stämmer i stället överens med bilden av journalisterna som konsekvent elitistiska i sin hållning gentemot medborgarna. På mer eller mindre goda grunder menar sig journalisterna själva ha den bästa förmågan att utvinna relevant information ur partiernas representanter.

Medborgarna utgör en publik som skall tillfredsställas med olika »roande« grepp men som inte kan anförtros någon riktigt aktiv ställning. Som framhållits är förhållningssättet fullt legitimt. Som utomstående betraktare kan vi dock tycka att det vore anständigt att öppet erkänna förhållandet!

Varför blev programmen som de blev?

Låt oss vinna ytterligare klarhet i målet genom att granska de överväganden som gjorts inför de stora besluten om valprogrammens utformning. Hur gick resonemangen i samband med de historiska beslutstillfällena på 1930-talet, 1940-talet, 1960-talet och 1980-talet? Vilka motiveringar anfördes när man från radions och televisionens sida bestämde sig för att satsa på nya programformer? I vilken utsträckning diskuterades programmets förutsättningar att ge medborgarna relevant information respektive idéer om god public service-journalistik? Och vilka strategier användes för att få politikerna att acceptera besluten?

Det material som används består till största delen av dokument hämtade från Sveriges Radios arkiv. Det handlar framför allt om artiklar i Sveriges Radios egna publikationer, interna promemior, och protokoll från de programkollegier som under lång tid utgjorde ett forum för medarbetarnas egen debatt. Viktiga dokument är likaså protokollen från de regelbundna överläggningar med partiernas företrädare som fördes mellan 1940-talet och 1970-talet. De konsekventa diskussionsprotokollen är sällsynta, men dokumentationen av enskilda inlägg är ändå förhållandevis fyllig.¹

Till stor hjälp är förstås också de tidigare forskningsinsatser som har gjorts. Särskilt de första historiska beslutstillfällena är väl genomlysta i olika undersökningar. När det allmänna händelseförloppet redan är klarlagt blir det självfallet enklare att finna ut det vi behöver veta om idéer och strategier.

1930-talet: Radion börjar sända valprogram

Det första beslutstillfället, när Radiotjänst bestämde sig för att börja sända valprogram i början av 1930-talet, föregicks av utförliga diskussioner.² I enlighet med förväntningarna visar dokumenten att Radiotjänst var försiktig med sina anspråk. Drivkraften bakom radioledningens beslut att börja sända valprogram var verkligen inte att man som medlemmar av en yrkesprofession ville sätta sin egen prägel på den politiska opinionsbildningen.

Radion hade strikta förhållningsorder om att uppträda opartiskt och objektivt. Genom att hålla sig utanför den kontroversiella dagspolitiken menade man sig öka chanserna att kunna förbli en fristående aktör utanför statens omedelbara kontroll: »Över huvud taget kan det nog sägas, att anordnandet av en politisk diskussion hör till de svåraste och mest påfrestande uppgifter som radioledningen har sig förelagt. Att tro att denna under sådana förhållanden skulle ha större kärlek till denna uppgift än till sina övriga torde nog innebära en allt för välvillig överskattning av radioledningens arbetsglädje.» Denna ironi, levererad av en högt uppsatt chef i mitten av 1930-talet, återspeglar hur besvärligt det var att hantera valprogrammen. Om radioledningen hade fått bestämma på egen hand hade man sannolikt valt att låta kalken passera orörd.³

I stället för att vara ett första strategiskt drag i en långsiktig plan för att säkra ett journalistiskt inflytande över opinionsbildningen var beslutet att börja sända valprogram en anpassning till utifrån ställda krav. Kraven kom direkt från uppdragsgivarna i staten, partierna och pressen, och indirekt från förändrade förutsättningar. Många av de uppdragsgivare som från början fruktat det nya mediet märkte att radion var att lita på och såg gärna att samhällsbevakningen utsträcktes till även valrörelsen. De förändrade förutsättningarna hade att göra med att det i en tid med stegrande samhällsmotsättningar framstod som allt märkligare att utesluta kontroversiella ämnen från sändningarna. För att tillmötesgå önskemålen från uppdragsgivarna, och för att inte framstå som ett marginaliserat medium som ställde sig vid sidan om tidens avgörande händelser, blev det nödvändigt för radion att bli

en del av valrörelsen. Belysande för radioledningens tveksamhet är att det var det statligt tillsatta Programrådet som drev på förändringen. Med ett uttalande på våren 1932, ett halvår före det kommande andrakammarvalet, gjorde man klart att det nu var fullt acceptabelt för radion att sända valprogram.

I ett första skede tänkte sig radioledningen att sända presentationsprogram där partiledarna skulle lägga fram sitt partis politik medelst ett längre anförande. När det från några håll gjordes invändningar, bland annat skall högerledaren Arvid Lindman ha varit skeptisk, bestämde man sig dock för att stanna vid ett antal föredrag av traditionellt redogörande karaktär: Riksdagskrönikören Thorvald Sachs skulle tala om partiernas program inför valet, statsvetarprofessorn Nils Herlitz skulle tala nio gånger under rubriken »Inför andrakammarvalet«, och statsvetardocenten Herbert Tingsten skulle tala sex gånger om demokrati och diktatur i Europa. Att låta neutrala experter redogöra för partiernas ställningstaganden ansågs alltså vara ett bra sätt att informera medborgarna och samtidigt leva upp till kraven på neutralitet och objektivitet.

Flera politiska uppdragsgivare var kritiska mot beslutet att enbart sända formellt neutrala föredrag. Såväl ledande socialdemokrater som Per Albin Hansson och Artur Engberg som tunga tidningsrepresentanter som Dagens Nyheters Sten Dehlgren uttryckte sitt ogillande av radions hållning. Kritikerna menade bland annat att föredragshållarna var bara till namnet neutrala, att radion försuttit en möjlighet – risken fanns som sagt att radion skulle marginaliseras – samt att radioledningen tagit otillbörligt stor hänsyn till högerens synpunkter.

Radioledningen hade således att försöka hitta sändningsformer som kunde tillfredsställa såväl den skeptiska högerledningen som de handlingskrävande socialdemokraterna och liberalerna. Situationen var prekär. På initiativ från en socialdemokratisk representant i styrelsen fick till slut radioledningen i uppdrag att arrangera, inte en serie partipresentationer, men väl ett särskilt debattprogram, »ett politiskt kafferep« som beställningen löd. Radioledningen löste uppdraget genom att bjuda in representanter för riksdagspartierna att medverka i en diskussion

på temat »Partierna och den ekonomiska krisen«. De inbjudna deltagarna var ledande företrädare för sina partier men inte absoluta frontfigurer. Det historiska programmet sändes slutligen den 12 september 1932.⁴

Premiärdebatten mottogs positivt av såväl press som politiker av olika ideologisk schattering. Intressant ur vårt informationsperspektiv är att presskommentarerna framhöll att programmet varit nyttigt från upplysningssynpunkt. Några farhågor om att debatten skulle väcka massorna till revolutionärt medvetande eller ens få något större inflytande på valresultatet framfördes inte.

I och med att uppdragsgivarna gav sitt gillande var den nya principen etablerad. Försättningsvis ansåg alla inblandade parter det som självklart att radion skulle sända särskilda valprogram med partirepresentanter som medverkande. De föredragande experternas tid var förbi.

Inför de nästföljande kommunalvalen 1934 utvecklades programformen genom att det nu var partiledarna som bjöds in till avslutningsdebatten. Ytterligare ett steg togs inför det därpå följande andrakammarvalet 1936 genom att debatterna kompletterades med fem presentationsprogram där en partirepresentant gavs tillfälle att själv utveckla partiets politik. Ånyo var det krafter utifrån som hade pressat på. I det här fallet hade bland annat den statligt tillsatta Radioutredningen anmodat radion att realisera idén om att låta varje parti »mera utförligt lägga fram sina synpunkter«. Med ett debattprogram som gav väljarna möjlighet att direkt jämföra partierna, och en serie partipresentationer som inriktades på ett parti i taget, hade Radiotjänst utformat en valbevakning som i sina grunddrag ännu består.

Den valda utformningen av valprogrammen gav partierna goda möjligheter till kontroll. I premiärdebatten 1932 hade visserligen Radiotjänst bestämt ett till synes begränsande ämne, »partierna och den ekonomiska krisen«. Ingen reagerade dock när bland andra kommunisternas Ture Nerman förde debatten på allmänideologisk grund genom att framhålla Sovjetunionen som föredöme för en planlagd samhällsutveckling. Redan när partiledarna tog över som debattörer i samband med 1934 års kommunalval övergav Radiotjänst dessa begränsade försök att

styra innehållet. Rubriken på den första partiledardebatten lämnade fritt för vilka ämnen som helst: »Den huvudfråga i svensk politik som mitt parti anser, att valen bör besvara.«

Ytterligare en markering av partiernas kontroll var att ordföranderollen i debatterna omhändertogs av talmannen i andra kammaren, socialdemokraten August Sävström.⁵ Partiernas presentationsprogram, som alltså började sändas 1936, styrdes alldeles självklart av partierna själva. Liksom annan radioverksamhet vid denna tid var presentationerna totalt befriade från sådana påfund som senare skulle komma att kallas »bra radio«. Presentationsprogrammen bestod helt enkelt av fyrtio minuters föredrag, i allmänhet hållna av partiledarna.⁶

Utformningen av valprogrammen var alltså anpassad till statsmakternas och de politiska uppdragsgivarnas önskemål. Men enligt den tidigare karakteriseringen av periodens public service-journalistik skall även folkbildning i den goda smakens tjänst ha varit en ledande princip. Mycket riktigt fanns också en upplyftande ambition med i bilden när programmen utformades. Den högt uppsatte radiochef som citerades härövan frågade på annan plats i samma artikel om det inte kan vara »en möjlig uppgift för det allmänna kulturarbetet att lyfta politiken upp på ett högre plan« och om det inte i så fall »kan vara av viss betydelse om radion en eller annan gång sänder ut politiska debatter, som ligga på ett sådant plan?« Tanken var att vänja lyssnarna vid »en något förfinad politisk umgängeston såsom man vänjer sig vid radions klassiska musik«. Så småningom skulle man kanske nå dithän att medborgarna började efterfråga den förfinade umgängestonen också utanför radion, »på de allmänna valmötena och i riksdagen«. Radions valbevakning skulle alltså utformas så att politikerna förmåddes att argumentera mer upphöjt än vad som annars var fallet.⁷

Radiotjänst utnyttjade framför allt två styrmedel för att nå fram till målet med en högtstående politisk argumentation – man krävde förhandsskrivna manuskript och man arrangerade debatterna på ett sätt som passade de egna syftena. Förhandsskrivna manuskript var ett vanligt krav på dem som skulle få framträda i radion. I premiärdebatten 1932 nöjde sig dock inte

radioledningen med att själv studera manuskripten i förväg utan man distribuerade dessutom de planerade inläggen till samtliga debattdeltagare så att var och en kunde förbereda lämpliga repliker. Av allt att döma accepterade partierna kraven utan vidare spisning.

Vad arrangemangen beträffar bestämdes att såväl inledningsanföranden som repliker skulle hållas långa. Därigenom undanröjdes möjligheten av opassande stickkommentarer. Debattreglerna förde på det hela taget tankarna till de vanliga riksdagsdebatterna. I den första partiledardebatten 1934 tillsåg man exempelvis att inledningsanförandena skulle hållas från en särskilt uppställd talarstol. För att få säga sitt fick debattdeltagarna i tur och ordning resa sig från sin plats vid bordet och marschera fram till den utvalda platsen. För säkerhets skull inbjöd man dessutom ett antal prominenta gäster såsom generaldirektörer, bolagsdirektörer och statsråd att utgöra studiopublik.

Det kan tyckas som om radion trots allt tal om en försiktig journalistik och anpassning till uppdragsgivarna styrde partierna i betydande grad. Målet att få till stånd en högtstående politisk argumentation var dock knappast kontroversiellt. Det delades av exempelvis Radioutredningen, som i slutbetänkandet slår fast att de meningsföreträdare som får komma till tals »orubbligen måste hålla sig till sak och ingen annans mening beljuga eller misstänkliggöra«. Det är dessutom tveksamt i vilken utsträckning radions styrning hade några större konsekvenser för partiernas sätt att argumentera. Vårt intryck vid en jämförelse av radioutsändningarna, riksdagsdebatter och vanliga valtal är att de ledande politikerna argumenterade på ett stramt och återhållet sätt oavsett forum. Den »plumpare« propaganda som radioledningen ville undvika måste ha framförts av partiföreträdare av lägre rang liksom av företrädare för mindre etablerade partier på de ideologiska ytterkanterna. Partiledarnas valretorik var vid denna tid av tämligen upphöjd karaktär oavsett om man framträdde i radion eller annorstädes.

Själva informationsaspekten av valprogrammen blev aldrig någon stor diskussionsfråga; radion och de politiska uppdragsgivarna enades tillsammans om en lämplig utformning av valprogrammen. Den mest omdiskuterade aspekten av valprogrammen gällde i stället vilka partier som skulle tillåtas att delta. Tviste-

ämnet var framför allt de revolutionära kommunisterna, men inför 1934 års kommunalval var även det högerextrema partiet nationella förbundet aktuellt för medverkan. Dilemmat bestod i att hitta rätt avvägning mellan kravet på att uppträda neutralt och risken för att samhällets omstörtare skulle få en kanal för sitt budskap. Lösningen blev att släppa fram det ena av landets båda kommunistpartier, de nationellt orienterade »kilbomarna«, medan däremot de kominternanknutna »sillénarna« och det högerextrema nationella förbundet hölls utanför.

Vid premiären 1932 kunde beslutet motiveras med att endast kilbomskommunisterna var representerade i riksdagen. Vid senare tillfällen hade emellertid såväl sillénarna som nationella förbundet platser i parlamentet, så urvalsprincipen fick skrivas på annat sätt. Radioutredningens slutbetänkande från 1935, som alltså inte bara behandlade behovet av kompletterande presentationsprogram, hittade en formulering av påtaglig gummikaraktär: »sådana partier som i riksdagen genom sin numerär intaga en mer betydelsefull och ansvarig ställning«. Det lämnades till radioledningen att avgöra om ett parti klarade åtminstone något av kriterierna.⁸

1940-talet: Intervjuer in, presentationer ut

Nästa historiska beslutstillfälle inföll under den första efterkrigstiden, inför kommunalvalen 1946 och det dramatiska andra-kammarvalet 1948 (planhushållningsvalet ni vet). Radion fattade då det internationellt sett unika beslutet att ta bort partiernas presentationsprogram för att i stället satsa på journaliststyrda partiledarutfrågningar. Betraktat i efterhand, och ur vårt perspektiv av maktkamper och informationsförmedling, framstår beslutet som epokgörande. För samtiden var det dock mindre uppseendeväckande.⁹

Viktiga delar i beslutsgången känns igen från 1930-talet. Valprogrammets utformning bestämdes i ett nära samförstånd mellan radion och uppdragsgivarna i politiken. Radioledningen fällde det slutliga avgörandet, men det var otänkbart att genomföra något som stred mot uppdragsgivarnas uttryckliga vilja. Den mångårige radio- och TV-chefen Olof Rydbeck sammanfattar

den maktrelation som nu etablerats och som skulle förbli gällande under lång tid: »Avgörandet om hur programmen skulle uppläggas var i sista hand Sveriges Radios, därom var alla eniga ... Men eftersom vi när det gällde dessa program närmast var förmedlare av partiernas kontakt med väljarna via radio och tv, var det helt klart att om de kom överens så var det deras önskemål som i sista hand måste bli utslagsgivande för oss.«¹⁰

En tyngdpunktsförskjutning i maktrelationen kan dock observeras. Inför 1932 års val hade det räckt att enstaka partiföreträdare som högerens Arvid Lindman gjorde svårigheter för att idén om presentationsprogram skulle skrinläggas. Nu under efterkrigstiden krävdes ett samlat motstånd för att radion skulle ta hänsyn. Som Rydbeck påpekar kunde man från radion inte tänka sig att gå emot en hållning som partierna *enats* om. Givet den inbördes konkurrensen är det alltid svårt för partierna att enas om en standpunkt i viktiga frågor. En strategiskt skicklig radioledning hade därigenom goda möjligheter att skaffa sig ett eget beslutsutrymme. En väg till en ökad journalistmakt var öppnad.¹¹

Andra nyansförändringar i beslutssituationen gäller själva förhandlingsgången. Under 1930-talet hade radion att ta hänsyn till en brett definierad motpart. Statsmakterna representerades inte bara av partierna utan också av självständiga myndigheter som Telegrafverket, och som aktiv ägare utgjorde pressen en oberoende maktfaktor. Efter kriget blev partierna den entydiga motparten. Sverige hade demokratiserats i betydelsen att partierna skaffat sig ett starkare grepp om både statsmakten och pressen. Även själva formerna för förhandlingarna förändrades. En rutin utvecklades med inledande kontakter mellan radions politiskt ansvariga och partisekreterarna och därefter uppföljande diskussioner på ännu högre nivå mellan radiochefen och partiledarna.¹² I enlighet med den framväxande korporatistiska svenska samhällsmodellen träffades uppgörelserna bakom stänga dörrar. Det förekom föga av offentlig debatt kring valprogrammets utformning. Allt sammantaget hade radion skaffat sig en friare position än tidigare att genomdriva sin egen uppfattning.

En synnerligen viktig förändring var också att radions egna föreställningar om vad man ville åstadkomma hade förändrats. Det

nya styrande journalistiska idealet sammanfattades i kapitel 2 under rubriken »spegling i allmänhetens tjänst«. Ambitionen att motivera medborgarna att anamma den goda smaken hade minskat. I stället ville man att programutbudet mer än tidigare skulle motsvara publikens nuvarande smak och intressen. Uppgiften bestod i att hitta former för programmen som på ett intresseväckande sätt återgav politikernas uppfattningar så att medborgarna själva skulle kunna bilda sig en uppfattning. En öppnare och livligare debatt mellan politikerna ansågs gynna den demokratiska samhällsutvecklingen.

Många omständigheter bidrog till skiftet av ideal. Till de förklaringsfaktorer som har föreslagits hör tekniska uppfinningar som gav bättre möjligheter att utveckla radiomediets särprägel, nya medarbetare som var influerade av anglosaxisk journalistik, och lärdomen från krigsårens sändningar att lyssnarna uppskattade verklighetsnära program.¹³ Det skall också sägas att förändringen i åtminstone någon mån var förankrad hos uppdragsgivarna; lika lite som tidigare agerade radion självsvåldigt. Den statligt tillsatta Rundradiokommittén applåderade i sitt slutbetänkande från 1946 de försök i utvecklande riktning som gjorts under kriget och manade dessutom till än djärvare grepp. Så här i efterhand kan det dock noteras att Rundradiokommittén dominerades av ämbetsmän från Radiotjänst, Telegrafstyrelsen och kommunikationsdepartementet kryddat med representanter för pressen och kultursfären. Endast utredningens ordförande var politiker i bestämd mening. När regeringen tillsatte utredningen ansåg man att det fanns viktigare saker att ägna sig åt än den statliga styrningen av radiomediets framtid.¹⁴

Det nya journalistiska idealet hade konsekvenser för synen på vad som utgör bra valprogram. Intressant ur vårt speciella perspektiv är att tankegångarna handlade om stil och form, och knappast något om informationens innehåll. Programmen skulle publikanpassas genom en tempohöjning och göras mer återspeglade genom att det upphöjda tonläget togs bort. Några innehållsliga synpunkter om sådant som mandat för framtiden, utvärdering av den gångna mandatperioden, ideologiska grunder för ställningstaganden, verklighetsuppfattningar och strategiska pla-

ner framfördes inte. Det sågs likaså som självklart att det var en uppgift för politikerna att sinsemellan driva debatten.

Avslutningsdebatten mellan partiledarna påverkades i viss mån av de nya kraven på »bra radio«. Debattreglerna ändrades så att inledningsanföranden och repliker gjordes kortare och man ville så långt som möjligt komma ifrån den traditionsenliga bundenheten vid manuskript. Inga förhandsgranskningar av vad deltagarna tänkte säga och absolut inga förvarningar till övriga debattdeltagare! Ett subtilt tecken på att radion hade stärkt sin ställning var att ordföranderollen under debatterna togs över av Radiotjänsts styrelseordförande.

Avslutningsdebatten mellan partiledarna alldeles före valdagen var så omhuldad av partierna, och i sig tillräckligt intresseväckande radio, att den självklart skulle ingå bland valprogrammen. Annorlunda var det med presentationsprogrammen; de nästan timplånga föredragen av partiernas företrädare. För att få till stånd ett mer publikanpassat och radiomässigt program men ändå behålla fokuseringen på ett parti i taget föreslog radioledningen inrättandet av en serie journaliststyrda partiledarintervjuer. I programmen skulle fyra utfrågare ha rätt att ställa vilka frågor de önskade till den partiledare och den bisittare som medverkade i programmet. Turordningen mellan frågeställarna var reglerad så att var och en av dem tillskrevs lika mycket tid. Vart och ett av partierna skulle ha rätten att utse utfrågarna bland deras egna ledarskribenter. I slutet på programmen skulle respektive partiledare dessutom få chansen att oemotsagd rikta en appell till lyssnarna.

Idén accepterades av partierna och genomfördes första gången i samband med 1946 års kommunalval. Efter vad vi har kunnat utläsa ur protokollen förekom inga direkta invändningar.¹⁵ Starkare var alltså inte intresset från partiernas sida för att behålla rätten att ostört lägga fram sina program inför medborgarna. En principiell vändpunkt var passerad, men ingen tycks ha närmare funderat över vad som skedde! Kanske och förmodligen för att partierna instämde i kritiken att presentationsprogrammen varit tämligen tråkiga tillställningar och för att man ändå kunde behålla kontrollen över utfrågningarna.

Så småningom började dock partierna göra invändningar. Särskilt Tage Erlander kritiserade under 1950-talet utfrågningarna för att befrämja en ledarkult och för att ha ett drag av oseriös underhållning.¹⁶ Kritiken var dock aldrig samordnad på så sätt att flertalet partier förde fram något egentligt alternativ. Radioleningen försvarade hela tiden utfrågningarna som ett viktigt inslag i valbevakningen. Programmen uppfattades som ett exempel på hur bra radio skulle se ut: »Steget är ganska långt från de första högtidliga partideklarationerna ... till de senaste valrörelsernas livliga knivkastning vid mikrofonen«, skrev en entusiastisk medarbetare mot slutet av 1940-talet.¹⁷ Och i en intern promemoria talade en annan medarbetare om »det kontroversiella moment som ... givit partiledarintervjuerna något av ett radiomässigt egenvärde«.¹⁸ Under diskussionerna med partierna var det dock ett delvis annat argument som framfördes – lyssnarsiffrorna. Radions förhandlare påpekade regelbundet att utfrågningarna hade höga lyssnarsiffror, i synnerhet om man jämförde med de programformer som partierna förespråkade.¹⁹

I den mån partierna framförde enstämmiga önskemål till radion gällde det i stället behovet av fler och ämnessmäsigt kompletterande debattprogram. Partistyrda debatter – några andra debattformer var egentligen aldrig aktuella – ansågs vara det bästa sättet att få fram saklig upplysning. Från radiohåll hade man dock en negativ inställning. Debatterna ansågs vara tråkiga, framför allt för att de visade för lite av motsättningar och »fighting spirit«.²⁰ I enlighet med den framvuxna ömsesidiga maktrelationen gick radion trots allt partierna till mötes genom att arrangera ett antal ämnesspecifika debatter.²¹ Ekonomin var ett stående ämne för en av debatterna. Kompletterande ämnen kunde vara sådant som jordbrukspolitik och socialpolitik.

Ur det ömsesidiga givandet och tagandet mellan journalister och politiker hade en ny stabil ordning vuxit fram: Valprogrammen skulle bestå av en serie journaliststyrda (men i praktiken partikontrollerade) utfrågningsprogram, en partistyrd avslutningsdebatt mellan partiledarna, och ett så litet antal kompletterande ämnesspecifika debatter som radion kunde komma undan med utan att partierna reagerade negativt.

Den stora stridsfrågan kring valprogrammen gällde nu som tidigare kommunisternas medverkan. Det fanns ett betydligt större engagemang i detta ämne än i frågorna om programform och vilken information som medborgarna bäst behövde. Trots att flera partier yrkade på att kommunistpartiet skulle utestängas höll radion fast vid att samtliga riksdagspartier skulle få medverka i valprogrammen. På olika sätt markerades dock att kommunistpartiet inte var demokratiskt pålitligt. Exempelvis bestämdes att kommunistiska representanter aldrig skulle få tala oemotsagda.

En praktisk illustration till förhållningssättet gentemot kommunisterna kan hämtas från 1952 års partiledardebatt. Efter kommunistledaren Hilding Hagbergs inledningsanförande gjorde debattledaren, den socialdemokratiska radioordföranden Conrad Jonsson, en skarp markering: »Vem som nu talade hördes ju. Han representerar kommunisterna. Det var tydligt.» Sådana avsteg från den neutrala ordföranderollen har varit ytterligt sällsynta under den långa serien av partistyrda avslutningsdebatter.

1960-talet: Journalisterna tar över utfrågningarna

Nästa kritiska beslut fattades inför bevakningen av 1966 års kommunalval. Vi är alltså framme vid det tillfälle i historien när journalisterna övergav rollen som professionella programmakare för att själva ta plats på scenen framför kamerorna! Så här i efterhand kan vi konstatera att det då togs ett avgörande steg. Som vid det tidigare beslutstillfället efter kriget framstod dock förändringen som mindre dramatisk för samtiden. Visserligen agerade Sveriges Radio strategiskt för att öka sin självständighet. Men det som fortsättningsvis skulle komma i form av en växande journalistmakt föresvävade knappast någon.

Skiftet 1966 föregicks av händelserika år i samband med televisionens genombrott. Inordnandet av ett nytt medium i valprogrammen medförde att förhandlingarna mellan Sveriges Radio och partierna intensifierades. Såväl radioledningen som partierna sökte efter passande former för valbevakningen. Partiernas största framgång i förhandlingarna var att presentationsprogrammen återkom för en tid, om än i modifierad form. (Par-

tierna fick lov att dramatisera sitt budskap med hjälp av bilder, och de dramatiserade presentationerna följdes av en utfrågning där motståndarpartierna fick ställa kritiska frågor.) Journalisternas stora sak var att partierna accepterade en utökad nyhetsbevakning av valrörelserna samt att vissa experimentformer släpptes fram. Det mesta förblev dock vid det gamla med partistyrda partiledarintervjuer och debatter. Faktiskt kan man säga att valbevakningen under de första TV-åren i allt väsentligt bestod av televiserade radioprogram.

Liksom vid det föregående skiftet efter kriget sammanföll 1966 års beslut med en förändring av de journalistiska idealen. I mitten av 1960-talet började journalistiken att styras av idéer som kan kallas granskning i medborgarnas tjänst (se kapitel 2). Det tidigare konsensusperspektivet på samhället övergavs till förmån för ett konfliktperspektiv. Samhällets makthavare skulle granskas för att dolda oegentligheter skulle kunna avslöjas. En viktig journalistisk uppgift var att lyfta fram information som makthavarna ogärna släppte ifrån sig.

Till skillnad från vad som var fallet vid det föregående skiftet efter kriget kan vi dock inte finna att de nya journalistiska idéerna hade någon avgörande betydelse för beslutet att journalisterna skulle träda in på scenen. Visst förekommer det i Sveriges Radios interna dokument uttalanden om att journalisterna skulle vara allmänhetens röst och att denna allmänhet tjänades bäst genom att partierna pressades på besked. Så tidigt som 1962 argumenterade journalister som Åke Ortmark och Herbert Söderström för att man inte skulle nöja sig med att »vidarebefordra vad vissa aktuella partirepresentanter vill torgföra». Som en allmänhetens tjänare borde man ställa frågor »så att den intervjuades verkliga inställning, motiv och åtgärder blir belysta på relevant sätt».²² Och samhällschefen Ivar Ivre talade i början av 1960-talet om »viljan att självständigt informera väljarkåren».²³ Men det absolut vanligaste argument som vi funnit är ändå att man från journalisternas håll ville göra *bra TV*. De ansvariga på televisionen önskade få till stånd program som levde upp till mediets möjligheter att väcka intresse. För att nå dithän måste man bort från tråkiga presentationer, inövade svar och utläggningar av re-

dan kända ståndpunkter. I stället ville man ha nervfyllda debatter och intervjuer som kunde engagera och överraska. Den efter-sökta stilen innehöll sådant som ett stegrat tempo och spontana svar på oförberedda frågor.²⁴

Journalisternas väg fram till platsen på scenen var mödosam. Eftersom Sveriges Radio förhandlade med partierna om programmens utformning krävdes ett strategiskt agerande för att journalisterna skulle få de programformer man ville ha. Som tidigare under 1950-talet tillämpades ofta kohandelns strategi – journalisterna skulle få göra en angelägen typ av program i utbyte mot att partierna fick sin vilja igenom på någon punkt som var viktig för dem. Strategin var dock inte alltigenom framgångsrik. »Partierna svalde betet men spottade ut kroken«, var två ansvarigas kommentar till förhandlingsspelet kring det första TV-valet 1960.²⁵

Kroken ifråga gällde en programform där partiledarna skulle besvara oförberedda frågor från enskilda medborgare. Frågorna skulle spelas in under en filmexpedition på sensommaren då ett slumpmässigt urval av 500 röstberättigade skulle beredas tillfälle att formulera en fråga till valfritt parti. (»Vad skulle ni vilja fråga vilket parti om?«) Sveriges Radio skulle sedan välja ut de intressantaste frågorna och i direktsändning spela upp filmerna för respektive partiledare. En journalistisk programledare skulle ställa nödvändiga uppföljningsfrågor och komma med »klargörande, stundom törhända uppfordrande inpass«. Som motprestation för att ställa sig till förfogande för en sådan oförberedd utfrågning – betet som agnade kroken – skulle partiledarna få framträda i full frihet med femton minuters presentationsprogram. Partierna tog gladeligen emot erbjudandet om presentationsprogram men gjorde tummen ner för den nya typen av utfrågningsprogram.²⁶

Inför kommunalvalen 1962 gjorde Sveriges Radio nya försök att få till stånd bra TV. En första idé som övervägdes var en variant på de oförberedda utfrågningarna med förhandsinspelade väljarfrågor. Eftersom partiledarna inte ville ställa upp tänkte man sig i stället att frågorna skulle besvaras av en liten grupp oberoende experter. Frågeprogrammet skulle sändas strax i början av valrörelsen och skulle, om det bedömdes som förenligt med kraven på neutralitet, följas upp med nya expertkommentarer strax

före valdagen. Programformen kan karakteriseras som en djär-vare typ av expertredogörelser än de neutrala föredrag om »partiernas program inför valet« som övergivits på 1930-talet.²⁷

En andra idé som övervägdes var att låta en stående panel av oberoende och sakkunniga kolumnister ta över ansvaret för utfrågningarna. Programformen ansågs ha två fördelar: En stående panel av utfrågare gav bättre förutsättningar att samordna intervjutekniken. Och oberoende personer uppträdde i kraft av sin sakkunskap och fria ställningstagande, »inte som talesmän för en eller annan intressegrupp«. Förebilden för de tänkta utfrågningarna var de amerikanska återkommande söndagsprogrammen av typen »Meet the Press«. Ett problem var att i det partipolitiserade Sverige hitta motsvarande oberoende tidningskolumnister som medverkade i de amerikanska programmen. Kretsen av utfrågare skulle nog med nödvändighet få sökas bland anställda i radio och TV. Men, frågade sig förslagsställaren, »låter sig detta göras utan att äventyra vårt eventuella anseende för objektivitet och opartiskhet?«²⁸

Ingen av de båda programidéerna realiserades 1962. Ifråga om uppfyllda ambitioner fick Sveriges Radio nöja sig med att få acceptans för en viss nyhetsbevakning av valrörelserna.²⁹ Inför andrakammarvalet 1964 tog man ny sats. Två gamla huvudlinjer följdes under planeringen av valprogrammen. Den första var att få in mer av oberoende utfrågare i programmen. Den andra var att försöka göra sig av med partiernas presentationsprogram. Argumentet för att rensa ut presentationsprogrammen var det gamla vanliga: presentationerna utgjorde tråkiga program som drog en liten publik.

När det gällde möjligheterna att engagera oberoende utfrågare fortsatte Sveriges Radio att oroa sig över kraven på neutralitet och opartiskhet. För att komma förbi problemen övervägde man att vidga sökandet efter lämpliga kandidater till även andra »av samhällslivet intresserade yrkeskategorier«. Som exempel på en yrkeskategori som hade erforderliga kompetenser nämndes lärare.³⁰ Märk alltså att journalistkollektivets professionella självförtroende ännu inte var tillräckligt utvecklat för att man skulle se sig som självklart bäst lämpad att fråga ut partiledarna! Det

förslag som slutligen lades fram för partierna innehöll dock en variant på de tidigare förslagen med ett slumpmässigt urval av fritt frågande medborgare, denna gång i direktsändning från två platser ute i landet med en hjälpande journalist på plats i studion.

Efter detta tredje försök fick Sveriges Radio till slut genomföra programmet med oförberedda väljarfrågor. Partierna valde dock att låta sig representeras av mindre framträdande personer, och satsningen på väljarstyrda utfrågningar kom inte att väcka någon större uppmärksamhet. När det gällde utrensningen av presentationsprogrammen gjorde partierna enat motstånd. Centerns partisekretetare Gustaf Jonnergård framförde härvidlag det från informationssynpunkt intressanta argumentet att det var ett »demokratiskt krav« att TV gav partierna tillfälle att ostört få presentera sin politik. Sveriges Radio gav med sig och släppte fram vart och ett av partierna till 20 minuters fri presentation med åtföljande traditionell partiledarutfrågning. Man nöjde sig med att be partierna att närma sig idealet med en stående panel genom att om möjligt använda samma utfrågare i samtliga program.³¹

Inför det kommande kommunalvalet 1966, det fjärde TV-valet på kort tid, hade Sveriges Radio bestämt sig. Efter åren av experiment och halvkvädda förslag skulle nu tanken på att de egna medarbetarna tog över partiledarutfrågningarna realiseras. Man hade även beslutat om vilka personer som skulle anförtras uppdraget: Åke Ortmark, Lars Orup och Gustaf Olivecrona. Idén planterades bland partierna under vårvinterns sedvanliga förhandlingsträffar. Liksom inför andra nya programidéer fanns bland partierna en åtminstone principiellt positiv grundsyn. Men när tidpunkten för det slutliga avgörandet närmade sig var både folkpartiet och centerpartiet öppet negativa till förslaget.

På ett internt möte med radiochefens lilla programkollegium den 27 juni lades strategin upp. Klart var att idén skulle skrinläggas om partiernas motstånd var kompakt, men frågan som radiochefen Olof Rydbeck ville ha ett svar på var hur Sveriges Radio skulle göra »om det blir 3 partier för och 2 emot?«. Åke Ortmark tillhörde dem som tveklöst argumenterade för att program-

men skulle sändas. Enligt dokumenten ansåg Ortmark »att det vore naturligt om majoriteten finge avgöra vid ett sådant röstutfall«. Andra var mer tveksamma, bland annat med hänvisning till att utfrågningarna var att betrakta som partiernas program inför valet. Risken fanns också att medarbetarna kunde bli »förbrukade« om något gick snett.³²

Till slut uteblev dramatiken. Partierna gick med på att pröva det nya greppet att dela platsen på scen med Sveriges Radios medarbetare. Det finns flera anledningar till att partierna så lättvindigt lämnade över kontrollen till journalisterna (bara en måttligt enad front hade räckt för att stoppa förslaget). En första är att upplägget av utfrågningsprogrammen aldrig uppfattades som någon stor sak; politikerna var i stället upptagna med interna konflikter om hur mycket extra tid som de socialdemokratiska representanterna skulle tilldelas i debatterna. En andra anledning är att partierna var nöjda med att de enligt förslagen skulle få behålla sina presentationsprogram. Man kan också, för det tredje, förmoda att det bland partierna fanns en växande insikt om att den gamla utformningen av utfrågningarna hade brister. Inte minst tenderade de frågande partirepresentanterna att hålla långa utläggningar; frågorna utformades ofta som appeller för den egna saken snarare än som ett medel för att söka efter ny information.

Den första journaliststyrda intervjun, med kds-ledaren Birger Ekstedt, sändes den 23 augusti 1966 och följdes av ytterligare fem utfrågningar av ledarna för riksdagspartierna.³³ Programmen fick goda recensioner i pressen och även partierna förklarade sig nöjda. Sveriges Radio kunde dessutom hänvisa till positiva reaktioner i de publikundersökningar som genomfördes. Särskild uppmärksamhet väckte intervjun med Tage Erlander. Statsministerns svårigheter att leverera ett medkännande svar på en fråga om vad ett ungt bostadslöst par i Stockholm skulle ta sig till är den svenska valrörelsehistoriens kanske mest välkända händelse.³⁴

När valrörelsen var till ända kunde en belåten Lars Orup sammanfatta läget: »Partiledarintervjuerna är en företeelse som har kommit för att stanna. För första gången har Sveriges Radio där spelat en aktiv roll i valprogrammen, vilken har accepterats

av alla parter.« Orup passade också på att staka ut vägen mot framtiden: »Denna framflyttning av positionerna bör fullföljas, där det är möjligt, bland annat i fråga om debatterna.«³⁵

Det skulle dröja tjugo år innan Lars Orups vision om att även debatterna skulle göras journaliststyrda blev förverkligad. Men redan nu hade valprogrammen ändrats i grunden och med dem relationen mellan politikerna och journalisterna.

1980-talet: Journalisterna tar över i debatterna

Den senaste principiella förändringen i valprogrammets utformning inföll i mitten av 1980-talet. Förändringen var en fortsättning på den inslagna vägen med ökad journalistkontroll och bestod i att journalisterna började styra innehållet i även de olika specialdebatterna om ekonomi och ett eller flera för tillfället aktuella ämnesområden. Från starten på 1930-talet hade det varit partiernas ansvar att bestämma vilka frågor som skulle tas upp på vilket sätt i debatterna. Representerarna för radio och TV agerade neutrala ordförande med uppdraget att fördela ordet efter i förväg bestämda regler. Från och med nu tog emellertid journalisterna greppet över debatternas innehåll genom att man fördelade frågor till debattdeltagarna att besvara. Endast avslutningsdebatterna mellan partiledarna på fredagskvällen fortsatte enligt det gamla mönstret med partikontrollerad agenda. Dessa avslutande fredagskvällar var de sista resterna av den traditionsenliga uppfattningen att partierna hade legitim rätt att utöva inflytande över valprogrammen i radio och TV.

De tjugo åren sedan den förra förändringen med partiledarutfrågningarna hade förstås varit dramatiska. Diskussionerna om journalisternas inflytande över den politiska opinionsbildningen hade pågått med stor intensitet. Politikerna började reagera negativt på utvecklingen redan kort efter det banbrytande kommunalvalet 1966. Kritiken gällde dock inte så mycket upplägget av valprogrammen som den kraftigt ökade nyhetsbevakningen av politik och samhällsfrågor. Uppenbart är att det nya journalistiska idealet om kritisk granskning i medborgarnas tjänst slog igenom under politikernas protest.

Två händelser illustrerar början på den långvariga konflikten. Den första händelsen är ett möte mellan ledningen för Sveriges Radio och den socialdemokratiska regeringen i december 1967. Vid det ur dagens perspektiv osannolika mötet, som faktiskt initierades av Sveriges Radio, fick de socialdemokratiska statsråden lufta sin kritik. Statsminister Tage Erlander framförde synpunkter som känns igen från dagens diskussioner. Enligt Erlander »bidrog radio och TV till en förflackning av politiken genom att inte låta politikerna framträda annat än i korta inslag i samband med behandlingen av aktuella frågor«. Erlander påtalade också en störande »hjärtlöshet« i programmen då man ställde »hedervärda kommunalgubbar« inför problem som de inte ansvarade för och frågor som de inte kunde svara på. Erlander menade vidare att TV gav en för mörk bild av det svenska samhället genom att exempelvis överbetona arbetslöshetsfrågan. Finansminister Gunnar Sträng undrade i sin tur vilka »ansvarslinjer« som fanns mellan ledningen och dem som gjorde sociala och politiska reportage. Socialminister Sven Aspling fyllde på med en fråga om vad radioledningen gjorde för att »uppföstra« de politiska reportrarna. Förekomsten av ett möte av detta slag visar på en radioledning som försökte navigera i skärningspunkten mellan nya och gamla tider.³⁶

Den andra händelsen inföll efter andrakammarvalet 1968. Högerpartiets ledare Yngve Holmberg – som just fått vidkännas ett nederlag – kritiserade på valnatten radio och TV för att ensidigt ha gynnat den sittande regeringen. Radiochefen svarade på kritiken genom att ge statsvetaren Jörgen Westerståhl i uppdrag att granska nyhetsrapporteringen från valet. Det som började som en tummetott i samband med kommunalvalen 1962 – minns journalisternas framgång att få acceptans för en viss nyhetsbevakning – hade alltså på kort tid vuxit till en angelägenhet som med någon trovärdighet kunde misstänkas ha påverkat hela valutgången.³⁷

Även från journalistiskt håll restes tidiga krav på den politiska bevakningen, men då i riktning mot ett än större eget inflytande.³⁸ Ifråga om valprogrammen gjorde de högsta cheferna sitt bästa för att balansera kraven från politiker och journalister.

Under interna diskussioner efter valet 1973 förklarade den nye och omstridde radiochefen Otto Nordenskiöld att han hade stor förståelse för journalisternas önskemål om större frihet i valprogrammen. Men samtidigt fick man agera försiktigt för att inte få kritik för att styra valdebatten. Otåliga personer borde hålla i minnet att »Sveriges Radios frihet redan är stor«. Radiochefen hänvisade härvidlag till en brittisk parlamentsgrupp som var »mycket imponerad av det sätt på vilket Sveriges Radio handlade valprogrammen«.³⁹

På vägen fram mot övertagandet av även debatterna markerade flera förändringar att det var journalisternas önskemål som vann terräng. En viktig sådan förändring har redan berörts, nämligen nyhetsbevakningens ökade omfång och mer ifrågasättande karaktär. Den rena volymökningen märktes också i produktionen av valprogram. Under 1970-talets första år med kanalkonkurrens dubblerade TV1 och TV2 de sedvanliga valprogrammen. Även sedan de båda kanalerna samordnat sin valbevakning sändes långt fler specialprogram än under 1960-talet.⁴⁰

En principiellt viktigt förändring var också ett beslut i mitten av 1970-talet att sänka kraven på lika behandling av partierna. Tidigare hade det inte ansetts som förenligt med public service-uppdraget att sända debatter mellan enskilda partier. 1940- och 1950-talets stora uppgörelser mellan Tage Erlander och oppositionsledaren Bertil Ohlin i Vasaparken i Stockholm tillhörde de valdebatter som aldrig sändes ut via radion trots att de av samtiden betraktades som angelägna händelser. Avvikelsen från den hävdvunna neutralitetslinjen – ett första steg togs under valrörelsen 1973 med sändningar från debatter mellan Olof Palme och Thorbjörn Fälldin respektive Gösta Bohman – motiverades med nyhetsvärderingsprincipen. Sveriges Radio förbehöll sig rätten att bevaka de inslag i valrörelsen man ansåg vara nyhetsmässigt intressanta. Utestängda partier som inte fick plats i debatterna behövde inte göra sig besvär med att hänvisa till kraven på neutralitet.⁴¹

Beslutet att sända debatter på nyhetsmässiga grunder utgör i sig ett tecken på ökat journalistinflytande. Men också inom ramen för de TV-sända debatterna har journalisterna ökat sitt in-

flytande genom åren. Den ursprungliga hänvisningen till nyhetsvärderingsprincipen byggde på att TV återutsände debatter som ändå skulle ha arrangerats. Så var också fallet under lång tid: debatter som de mellan Olof Palme och Thorbjörn Fälldin i Göteborg 1976 och i Kalmar 1985 arrangerades av partierna och skulle möjligen ha ägt rum utan TV:s närvaro. Under senare år har SVT övergått till det som brukar kallas TV-debatter, det vill säga debatter som arrangeras av mediebolaget för att passa etermediernas behov. Debatten mellan statsministerkandidaterna Carl Bildt och Göran Persson inför 1998 års val förlades således till en TV-studio i Stockholm; debatten var en av TV konstruerad nyhet. Journalisternas inflytande över denna del i valbevakningen växte alltså i två steg. Först skaffade man sig rätten att över huvud taget sända valdebatter. Därefter tog man steget över till att själva arrangera sina nyheter. Kontrasten mot försiktigheten några decennier tidigare är slående.

Inom det allmänna mönstret av ökat journalistinflytande väckte det ingen större uppmärksamhet när partiernas presentationsprogram slutligen försvann inför 1973 års val. När Sveriges Radio fick partiernas godkännande att ta över partiledarintervjuerna 1966 behöll partierna rätten att tala fritt till väljarna, den gången i form av vardera tre presentationsprogram om fem minuter. I nästföljande andrakammarval 1968 hade presentationsprogrammen förpassats till radion. Förpassningen ogillades av partierna men motiverades offentligt av Gustaf Olivecrona med en ovanligt brysk variant av det vanliga argumentet: »Programmen var inte bra. Och det blir så många valprogram ändå.»⁴² Inför riksdagsvalet 1970 gjorde presentationsprogrammen en tillfällig återkomst i förkortad form, men de försvann sedan ur diskussionerna utan att partierna verkar ha gjort något större väsen av det.⁴³

Det slutliga belägget för att journalisterna hade vunnit sin eftersträlvade självständighet var att man inte längre såg det som lika nödvändigt att förhandla med partierna om upplägget av valprogrammen. Den halvsekelgamla traditionen med regelrätta förhandlingar upphörde i början av 1980-talet utan att någonsin göra parten affär av saken. I den nya mediesituationen

framstod det som en orimlig tanke att partierna skulle ha något systematiserat inflytande över hur den professionella organisationen skall sköta sitt jobb. Fortsättningsvis fick partierna nöja sig med att bli informerade om SVT:s planer och med att få påverka konkreta detaljer i programmen.⁴⁴

Mot bakgrund av de kontinuerliga förändringarna i riktning mot ökad journalistkontroll är det föga förvånande att det identifierade nyckelbeslutet på 1980-talet fattades utan närmare funderingar. Att journalisterna tog över ansvaret för att styra specialdebatterna var ett principiellt nytt steg, men i ljuset av händelseutvecklingen framstod beslutet som en bekräftelse på en redan in-tecknad förändring och inte som början på något nytt. När den orupska visionen om journalistkontrollerade debatter realiserades hade den viktiga perspektivförskjutningen i relationen mellan journalister och politiker redan inträffat.

Liksom vid de kritiska beslutstillfällena på 1950-talet och 1960-talet sammanfaller 1980-talets beslut med framväxten av ett nytt journalistiskt ideal. Det framväxande idealet kallades i kapitel 4 »kritisk tolkning i medborgarnas tjänst« och kännetecknas bland annat av en strävan att involvera publiken. Sambandet mellan införandet av journaliststyrda debatter och genomslaget för ett nytt journalistiskt ideal är tidsmässigt, men vi kan inte finna att de båda förändringarna har något substantiellt med varandra att göra. Om de nya journalistiska idéerna skulle ha haft någon inverkan på valprogrammets utformning skulle dessa rimligen ha utvecklats i riktning mot mer publikinflytande. Så har emellertid inte varit fallet.

Väljarna har funnits med som en aktiv part vid några tillfällen genom valprogrammets historia. Redan på 1940-talet diskuterade Radiotjänst möjligheten att låta urval av medborgare ställa frågor till partierna. I de första experimenten med televiserad valbevakning, inför 1956 års andrakammarval, hade en obunden förstagångsväljare – Ulla-Britt Dickman – en central ställning som frågeställare. Unga fru Dickmans avväpnande frågor framfördes ofta som ett exempel på framgångsrika program-satsningar under de kommande årens diskussioner mellan Sveriges Radio och partierna.⁴⁵ Inför valen 1964 och 1966 fick Sve-

riges Radio som nämnts gehör för sina idéer om väljarstyrda utfrågningar i programmen »Folket frågar«. En stor sak var när radion började med telefonväkterier med partiledarna inför 1968 års val. Inför 1976 års val motsatte sig partierna TV:s planer på att förnya partiledarutfrågningarna genom att låta en panel på sex privatpersoner vara med och ställa frågor.⁴⁶ Och under 1979 års valrörelse gjordes ett försök med TV-sända telefonväkterier som en del i de traditionella partiledarutfrågningarna. Någon konsekvent satsning på att ge väljarna en aktiv roll i valprogrammen har dock aldrig varit aktuell och någon ökning över tid har inte ägt rum.

Journalisterna har i stället – med politikernas goda minne, väl att märka – förbehållit sig rätten att kontrollera valprogrammen. Visst har valprogrammen populariserats på olika sätt – i nästa kapitel diskuteras stilistiska grepp som skämtteckningar och satir – och vid det senaste valtillfället 1998 kunde tittarna mejla in frågor till partiledarna, men det har hela tiden varit journalisterna som svarat för de uppföljande frågorna som avgör vart diskussionen skall ta vägen. Publikanpassningen har bestått i försök att göra utfrågningarna mer underhållande, inte i att så långt som möjligt inkludera medborgarna som en jämbördig part. Övergången till journaliststyrda valdebatter kan inte ses som en konsekvens av det nya journalistiska idealet. I stället ligger det närmare till hands att se förändringen som en konsekvens av den långsiktiga ambitionen att göra »bra TV«. Och journalisternas medel för att åstadkomma bra TV är, som torde ha framgått, att stärka den egna professionens självständiga ställning.

Varför blev det som det blev?

En sak framstår med önskvärd tydlighet efter det att vi i tre kapitel studerat besluten bakom valprogrammets utformning – journalisternas makt har ökat och politikernas har minskat. Granskningen av viktiga beslutstillfällen får sägas ha stärkt tilltron till den inledande och dramatiska historieskrivningen. Att tala om kontinuerligt växande anspråk på journalistiskt inflytande är faktiskt en ganska hållbar förenkling av verkligheten.

Den för journalisternas självbild måhända mer tilltalande bilden av en komplicerad relation, som även tillskriver medborgarna en aktiv roll, stämmer förhållandevis dåligt med de historiska realiteterna.

Den som eventuellt tvivlar på att vi har rätt kan fundera över radiochefen Olof Rydbecks uppfattning att valprogrammen utgör »partiernas kanal för kontakter med medborgarna«. Det som var högsta journalistsanning för några decennier sedan har idag förvandlats till en ståndpunkt av ytterlighetskaraktär. Numera skulle inte ens politikerna få för sig att föreslå att journalisterna borde släppa kontrollen över valprogrammen. Propåer i riktning mot ökad politikerkontroll skulle avfärdas som ett hot mot den fria journalistiken och ytterst mot själva demokratin.

Om vi nu har en tämligen god bild av *vad* som har hänt är det desto svårare att säga *varför* det har blivit som det har blivit. De gjorda analyserna kan dock hjälpa oss en bit på vägen. Med hjälp av tänkandet i termer av historiska beslutstillfällen, och med lärdomar om de överväganden som har gjorts i samband med de avgörande besluten, får man en ökad förståelse av det som skett.

Beslutstillfällena först. Besluten att i tur och ordning börja sända valprogram på 1930-talet, att överge partiernas presentationsprogram till förmån för utfrågningar på 1940-talet, och att låta journalisterna ta plats på scenen på 1960-talet har alla haft karaktären av vägval som bestämt riktningen för framtiden. Efter dessa beslut har det inte varit aktuellt att vända tillbaka till det som en gång varit. Så långt har historien utvecklats på det sätt som föreställningen om vägvalsberoende hävdar.

Det senaste beslutet från 1980-talet – att journalisterna börjar kontrollera även debattprogrammen – har dock inte på samma sätt fungerat som ett vägval för framtiden. I stället har här de viktiga förändringarna inträffat *före* själva beslutet. Vad beträffar de senaste decenniernas händelser är det mer relevant att beskriva den historiska förändringen som gradvis.

På ett annat område får vägvalstänkandet ett mer odiskutabelt stöd – historien kan inte beskrivas som om den har följt en genomtänkt plan med ett bestämt mål i sikte. Tvärtom har sär-

skilt de tidigare besluten om vägval fattats utan närmare medvetenhet om vilka konsekvenserna för framtiden skulle bli. Även om journalister och politiker har haft bestämda uppfattningar om hur valprogrammen borde utformas inför varje enskilt valtillfälle har dessa uppfattningar varit situationsbestämda och haft siktet inställt på den närmaste framtiden. Valprogrammen har fått den utformning som de har fått därför att det ena har givit det andra, inte därför att någon enskild aktör med stor överblick ville att det skulle bli som det faktiskt blev.

De konkreta övervägandena så. Ett återkommande motiv bakom de historiska besluten är journalisternas ambition att »göra bra radio och TV«. Ända sedan ett journalistiskt grundtänkande vann insteg under 1940-talet har en framträdande drivkraft bakom programmens utformning varit att få skapa tilltalande radio- och TV-program med tempo, överraskningar och spontanitet. Journalisterna har haft idéer om hur programmen borde utformas för att nå fram till målen, och man har strävat efter att få göra som man tycker är bäst.

Förutsättningen för att kunna göra bra radio och TV har i sin tur varit att den journalistiska professionen haft kontroll över verksamheten. Journalistisk självständighet har setts som ett medel för att man skall få möjlighet att göra den typ av program som bäst utnyttjar mediets möjligheter. Som en nyckelperiod i utvecklingen framstår här 1960-talets sista år. Det var under några händelserika år mot slutet av decenniet som det professionella självförtroendet började växa till övertygelse. Från då och fram till dags dato har det varit självklart att det är journalisterna som har bäst förutsättningar att välja ut och presentera relevant information för medborgarna. Andra samhällsengagerade yrkesgrupper har ställts vid sidan om.

Notera att det omtalade journalistiska idealet med kritisk granskning tycks ha haft en underordnad ställning som drivkraft bakom valprogrammets historiska utveckling. Strävan efter att göra program enligt mallen med högt tempo, överraskningar och spontanitet har funnits under hela efterkrigstiden, medan jakten efter avslöjandet, som är så typisk för den kritiskt granskande journalistiken, har intensifierats först under de senaste decen-

nierna, från 1970-talet och framåt. Självfallet har den kritiska inställningen till makthavarna påverkat journalisternas uppträdande – i kommande kapitel ges tydliga exempel härpå – men när det gäller själva utformningen av valprogrammen har den kritiska granskningen av allt att döma haft tämligen liten betydelse. Om vi tillåter oss att göra tankeexperimentet att det kritiskt granskande journalistiska idealet aldrig skulle ha slagit igenom så skulle valprogrammen i alla fall ha kommit att utvecklas på ett likartat sätt som nu skedde.

Ytterligare en indikator på att de journalistiska idealen haft begränsad betydelse för utvecklingen gäller de senaste decenniernas utveckling. Det för tillfället dominerande idealet »kritisk tolkning i kundernas tjänst« har inte heller det haft någon nämnvärd inverkan på utformningen av valprogrammen. Kunderna – medborgarna – har som framhållits genomgående tilldelats en underordnad roll.

Strategierna slutligen. För att nå fram till målet att få genomdriva professionens uppfattning om bra radio och TV har journalisterna agerat strategiskt. Till en början, från 1940-talet till och med 1960-talet, försökte radioledningen få som man ville genom att kohandla med politikerna till ömsesidig belåtenhet. Därefter, under främst 1970-talet, följde en period som kan kallas de små stegens förändring. Den journalistiska självständigheten ökade gradvis utan att situationen någonsin ställdes på sin spets. Slutligen, från 1980-talet och framåt, har journalisterna nått en position där man har så goda möjligheter att bestämma på egen hand att behovet av strategiskt agerande nästan upphört; det gäller bara för SVT att hålla sig inom ramen för det allmänt accepterade. Ur åtminstone partiernas perspektiv skulle SVT:s nuvarande uppträdande kunna karakteriseras som egenmäktigt.

I ljuset av valrörelsehistorien framstår partierna som dåliga förhandlare. Om partierna hade enats om att säga nej till antingen de partikontrollerade utfrågningarna på 1940-talet eller till journalisternas platstagande på scen i samband med kommunalvalen 1966 så skulle utvecklingen ha kunnat ta en delvis annan riktning. Inte så att den grundläggande förskjutningen i maktrelationen mellan journalister och politiker hade kunnat stoppas.

Nej, eftersom samma historiska utvecklingstendens återfinns över hela västvärlden är det starkare drivkrafter än blott enskilda partiers förhandlingsförmåga som varit i görningen. Däremot borde det ha varit möjligt för partierna att behålla mer av kontrollen över valprogrammen. Med en enad front gentemot motparten hade partierna kunnat ha kvar åtminstone rätten att sända egna presentationsprogram. Sverige skulle därmed ha varit mindre unikt internationellt sett.

Den förmodligen viktigaste anledningen till det mindre lyckade uppträdandet i förhandlingarna med Sveriges Radio är att partierna varit splittrade sinsemellan. Det huvudsakliga målet för partiernas representanter har varit att blockera motståndarpartiernas möjligheter att skaffa sig fördelar i konkurrensen om väljarnas stöd. Journalisternas förhandlare har med framgång kunnat spela på den ömsesidiga misstro mellan partierna som är en följd av att mycket står på spel för partierna på valdagen, och att valresultatet i mångt och mycket är ett nollsummespel med entydiga vinnare och förlorare.

Att politikerna kan ha anledning att vara missnöjda med den historiska utvecklingen av valprogrammets utformning är en sak. Den återkommande normativa fråga som vi söker ett svar på är huruvida även medborgarna har anledning att se negativt på det som har hänt.

En beklagansvärd omständighet kan vi redan nu konstatera: Det är slående hur lite tid under historien som har ägnats åt att diskutera innehållsliga aspekter av valprogrammen. Partiernas stora diskussionsämnen genom åren har gällt sådant som kommunisternas rätt att medverka, och hur mycket extra tid som skall ges åt socialdemokraternas företrädare så att dessa skall ha rättvisa förutsättningar att göra sig gällande emot de borgerliga oppositionspartierna. Journalisterna har för sin del haft sitt huvudsakliga engagemang i frågan om att åstadkomma »bra radio och TV«. Ur åtminstone vårt informationsperspektiv är den bestående känslan att bisak har gjorts till huvudsak genom valrörelsehistorien. Skulden till att informationsfrågan hamnat i skymundan får dock rimligen fördelas mellan både journalister och politiker.

Makten

Samtalstonen

Forskningen om hur människor samtalar med varandra har enkla utgångspunkter. Grundreglerna är att en person i taget har ordet, och att ordet växlar mellan de samtalande. Med forskarnas terminologi består samtalet av talarturer och överlämningar av turerna. Överlämningarna av turerna är särskilt intressanta. Samtalet kan faktiskt betraktas som ett socialt system i sig självt. För att det skall bli ett samtal måste parterna komma överens om hur rätten att tala skall övergå från den ena parten till den andra. Systemet med turtagningar och överlämningar återfinns i en rad mänskliga aktiviteter såsom kortspel, servering på restauranger och ljusreglerad stadstrafik.¹

Det kan tyckas vara en lång väg mellan å ena sidan kortspelelandets, restaurangnäringens och stadstrafikens logik och å andra sidan den historiska relationen mellan journalister och politiker, men samtalsforskarnas perspektiv är i högsta grad relevant för vår undersökning. Ett viktigt inslag i journalisternas valbevakning är att intervjua ansvariga politiker. Eftersom intervjuerna består av ett kontinuerligt utbyte av ordet kan de betraktas som en form av institutionaliserade samtal.² En part, journalisten, ställer frågor till en annan part, politikern, som besvarar frågorna.

Det finns förstås också skillnader mellan intervjuerna och vardagssamtalen. En väsentlig skillnad är att parterna har tydligt åtskilda roller som utfrågare respektive respondenter. En annan skillnad är att politikerintervjun är riktad mot en tredje part, mediets publik, och inte i första hand är en angelägenhet för de samtalande parterna. För att upprätthålla medvetenheten om att publiken är den huvudsakliga adressaten ålägger sig journalisten vissa restriktioner. Om samtalet skall uppfattas som en intervju

måste han eller hon avsluta sina inlägg med en fråga, minimera antalet instämmande ljud (av typen »mm« och »visst«) samt låta bli att reagera personligt inför oväntade politikersvar (»du skojar va?« eller »det menar du inte?«).³

Liksom många ämnesspecialister kommer vi i det följande att intressera oss för överlämningen av ordet från den ena parten till den andra. I denna kritiska situation – det rör sig om ett slags förhandling om den åtråvärda rätten att tala till publiken – kan vi förvänta oss att relationen mellan journalister och politiker ställs på sin spets. Genom att specialstudera det lilla systemet för tur-överlämningar får vi en grund för att uttala oss om den stora frågan om hur relationen mellan politiker och journalister har utvecklats under olika perioder. Vi kommer att tala om att systemet för ordöverlämningar återspeglar en viss *samtalston*.

I kapitlet ställs två frågor. Den första är av beskrivande karaktär och gäller hur samtalstonen har utvecklats genom åren. Följer utvecklingen samma mönster som utformningen av valprogrammen med ett grundläggande skifte på 1960-talet, eller har parternas relation till varandra under intervjuerna utvecklats på annat sätt? Kanske kan vi denna gång finna en anledning att revidera inledningskapitlets enkla och drastiska historiskskrivning kring relationen mellan journalister och politiker?

Den andra frågan är av förklarande karaktär: *Varför* har samtalstonen utvecklats som den har gjort? Vilka mekanismer kan antas ha påverkat samtalstonen mellan journalister och politiker genom åren? Liksom tidigare kommer uppmärksamheten att inriktas på de tillfällen i historien då varaktiga förändringar kommit till stånd.

Analyserna koncentreras till samtalstonen i *partiledarutfrågningarna*. Utfrågningsprogrammen har haft en viktig plats i valbevakningen sedan tiden efter andra världskriget. Utfrågningarna har dessutom fördelen att sträcka sig över lång tid. Den långa tidsperioden är nödvändig för att vi skall kunna följa utvecklingen från den partikontrollerade eran till eran av aktiva journalister. Undersökningen börjar på 1950-talet när utfrågningarna sändes i radio och slutar i nutid med riksdagsvalet 1998. Därigenom täcker vi in radions storhetstid, introduktionen av

TV-mediet i samband med 1960 års val, de aktiva journalisternas intåg på 1960-talet, införandet av en intern konkurrens mellan TV1 och TV2 och den senaste utvecklingen med konkurrens från kommersiell TV.

Analysen av samtalstonen har kompletterats med intervjuer med tolv av de tjugo journalister som svarat för utfrågningarna sedan 1960-talet och med ytterligare några personer som har inblick i utfrågningsprogrammets realiteter. Vid intervjuerna har vi frågat efter synpunkter på kapitlets analyser av samtalstonen och efter journalisternas egna förklaringar till varför utvecklingen ser ut som den gör. Journalisternas erfarenheter blir självfallet en viktig komponent i de fortsatta ansträngningarna att förstå vad som har hänt. Hur ser de ansvariga journalisterna på sin relation till politikerna, och hur stämmer deras självbild med de faktiska omständigheter – vi vågar nästan säga fakta i målet – som framkommer i våra analyser?⁴

Frivilliga och motvilliga överlämningar

«Samtalston» kan för någon låta som en alltför fluffig pastej. Vi har dock något synnerligen konkret i åtanke. Enligt samtalsforskarna finns det två huvudtyper av turöverlämningar att hålla reda på: *frivilliga* respektive *motvilliga*.⁵ Frivilliga överlämningar är sådana där den ena parten har talat färdigt och väntar på att den andra parten skall föra samtalet vidare. Motvilliga överlämningar är sådana där den ena parten försöker erövra ordet från den andra parten genom att avbryta denne. Förhållandet mellan frivilliga och motvilliga överlämningar – mellan å ena sidan smidiga överlämningar där parterna är överens och å andra sidan avbrott och avbrottsförsök – kommer fortsättningsvis att fungera som indikator på relationen mellan journalister och politiker. En samtaltston som präglas av många avbrott och avbrottsförsök indikerar en annan relation än intervjuer som genomförs med övervägande frivilliga överlämningar.

De frivilliga överlämningarna har varit relativt lätta att identifiera i utfrågningsprogrammen. Det handlar om att journalisterna ställer en fråga och tydligt inväntar ett svar, respektive om

att den utfrågade politikern lämnar sitt svar och sedan inväntar nästa fråga.

Det är en något mer grannliga uppgift att identifiera de motvilliga överlämningarna. Det första kriteriet för att registrera en motvillig överlämning är att det förekommer *samtidigt tal* (delta-garna pratar i munnen på varandra). Inom situationerna med samtidigt tal blir sedan den avgörande frågan om den inbrytande talaren har till syfte att ta över ordet, eller om han eller hon vill något annat med sitt inbrott (antingen att ge en kort sidokommentar eller att uttrycka sitt instämmande genom exempelvis ett lämpligt intonerat »mmm«). De motvilliga överlämningarna – avbrotten och avbrottsförsöken – utgörs enbart av passager där det förekommer samtidigt tal och den inbrytande parten är ute efter att ta över ordet.

Inom kategorin motvilliga överlämningar (där den inbrytande talaren alltså syftar till att ta över ordet) har vi dessutom skilt mellan tre typer av inbrytningar: misslyckade avbrottsförsök (den ursprungliga talaren pratar på och behåller ordet), överlappande avbrott (den ursprungliga talaren fullföljer sin tankegång innan ordet släpps över) samt direkta avbrott (den ursprungliga talaren upphör att prata mitt i en tankegång).

Analys-schemat är utarbetat av brittiska språkforskare och har tidigare prövats i bland annat studier av finländska valprogram och i en jämförande studie av svenska och finländska partiledarutfrågningar.⁶

Med ett viktigt undantag, som vi skall återkomma till i slutet av kapitlet, har vi tittat på och lyssnat till partiledarutfrågningarna från samtliga fjorton ordinarie riksdagsval från 1956 och framåt. Den systematiska empiriska analysen bygger dock på ett urval av 10 valtillfällen och 60 olika utfrågningsprogram. Till att börja med har vi valt ut två tillfällen från den partistyrda eran: andrakammarvalen 1956 och 1960. Vid det första tillfället sändes utfrågningarna enbart i radio och vid det andra tillfället sändes programmen i radio och TV. Från eran med aktiva journalister börjar vi med utfrågningarna från 1966 års kommunalval, första gången då Sveriges Radios journalister ställde frågorna. Därutöver har vi studerat två riksdagsval från 1970-talet – det

första valet med intern konkurrens mellan TV1 och TV2 1970 samt det historiska maktskiftesvalet 1976 – och samtliga fem riksdagsval mellan 1985 och 1998.

Hur skall benägenheten att avbryta tolkas?

Är det ett rimligt beslut att specialstudera avbrottsfrekvensen? Frågan ställdes till de ansvariga journalisterna och svaret blev jakande. Även om flera menade att samtalstonen bestäms av fler faktorer än avbrotten, var det ingen som ifrågasatte analysens relevans. Tvärtom vittnade flera journalister om vikten av att hitta rätt avvägning mellan att låta politikerna tala färdigt och att »hindra dem från att hålla föredrag». Belysande är att benägenheten att avbryta politikerna tillhör de teman som brukar tas upp i de interna utvärderingarna av valprogrammen.

Att analysen uppfattas som relevant beror till en del på att benägenheten att avbryta är en principiellt viktig komponent i den aktiva och kritiskt granskande journalistiken. Enligt föreställningen om en kritisk journalistik förväntas »mäktiga» intervjupersoner svara på även obehagliga frågor; journalisten har auktoritet att styra intervjun i den riktning som han eller hon finner befogad.⁷ »Skjutjärnsjournalistik», skriver Lars Furhoff, en av de främsta förespråkarna för en aktiv och kritiskt granskande journalistik på 1970-talet, »är den sortens hårda intervjuer med makthavare, där journalisterna använder alla sorters medel för att få fram sanningen.»⁸

Också historiskt sett var avbrotten och de ifrågasättande intervjuerna en viktig del i utvecklingen mot en aktiv TV-journalistik på 1960-talet. Debatten om Sveriges Radios förhållande till politiken handlade i mångt och mycket om intervjuteknik. Termer som »tuffa intervjuer», »korsförhör» och, som sagt, »skjutjärnsintervjuer» var allmänt i svang när det begav sig. Belysande är att Radionämnden i maj 1962 anordnade ett internt seminarium kring intervjuteknik och lämplig rapportering av intervjuer. Mötet betraktades av de närvarande som »mycket betydelsefullt» och man gav den framväxande nya intervjustilen sitt fulla gillande.⁹

Belägg för att det skedde en reell förändring i intervjuteknik på 1960-talet finns i debatten. Att politiker reagerade är kanske inte så märkligt. Exempelvis ifrågasatte unga liberaler som Daniel Tarschys och Carl Tham huruvida de »hårda« intervjuerna verkligen hade det eftersökta höga informationsvärdet.¹⁰ Men förändringen framstår som särskilt tydlig när vi betänker att det också inom Sveriges Radios medarbetarkår höjdes kritiska röster.

Det fanns på det tidiga 1960-talet en intern motsättning mellan nyhetsjournalister med bakgrund i tidningsvärlden och akademiskt utbildade programtjänstemän. Nyhetsjournalisterna tenderade att tänka nyhetsmässigt medan programtjänstemännen närmast bekände sig till ett traditionellt folkupplysningsideal.¹¹ I en artikel i Sveriges Radios Årsbok 1964 sammanfattade Lars Madsén, själv mångårig medarbetare med ansvar för sociala reportage, folkupplysarnas kritik mot den nya intervjutekniken. Kärnan i kritiken var att intervjuarna uppträdde intellektuellt ohederligt. I jakten på sensationsskapande »panggrejer« var de beredda att medvetet missuppfatta intervjupersonerna och att bortse från rimliga tolkningar av ett intervju svar. Tekniken med upprepade snabba frågor kunde visserligen få intervjuoffren tillfälligt ur balans, men de svar som avgavs under sådana förhållanden var på intet sätt mer sannfärdiga än vad mer genomtänkta svar skulle ha varit. Att vinna en debatt var inte detsamma som att ha rätt i sak.

För vår undersökning är en av Madséns kritikpunkter särskilt intressant: »Låt bli att prata medan jag avbryter.« Det förefaller rimligt att se denna giftighet som ett tecken på att kritikerna uppfattade att Sveriges Radios journalister i ökad utsträckning praktiserade motvilliga ordöverlämningar.

Resonemanget så här långt har förhoppningsvis övertygat om att samtalstonen – benägenheten att avbryta motparten – är intressant att undersöka i sig själv. Men fortfarande återstår att reda ut hur samtalstonen skall tolkas i ljuset av bokens övergripande problemställningar. Givet utgångspunkterna vill vi att samtalstonen också skall återspegla något mer allmängiltigt, nämligen rent *maktmässiga* aspekter av relationen mellan politiker och journalister. Allra helst skall samtalstonen och avbrotts-

benägenheten dessutom säga något allmänt om vilken information som förmedlas till medborgarna.

Förhoppningen att avbrottsbenägenheten skall fånga de komplexa fenomen som intresserar oss är inte alldeles grundlös. Samtalsforskarna är eniga om att det finns ett inslag av makt i att avbryta motpartens talande; den som ordgripligen tar över rätten att tala uppfattas ofta som dominant.¹² Om journalisterna – eller politikerna – i ökad utsträckning dominerar samtalen genom att avbryta sin motpart kan det ses som ett uttryck för en ändrad maktrelation. Man tar sig knappast rätten att dominera det lilla samtalet om man känner sig underlägsen motparten i de stora sammanhangen.

Inslaget av dominans innebär också att avbrottsbenägenheten får konsekvenser för informationen som förmedlas till medborgarna. Förekomsten av mer eller mindre lyckade försök att avbryta politikerna utgör en indikator på politikernas uppfattade auktoritet; ett stort antal motvilliga ordöverlämningar till journalisterna ger bilden av mindre auktoritativa politiker än vad många frivilliga överlämningar gör.

Denna vår tolkning av samtalstonen understöds av att olika former av överlappande och samtidigt tal är betydligt vanligare i vardagssamtal än i renodlat institutionaliserade talsituationer. I takt med att benägenheten att avbryta tilltar antar alltså partiledarutfrågningarna formen av ett samtal vilket som helst. Och personer som vi vet är inblandade i vardagliga situationer kan lättare ifrågasättas än personer som vi ser behandlas på ett mer värnadsbjudande sätt.¹³

Så långt allting gott på tolkningsfronten. Det finns emellertid komplicerande faktorer som måste vägas in i sammanhanget. Avbrotten kan också ha andra betydelser än att signalera makt, dominans och undergrävd auktoritet. Exempelvis har samtalsforskarna visat att avbrotten ibland enbart återspeglar ett stegrat engagemang hos respektive part. Ett annat exempel på alternativa tolkningar är att personer som har stort behov att vinna social acceptans avbryter oftare än vad andra personer gör.¹⁴

Till de rent samtalsmässiga komplikationerna skall läggas omständigheter som har med journalistik att göra. I journalis-

tiska intervjuer har också politikernas uppträdande betydelse. Partiledarutfrågningarna bygger på en överenskommelse om att journalisterna har rätt att få svar på sina frågor så länge de befinner sig inom ramen för sådant journalister brukar fråga om. För den händelse att politikerna vägrar att efterleva överenskommelsen genom att prata på efter eget gottfinnande är det ett självklart motmedel för journalisten att försöka vinna tillbaka ordet. En stigande benägenhet hos journalisterna att avbryta politikerna skulle därmed kunna tänkas återspegla en undergrävd maktställning för journalisterna – politikerna accepterar inte journalisternas rätt att ställa frågor – alltså ett rakt motsatt förhållande mot det vi räknar med.

Komplikationerna med att tolka vad avbrottsbenägenheten innebär kan inte lösas på diskussionsplanet. Uppgiften kan endast hanteras genom att ta hänsyn till omständigheterna kring de konkreta fallen. Vi får börja de empiriska analyserna med den trösterika insikten att avbrottsbenägenheten är intressant i sig, med förhoppningen om att avbrotten huvudsakligen återspeglar makt, dominans och upplevd auktoritet, men med medvetenheten om att det finns alternativa tolkningsmöjligheter att ha med i bagaget.

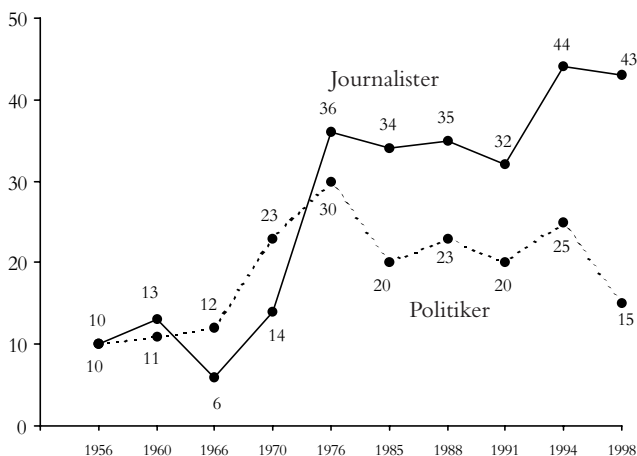
Den historiska utvecklingen

Förväntningen är helt klart att samtalstonen i partiledarutfrågningarna skall ha gått i riktning mot en ökad benägenhet hos journalisterna att avbryta partiledarna. Alldeles självklart är det emellertid inte att så skall vara fallet. Kom ihåg att vi jämför journalisternas avbrottsbenägenhet med, inte deras dokumenterat återhållsamma kolleger från det försiktiga Radiotjänst, utan med partipolitiskt förankrade utfrågare som hade allt intresse av att nita dit ledarna för motståndarnas partier. I de partikontrollerade utfrågningarna ställdes ofta frågorna av unga, uppåtgående och konfrontationsinriktade politiker som Olof Palme och Gösta Bohman. Visst kan man tänka sig intensiva uppgörelser om rätten att tala till punkt mellan exempelvis utfrågare Palme och oppositionsledaren Bertil Ohlin? Kom också ihåg att man

från radions sida länge betraktade de partistyrda utfrågningsprogrammen som betydligt mer ”radiomässiga” än de lite tråkiga debattprogrammen (se kapitel 6).

Eventuella förhoppningar om att kunna revidera historien kommer dock på skam. Resultaten som presenteras i figur 7.1 visar att det har skett en kraftig ökning av avbrott och avbrottsförsök under den journaliststyrda perioden. Vid andrakammarvalen 1956 och 1960 kunde en av tio ordövergångar från politiker till journalist klassificeras som »motvillig». För nutida valtillfällen är motsvarande siffra omkring fyra av tio.¹⁵

Figur 7.1 Andel avbrott och avbrottsförsök av samtliga ordöverbäringar i partiledarutfrågningarna 1956–1998 (procent)

Kommentar: Med avbrott och avbrottsförsök menas en ordöverbäring där det förekommer samtidigt tal där den inbrytande partnern avser att ta över ordet.

Själva huvudresultatet av analysen står därmed klart. I sina grundläggande drag håller den enkla historieskrivningen från inledningen fortfarande streck. Partiledarna kunde förr i tiden räkna med att få tala till punkt i utfrågningarna. Idag är det nästan lika sannolikt att de blir avbrutna som att de ostört får fullfölja den tankegång de väljer att utveckla. Journalisternas inträde som en

aktiv aktör har lett till att medborgarna får en annan bild av politiken än vad som hade varit fallet om den partistyrda linjen hade fortsatt att gälla. Den förmedlade bilden av partiledarna är idag en av mindre auktoritativa representanter för folkviljan än vad som en gång var fallet.

Om utvecklingens huvuddrag faller in i ett förväntat mönster finns det dock två nyanserande upptäckter att göra. Till en början utgör *dateringen* av den förändrade samtalstonen en överraskning. Kritiken mot avbrytande skjutjärnsintervjuare till trots var de tre O:na alls inte mer benägna att tillämpa motvilliga ordöverlämningar än vad de partipolitiskt nominerade utfrågarna var. Om något minskade journalisternas avbrottsbenägenhet 1966 för att vid 1970 års val, den tredje omgången med journaliststyrda utfrågningar, vara tillbaka på den tidigare nivån.¹⁶ Det dröjde till 1976 års val innan journalisternas benägenhet att avbryta förändrades i grunden. Då närmast tredubblades andelen motvilliga ordöverlämningar i förhållande till tidigare utfrågningar – från 14 procent 1970 till 36 procent 1976.

Resultaten framställer 1960-talets debatt kring den nya journalistiken i delvis ny dager. Av allt att döma var det en felaktig föreställning att de tre O:nas samtalston avvek från det etablerade hövlighetsidealet att partiledarna skulle tillåtas tala till punkt. Ifråga om framtvingade ordövergångar – avbrott och avbrottsförsök – hade de tidiga upplagorna av Olivecrona, Ortmark och Orup mer gemensamt med de partipolitiskt nominerade utfrågarna än med senare tiders journalistik. Den aktiva och kritiskt granskande journalistik som de tre O:na representerade handlade alltså till en början *inte* om att partiledarna måste hindras från att ”hålla valtal”.

Den andra nyanseringen handlar om hur relationen mellan journalisterna och politikerna lämpligen bör indelas i perioder. Samtalstonen har utvecklats på ett mer komplicerat sätt än ”före” och ”efter” ett bestämt tillfälle i historien. Vad gäller valprogrammets former har vi tidigare identifierat två tillfällen i modern tid då utvecklingen slagit in på nya vägar, dels mitten av 1960-talet med introduktionen av journaliststyrda utfrågningar, dels mitten av 1980-talet med introduktionen av journaliststyrda debattpro-

gram (se kapitel 5 och 6). Samtalstonen har förändrats på ett återigen annat sätt. De intressanta förskjutningarna i parternas benägenhet att avbryta varandra inträffade på 1970-talet och, möjligen, under mitten av 1990-talet. Parternas benägenhet att avbryta varandra har alltså förändrats utan att det skett några motsvarande förändringar av de institutionella formerna för relationen.

En närmare granskning av resultaten visar att partiledarna var först med att bli mer avbrottsbenägna. Under den partistyrda eran och den första omgången med journaliststyrda utfrågningar 1966 följde såväl partiledarna som journalisterna hövlighetsnormen att som regel låta motparten tala färdigt utan avbrottsförsök (mellan 10 och 13 procents motvilliga ordöverlämningar). Redan i 1970 års utfrågningar – i TV1 var Gustaf Olivecrona och Lars Orup journalistrepresentanter medan TV2:s utfrågningar sköttes av Åke Ortmark i par med Ingemar Odlander – fördubblades andelen avbrott och avbrottsförsök från partiledarnas sida (23 procent jämfört med 12 procent 1966). När Sveriges Radios journalister började ställa frågorna fick alltså partiledarna betydligt svårare än tidigare att vänta tills journalisterna talat färdigt. Journalisterna höll för sin del kvar vid hövlighetsnormen ytterligare ett slag. Utfrågarnas brott mot den gamla normen kom som nämnts först 1976 men var då i gengäld desto kraftigare (en tredubbling av avbrotten).

För att göra rättvisa åt relationen mellan journalister och politiker måste vi tala om tre och kanske till och med fyra perioder av samtalstoner. Den första perioden omfattar den partistyrda eran, här representerad av de radiosända utfrågningarna 1956 och de samsända utfrågningarna 1960. Denna inledande period kännetecknas av en hövlighetsnorm vilken yttrar sig i att utfrågare och partiledare var ungefär lika lite benägna att avbryta motparten. Den andra perioden omfattar de första journaliststyrda utfrågningarna 1966 och 1970. Under denna period var partiledarna mer benägna än journalisterna att försöka erövra ordet från motparten. Den tredje perioden sträcker sig från mitten av 1970-talet till nutiden och utmärks av det omvända förhållandet med journalisterna som mer avbrottsbenägna än partiledarna.

Noteras kan att journalisternas benägenhet att avbryta har ökat ytterligare från mitten av 1990-talet. De båda omgångarna med utfrågningsprogram 1994 och 1998 såg en ökning av andelen motvilliga ordöverlämningar med omkring 10 procentenheter, från drygt 30 procent till drygt 40 procent. Det är möjligt att ökningen markerar en ny och varaktigt förändrad samtalston med ännu större ovilja från journalisternas sida att låta partiledaren tala tills han eller hon anser sig vara färdig. Om så blir fallet är det rimligt att tala om en fjärde period i relationen mellan journalister och politiker, en period som präglas av en samtalston med än mer långtgående försök från journalisternas sida att styra politikernas svar i önskvärd riktning.¹⁷

*

Ur analysen av samtalstonen växer det fram en något ny bild av den historiska relationen mellan journalister och politiker. Formerna för utfrågningarna lades fast redan på 1960-talet, men relationen mellan journalister och politiker fortsatte att utvecklas inom ramen för de nya institutionella arrangemangen. I det föregående kapitlet om valprogrammets utformning noterades att 1970-talet var ett allmänt händelserikt årtionde. Analysen av samtalstonen ger ytterligare konkretion åt den allmänna observationen. Under några intensiva år etablerades en ny relation mellan journalisterna och politikerna. Först var det partiledarna som reagerade genom att i ökad utsträckning försöka avbryta journalisterna innan dessa ställt sina frågor färdigt. Därefter skedde en dramatisk ändring av journalisternas uppträdande med en kraftigt växande benägenhet att avbryta politikerna. Från mitten av 1970-talet är det samtalsklimat etablerat som än idag kännetecknar relationen mellan journalister och politiker under partiledarintervjuerna.

Varför avbryter journalisterna?

Vi säger det igen: Det var på 1970-talet det hände. I fortsättningen skall vi koncentrera oss på att försöka förklara hur det kom sig att dagens konfrontativa samtalston etablerades just då.

Genom att reda ut varför samtalstonen ändrades får vi också en grund för att ta ställning till hur benägenheten att avbryta skall tolkas. Finns det fog för vårt antagande att avbrotten huvudsakligen återspeglar makt, dominans och undergrävd auktoritet?

Första steget på vägen blir att diskutera tänkbara skäl till att journalisterna avbryter politikerna. För att få de ansvariga aktörernas egna uppfattningar bad vi journalisterna att resonera om benägenheten att avbryta partiledarna under utfrågningarna. Ur resonemangen kan urskiljas tre huvudskäl för att man försöker ta tillbaka ordet utan att motparten fullföljt sitt resonemang.

Den första gruppen av skäl har vi redan varit inne på. En central tanke i det kritiskt granskande journalistiska idealet är att makthavare inte självmant säger sådant som är ofördelaktigt för dem själva. I stället är det journalisternas uppgift att tvinga fram kontroversiell information. Vad utfrågningarna beträffar innebär det att politikerna måste pressas till besked; om de får lägga ut texten fritt på egen hand kommer de att förtiga viktiga saker. Utan avbrotten skulle partiledarna prata på utan att medge att deras ståndpunkter inrymmer komplikationer. Åke Ortmark (utfrågare under åren 1966–1976) ger uttryck för denna det kritiska avslöjandets logik när han menar att politikerna »döljer sina egentliga uppfattningar«. Ingemar Odlander (1970 års utfrågning) framhäver på ett snarligt sätt att utfrågningarna måste »ge en bild av partiernas sanna position«. Helena Stålnerts (1991 och 1998 års utfrågningar) vinkling av tematiken är att partiledarna »inte får valta i 60 minuter«.

En variant på avslöjandets logik är den tidigare omtalade regeln att politikerna skall svara på de frågor journalisterna anser det relevant att ställa.¹⁸ I sådana lägen där politikern underlåter att besvara den ställda frågan är det befogat att journalisten genast tar tillbaka ordet. Sålunda menar Lars Orup (utfrågningarna 1966–1985) och Helena Stålnert (1991 och 1998 års utfrågningar) att det är oacceptabelt »att politikerna tar över« respektive att »vissa personer tar över«. K-G Bergström (1994 års utfrågningar) talar för sin del om att »vissa politiker struntar i frågorna«.¹⁹

Den andra gruppen av skäl till att journalisterna avbryter partiledarna har att göra med kravet på att producera ett TV-

mässigt bra program. De journalistiska utfrågarna har att ta hänsyn till att det krävs nyheter och engagemang för att utfrågningen skall anses lyckad. Några uttalanden från intervjuerna konkretiserar vad vi menar. I den händelse att partiledarna upprepar kända ståndpunkter finns det enligt journalisterna anledning att avbryta, i synnerhet om ståndpunkterna levereras utan engagemang. »En som mal är alltid tråkig«, säger Gunvor Hildén, en av de ansvariga för 1982 års utfrågning.²⁰ Vidare kan avbrotten fungera som spänningshöjare; kampen om ordet uttrycker nerv och närvaro. Ingemar Odlander (1970 års utfrågning) tillhör dem som betonar vikten av att programmet innehåller ett mått av spänning. Det är bra för programmets förmåga att stimulera om partiledaren »kommer i gungning« och »blir lite förbannad«.

Observera att avbrotten enligt nyhetsvärderingens och det goda programmets logik inte har att göra med behovet av att avslöja partiernas sanna ståndpunkter eller att framhäva negativa konsekvenser av en viss politik (det journalistiska avslöjandets logik). Det handlar i stället om att fånga och behålla publikens intresse.

Ett näraliggande skäl till avbrott är att journalisterna har ambitionen att täcka ett stort antal olika sakfrågor vilket motiverar ett högt tempo. Jan Axelsson, mångårig chef på Rapport-redaktionen, menar sålunda att avbrotten är en följd av att »kraven på informationsmängd har ökat« och att intervjuerna måste »spänna över ett brett fält«.²¹

Den tredje gruppen av skäl för att avbryta partiledarna är kopplade till den specifika programsituationen. Utfrågningarna är påpassade händelser där ansvariga utfrågare är hårt pressade att göra ett bra jobb. Allmänt gäller att den stora uppmärksamheten på programmet leder till att journalisterna uppträder aggressivare än i mindre anspända situationer. Exempelvis menar sig Gunvor Hildén ha begått »misstaget att bli arg« på vpk-ledaren Lars Werner i 1982 års utfrågning. Åke Ortmark (1966–1976) talar för sin del om att »man tänker på de personer som är intellektuellt spännande«.²²

Om det journalistiska idealet, det goda programmets logik samt själva programsituationen skapar incitament för journalis-

terna att ofta avbryta politikerna finns det också krafter som motiverar journalisterna att vara *försiktiga* med avbrotten. Av intervjuerna framgår att publiken och behovet att anpassa programmet till publikens tycke och smak utgör en återhållande faktor. Det är en vanlig uppfattning bland inblandade utfrågare att publiken uppfattar avbrotten som något negativt. Flera intervjuare framhäver att ett flitigt avbrytande riskerar att leda till sympatiövergång (publiken sympatiserar med partiledarna), att programmen uppfattas som käbbliga och att de förstärker intrycken av journalister som en allmänt ohyfsad yrkesgrupp.²³ Publikens förväntningar på hur ett samtal skall organiseras fungerar därigenom som en motkraft till den journalistiska instinkten att inte låta en manipulerande politiker tala ostört.

Varför ändrades samtalstonen?

Med journalisternas resonemang för ögonen är det dags att reflektera kring ett viktigt resultat från undersökningen. Ett närmare studium av figur 7.1 visar på anmärkningsvärt små variationer ifråga om journalisternas benägenhet att avbryta från 1976 och framåt. I de utfrågningsprogram vi undersökt från 1976 har åtta olika konstellationer av journalister ställt frågor till nitton olika partiledare vid sex riksdagsval och ändå pendlar den genomsnittliga andelen avbrott och avbrottsförsök mellan 32 och 36 procent. Först på senare år har det skett en ökning med två avvikande fall på drygt 40 procents utmanande ordöverlämningar. Stabiliteten är påtaglig!

En sådan stabilitet tyder på att det finns en grundläggande enighet bland journalisterna om vad som utgör den lämpliga samtalstonen i utfrågningsprogrammen. Sedan ett par decennier tycks det finnas en förhållandevis fast och etablerad journalistisk roll att träda in i när de olika utfrågarna tar på sig uppdraget att fråga ut partiledarna inför en stor TV-publik.

De ansvariga journalisterna gillar inte riktigt bilden av ett stabilt och förutsägbart samtalsklimat. Åtminstone var förvåning den dominerande reaktionen när vi presenterade resultaten. Själva var de tämligen övertygade om att variationerna ifråga om samtals-

klimat skulle visa sig vara relativt stora. Björn Elmbrants brevkommentar till en tidigare version av kapitlet fångar denna grundinställning: »En annan svaghet med avbrytarstudien är att den i så hög grad strävar efter att kategorisera i 'epoker', när min erfarenhet är att avbrytande ofta är ett resultat av personlighet och temperament.«²⁴

I kommentarerna till resultatet angavs två skäl till varför avbrottsbenägenheten borde variera mer än vad som är fallet. För det första menar man att idealet för en väl genomförd intervju har ändrats under senare år. Från 1970- och 1980-talets »inkvisitoriska« ideal där det handlade om att sätta dit politikern, till 1990-talets mjukare samtalsideal där det viktiga är att få till stånd en fungerande dialog.²⁵ För det andra menar man att individuella faktorer, och då särskilt partiledarnas uppträdande, har stor betydelse för samtalstonen. Den underförstådda premissen är att det finns stora variationer i partiledarnas sätt att uppträda under intervjuerna.

Den journalistiska självbilden av stora variationer i avbrytandet är måhända inte så förvånande. Inte minst socialantropologerna har visat hur svårt det är för medlemmar av en given kultur (eller yrkesgrupp) att betrakta sig själv utifrån. Kontrasten mellan självbild och praxis gör det dock nödvändigt att söka på indirekta vägar för att förklara varför journalisterna trots allt uppträder så enhetligt.

Rollbegreppet, som vi redan snuddat vid, är ett användbart hjälpmedel för att förklara ett regelbundet agerande. Enkelt uttryckt handlar det om att de flesta människor är intresserade av att uppträda på ett normativt passande sätt; en person som skall utföra ett visst uppdrag tänker igenom hur detta uppdrag brukar utföras och gör sedan på det typiska sättet.²⁶ Vad gäller utfrågningsprogrammen förklaras därmed journalisternas uppträdande med att såsom det kritiskt granskande idealet, det goda programmets logik och publikanpassningen har kommit att uppfattas *brukar* det anses som en lämplig nivå att omkring fyra av tio ordöverslämningar från politikerna utgörs av avbrott och avbrottsförsök. Färre avbrott innebär att man gör ett dåligt jobb som journalist och/eller som programmakare, fler avbrott innebär att man gör

våld på publikens uppfattning om hur ett samtal skall bedrivas.

Det låter väl behändigt och bra, inte sant? Det finns dock ett betydande *men* i sammanhanget. Förklaringar i termer av roll-utövning är föga ägnade åt att förklara *förändring*. Om nu dagens journalister avbryter i ungefär 40 procent av alla ordöverlämningar, vad var det då som fick 1970-talets journalister att ta avstånd från det gamla hövlighetsidealet att bara i undantagsfall tvinga sig till ordet? Dessa journalister bröt ju mot tidigare uppfattningar om det lämpliga.

Nya journalistgenerationer eller slingrande partiledare?

En första möjlig förklaring till att rolldefinitionerna ändras är att nya personer kommer in i bilden vilka gör en annan bedömning av vad som utgör ett passande uppträdande.²⁷ I vårt fall skulle det betyda att ansvaret för utfrågningarna övergick till en ny grupp av journalister, kanske utbildade på landets nyinrättade journalist-skolor och kanske till och med formade av tidens vänsterradikala studentpolitik.

Teorin om ett generationsskifte bland utfrågarna låter be-stickande och har egentligen bara ett fel – den stämmer inte med fakta. Det är väl belagt att det nybildade TV2 rekryterade en kader av unga journalistutbildade vänsterradikala medar-be-tare i början av 1970-talet, men med något undantag släpptes dessa personer inte fram till partiledarutfrågningarna.²⁸ I de prestigefyllda utfrågningsprogrammen var kontinuitet den ledande principen. De tre O:na kom att dominera utfrågningarna under lång tid. Exempelvis var det Åke Ortmark i par med Bo Holm-ström som hade huvudansvaret för de så centrala utfrågningarna vid 1976 års val.²⁹ Första gången som inte någon ur trion Ort-mark, Orup och Olivecrona fanns med som en huvudansvarig utfrågare var 1982, och ännu vid valet 1985 inkallades den nyli-gen pensionerade Lars Orup som komplement till duon Karin Andersson och Pia Brandelius.³⁰

En närmare granskning visar också att den förändrade praxisen återfinns även hos de tre utfrågar-pionjärerna.³¹ Uttryckt

i precisa siffror ökade Ortmark sin andel avbrott och avbrottsförsök från 9 till 42 procent mellan 1966 och 1976. Motsvarande siffror för Lars Orup är 4 procent 1966 och 42 procent 1985. Det var till och med så att Åke Ortmark var mer benägen än den »färskare« kollegan Bo Holmström att avbryta partiledarna i 1976 års utfrågning (42 respektive 35 procent).³² På bara tio år ökade alltså de tre O:na sin benägenhet att avbryta till en nivå som deras nutida efterträdare skulle känna igen. Vad det än var som ledde fram till den ändrade praxisen så handlade det *inte* om ett generationsskifte i journalistkåren.³³

En förklaring till den ändrade praxisen som skulle gillas av journalisterna – den framfördes vid våra intervjuer – är att den ökande benägenheten att avbryta huvudsakligen är en reaktion på partiledarnas uppträdande. Närmare bestämt skall partiledarna ha börjat göra svårigheter vid intervjuerna genom att undvika att svara på besvärliga frågor. »I samma takt som politikerna lär sig och anpassar sig till det nya klimatet i intervjuerna ökar *behovet* att avbryta dem«, skriver Åke Ortmark i en brevkommentar.

Vi har redan sett att partiledarna till en del ändrade sitt uppträdande genom att bli mer avbrottsbenägna än utfrågarna. Eftersom detta konstlande från politikernas sida var märkbart redan 1966 och 1970 kan det dock inte i sig själv förklara journalisternas förändring 1976. Men det finns också andra möjligheter för partiledarna att sätta sig upp mot journalisternas rätt att ställa frågor.

Hypotesen att partiledarna har börjat att konstra med svaren på journalisternas frågor måste förstas provas systematiskt. I detta syfte har vi innehållsanalyserat journalisternas frågor och politikernas svar i vårt urval av program mellan 1956 och 1994.³⁴ För var och en av de sammanlagt 2929 intervjufrågor som har ställts i de aktuella utfrågningarna har vi registrerat förekomsten av två specifika tekniker för slingranden som skulle kunna motivera ett avbrott från journalisterna. Den första slingertekniken består av ett direkt *ifrågasättande* av journalisternas frågor (att frågan är oväsentlig, irrelevant, ställd till fel parti, ställd i fel forum, ställd vid fel tidpunkt, redan har besvarats eller är felaktigt formulerad). Den andra slingertekniken består av en *vägran att ge ett klart*

besked i situationer då frågan inbjuder till ett sådant. Som ett komplement har vi dessutom gjort en samlad bedömning av partiledarnas sätt att bemöta klart och tydligt ställda frågor som »borde» kunna besvaras.³⁵ Kan partiledaren sägas undvika att ge ett relevant svar på frågan?

Av de två specifika slingerteknikerna är det mycket vanligare att politikerna vägrar att ge ett klart besked när så begärs än att de ifrågasätter själva frågan. Sett till perioden som helhet är andelen icke-besked 20 procent, medan andelen ifrågasättande svar är knappt 5 procent. Vår sammanvägda bedömning av hur ofta politikerna undviker att ge ett relevant svar på klart formulerade frågor hamnar på 17 procent. Nivåerna på »slingrandet» kan möjligen sägas vara provocerande i sig själva (av hundra tydligt begärda besked lämnas 80, 95 gånger av hundra accepterar partiledarna journalistens frågor, och 83 av hundra klart formulerade frågor ges ett relevant svar). Det väsentliga för vår analys är dock att varken icke-beskeden, ifrågasättandet eller de icke-relevanta svaren har ökat systematiskt över tid. Inritade i ett diagram utgör de tre tidsserierna närmast horisontella streck med bara enstaka avvikare.³⁶

Även om partiledarnas sätt att svara kan tänkas provocera journalisterna på ytterligare andra sätt, exempelvis genom ett kamouflerat byte av ämne eller genom att vägra sluta prata, är våra tre indikatorer på slingranden tillräckligt vittfamnande för att vi skall kunna känna oss rätt säkra på slutsatsen.³⁷ Det finns föga empiriskt stöd för hypotesen att journalisternas ändrade praxis på 1970-talet skulle vara framkallad av grundläggande förändringar i politikernas sätt att bemöta frågorna.

Informaliseringen då?

En tredje tänkbar förklaring till journalisternas ändrade praxis har att göra med samhällslivets tilltagande *informalisering*. Informaliseringen handlar om människors uppträdande i såväl privatliv som arbetsliv, myndighetsutövning och offentliga samtal. Du-reformen som slog igenom kring 1970 är ett konkret uttryck för att umgängestonen människor emellan blivit kamratlig

snarare än formell, och att regler och ritualer blivit mindre uppenbara.³⁸ Det väsentliga i det här sammanhanget är att samtalsforskningen har visat att vardagliga informella samtal människor emellan innehåller många fler inslag av samtidigt tal än vad som är brukligt i institutionaliserade samtal som partiledarutfrågningar. Informaliseringen av samhällslivet skulle därmed kunna ha framkallat journalisternas ändrade uppträdande genom att utfrågningarna antagit det vardagliga samtalets form. Mer eller mindre medvetet kan journalisterna ha sagt sig själva att det inte finns någon anledning att förhålla sig så mycket annorlunda till en partiledarutfrågning än till vilket annat samtal som helst.

Informaliseringen är förvisso en svårgripbar process, men att något har hänt med svenskt samhällsliv är i stort sett alla bedömare ense om. I den förmodligen mest auktoritativa studien i ämnet, en antologi med den välfunna titeln *Hej, det är från försäkringskassan*, daterar Orvar Löfgren perioden då informaliseringen av samhällslivet slog igenom på bred front till åren 1965–1975.³⁹ Med denna datering framstår informaliseringshypotesen som en tänkbar drivkraft bakom den förändrade journalistpraxisen.

Att förklara ett konkret fenomen som journalisternas ökade benägenhet att avbryta politikerna med hänvisning till en svepande samhällsförändring är dock ett principiellt tvivelaktigt förfarande. Även många andra faktorer än formaliseringsgraden ändrades under den aktuella perioden och dessutom pågick informaliseringsprocessen under en lång rad år. För att med bibehållet gott professionellt samvete kunna acceptera informaliseringshypotesen är det angeläget att hitta belägg för att det hände något särskilt just i samband med 1976 års valbevakning.

Ett sätt att utsätta informaliseringshypotesen för en kritisk prövning är att leta efter andra tänkbara konsekvenser av den allmänna informaliseringstendensen än en växande benägenhet att avbryta politikerna. Om det visar sig att informaliseringsprocessen tog sig även andra uttryck i 1976 års utfrågningsprogram har hypotesen fått stärkt stöd.

I det följande skall vi leta efter tendenser till informalisering av partiledarutfrågningarna på två olika plan: verbalt och visuellt. Den verbala formaliseringsgraden tar fasta på valet av tilltal. I

vilken utsträckning används formella tilltal med titel, krångliga omskrivningar samt pronomenet »ni«? Och på vilket sätt presenteras partiledarna som personer? Den visuella informaliseringen tar fasta på sådant som studiedekor, bordsplacering, teknisk utrustning och klädstil. I vilken utsträckning uttrycker TV-utfrågningarnas visuella inramning ett närmande till ett vardagssamtal vilket som helst?⁴⁰

Ifråga om verbal informalisering är det uppenbart att något hände i samband med 1976 års utfrågning. I 1966 och 1968 års utfrågningar härskade det gamla formella idealet. Stämningen var påtagligt högtidlig och tilltalsorden var genomgående »ni« och »herr« samt ett och annat »statsministern« och »redaktörn«. Vid 1970 års utfrågning märktes en försiktig profanering av relationen i och med att Ingemar Odlander tog sig friheten att till Olof Palme lämna över en kopia av ett öppet brev från centerledaren Gunnar Hedlund. Fortfarande iaktogs dock det gamla artighetsidealet. Belysande är att Åke Ortmark riktade sig till »herr Palme« även när de båda var inbegripna i en animerad diskussion om räntesänkningar.⁴¹

Utfrågningarna 1976 hade en annan karaktär. Även om Åke Ortmark vid några tillfällen återföll i ett »herr Bohman«, var det vanliga greppet att tilltala partiledarna med både för- och efternamn. Också presentationen av partiledarna gick mer på det personliga än tidigare. »Thorbjörn Fälldin, hur gick det i går kväll – vad sa familjen?« löd Åke Ortmarks inledande fråga till centerledaren med anledning av dennes debatt med Olof Palme. Typisk för den nya rättframma samtalstonen är också Ortmarks lilla psykning vid introduktionen av en nyvald partiledare: »I kväll skall vi alltså fråga ut Per Ahlmark, ordförande i folkpartiet, som alltså för första gången sitter i svarandestolen.« De ursprungliga »O:na« skulle aldrig ha påtalat för den likaledes nyvalde folkpartiledaren Sven Wedén att han var mindre rutinerad än de vid 1968 års utfrågning. I stället tackades han och de andra partiledarna för att de »ställde sig till förfogande«.

Också ifråga om visuell informalisering märktes en förändring 1976. Vid de första journaliststyrda utfrågningarna 1966 och 1968 satt inblandade parter på behörigt avstånd från varandra

vid två kraftiga bord av, som det förefaller, gedigen mahogny.⁴² Intrycket av distans förstärks av att det stod en rejält tilltagen mikrofon placerad framför varje deltagare. Dekoren var obefintlig, helt svart som den var. Vid 1970 års utfrågning märktes en liten förändring. Inblandade parter satt nu samlade kring ett stort ovalt bord av sammanträdeskaraktär, mikrofonerna var mindre framträdande och en av kanalerna hade försett sin studio med fyra hängande »2:or« i frigolit. Förändringen 1976 var dock mer uppenbar. Redan vinjettens dovt dramatiska moogslinga skvallrar om att det rådde nya tider; tidigare musikintroduktioner hade utnyttjat traditionella instrument. Mer operativt betydelsefullt var att utfrågare och utfrågad nu satt samlade kring ett litet bord som tillät en närmast fysisk kontakt; bordets storlek för tanken mer till en trång cafémiljö än till föregående utfrågningars sammanträdesrum.

Den tilltagande informaliseringen märktes också i klädstilen. Den första tidens mörka kostym och näsduk i bröstfickan hade 1976 ersatts med udda kavaj och finbyxor. Lars Werner blev till och med den förste medverkande som uppträdde utan slips. Journalisten Bertil Romilson, som tillsammans med Åke Ortmark hade ansvaret för utfrågningen av kds-ledaren Alf Svensson, uppträdde för sin del i jeanskavaj och gula sockor, den förmodligen lägsta stilnivå på klädseln som registrerats under det dryga halvsekle med etersända partiledarutfrågningar.⁴³

Så långt är allting gott för informaliseringshypotesen. Helt klart återfinns de eftersökta förändringarna vid den kritiska utfrågningen 1976. Det finns emellertid en omständighet som gör att vi inte omedelbart kan acceptera den rådande informaliseringsprocessen som en huvudförklaring till journalisternas ändrade praxis – utvecklingen mot en informaliserad relation stannade inte upp i samband med utfrågningen 1976. Tre år senare, 1979, var »du« helt etablerat som tilltalsord för såväl partiledare som utfrågare, och respekten (eller vördnaden) för de folkvalda representanterna hade minskat ytterligare. Den sittande statsministern Ola Ullsten introducerades av Gustaf Olivecrona med: »Ja, nu är vi här igen med en ny partiledare som sitter beredd att svara på frågor. Ikväll är det folkpartiledaren Ola Ullsten som gästar oss i

studion och vi säger välkommen till honom.» Avsaknaden av vördnad märks också i att programmet nu för första gången illustrerades med satirteckningar.

Inslaget av satir och drift med partiledarna blev ännu påtagligare vid 1982 års utfrågningar. Vinjetten bestod då av sammanklippta filmsekvenser där partiledarna uppbragt tog avstånd från journalisternas sätt att ställa frågor. Samtalstonen mellan utfrågare och partiledare 1982 var snarast av karaktären en vanlig dag på jobbet. Gunvor Hildén introducerar programmen med ett kort-hugget: »Jaha, då sätter vi igång med en gång«, och Göran Rosenberg konstaterade att »all right, då kommer vi inte längre på den punkten«.

Efter 1982 har journalisternas tilltal i allt väsentligt förblivit detsamma med undantag för att inslaget av underhållning har ökat. Längst i den riktningen gick utfrågningarna 1991 som inleddes med ett inslag av satirgruppen På håret och som dessutom innehöll förhandsinspelade frågor från kändisar. Även 1994 och 1998 års utfrågningar inleddes med förhandsinspelade kritiska inslag, gärna inriktade på taktiska och strategiska överväganden som partiledarna stod inför.⁴⁴

Den fortsatta verbala informaliseringen under framför allt åren 1979–1982 gör att tilltron till informaliseringshypotesen undergrävs. Eftersom journalisternas praxis legat fast sedan 1976 måste vi för att hypotesen skall kunna accepteras gå med på att den kvalitativt avgörande förändringen skedde mellan 1970 och 1976 när partiledarna började tilltalas med hela personnamnet och när respekten för exempelvis statsministerämbetet avtagit. Den fortsatta informaliseringen med exempelvis ett ledigt användande av tilltalet »du«, och verbala snytingar i form av satirinslag, skall däremot ha varit av marginell betydelse för samtalsklimatet. Ståndpunkten är i och för sig inte orimlig – det är verkligen en betydande skillnad mellan 1960-talets officiösa tillställningar och 1976 års intensiva ordfäktande – men slutsatsen skulle vara säkrare förankrad om det gick att hitta ytterligare stöd för informaliseringshypotesen. Detta i synnerhet som man vid 1985 års utfrågningar tillfälligt återgick till den gamla visuella inramningen med två väl åtskilda bord för utfrågarna Karin Andersson, Pia

Brandelius och Lars Orup och för den utfrågade partiledaren, utan att för den skull journalisternas avbrottsbenägenhet förändrades.

Samtalsforskningen erbjuder faktiskt ytterligare en möjlighet till prövning av informaliseringshypotesen. Det är inte bara avbrottsbenägenheten som är större i vardagssamtalen än i formella institutionaliserade samtal, utan den vardagliga kommunikationen innehåller även *andra* former av samtidigt tal. I kodningen av utfrågningarnas samtalsklimat har vi som nämnts registrerat samtidigt tal där journalisten vill något annat än att erövra ordet. Det rör sig om dels instämmande kommentarer i form av exempelvis lämpligt intonerade »mmm«, dels korta kompletterande kommentarer av typen »det var i början av sextiotalet, ja«. I den händelse att även sådana konsensusartade inbrytningar sköt fart vid 1976 års utfrågningar måste informaliseringshypotesen sägas ha fått ett ökat stöd.

Nu visar det sig emellertid att det stora brottet ifråga om journalisternas konsensusinriktade kommentarer kom redan vid 1970 års utfrågningar. I enlighet med förväntningarna på ett formaliserat samtal var det mycket ovanligt med inskjutna kommentarer såväl under den partistyrda eran som under de första journaliststyrda utfrågningarna; utfrågare och partiledare talade nästan aldrig i munnen på varandra ens för att markera instämmande. Vid 1970 års val skedde dock en förändring i det att konsensuskommentarerna elvadubblades i förhållande till 1966 års utfrågning (från 1 till 11 procent av alla situationer med samtidigt tal och frivilliga ordöverlämningar). Konsensuskommentarerna blev sedan ytterligare något vanligare vid utfrågningarna 1976 (från 11 till 14 procent), men det avgörande brottet med den tidigare formella epoken hade alltså redan inträffat.⁴⁵

Utvecklingen av journalisternas benägenhet att fälla konsensuskommentarer framkallar tvivel på informaliseringshypotesen. Det tycks som om den informella tidsandan funnits med i bilden när journalisterna bröt med den gamla hövlighetsnormen under 1970-talet, men informaliseringsprocessen kan knappast sägas vara den utlösande kraften.

Journalisterna själva hänvisar dock gärna till tidsandan när de avger sina spontana förklaringar till den ändrade praxisen.

»Hela samhällsklimatet svajade«, menar Ingemar Odlander. Åke Ortmark gör anmärkningen att »sjuttioalet var grymt mot makt-havare«. Och Bertil Romilson talar om en »mindre högtidlig relation till politikerna«. Andra, exempelvis Lars Orup och Göran Rosenberg, tar fasta på den mycket hårda kampen om regeringsmakten 1976, som skapade ett tryck på journalisterna att ge sig i debatt med partiledarna. Därutöver menar både Ortmark och Orup att journalisternas självförtroende stegrades gradvis i takt med att man märkte att politikernas kunskaper inte var så oerhört överlägsna och att en ifrågasättande attityd kunde skaka om traditionella auktoriteter. »Vi blev mer jämna fåktare«, summerar Lars Orup.

En samlad förklaring

De olika delförklaringarna går utmärkt väl att pussla ihop till en samlad förklaring till varför samtalsklimatet ändrades 1976. I grunden för den ökande avbrottsbenägenheten ligger den journalistiska idén om att makthavare inte bör tillåtas att ostört föra fram sin vinklade verklighetssyn, i kombination med den gamla strävan att göra bra program med hög intensitet och högt tempo. Till detta kom en informaliseringsprocess som gjorde det mer acceptabelt än tidigare att utnyttja avbrottsvapnet. Slutligen var händelseutvecklingen fram till 1976 års val sådan att den utlöste den underliggande avbrottsbenägenheten i full kraft: utöver den ovanligt hårda och ideologiskt färgade kampen om regeringsmakten så medförde oljekrisen att Sverige hamnade i ett bekymmersamt ekonomiskt läge som ingen makthavare tycktes ha någon lösning på, och Watergateskandalen bekräftade verklighetsbilden att det fanns avslöjanden att göra kring varje makthavare. Att journalisternas avbrottsbenägenhet inte fortsatte att öka efter 1976 har i första hand att göra med en anpassning till publiken; ytterligare avbrott skulle ha stridit mot de flesta medborgares uppfattning om vad som utgör ett passande samtalsklimat.

Teorin att avbrottsbenägenheten är en komponent i den nuvarande journalistiska ideologin, att den ingår i föreställningen om vad som är »bra TV«, att den hålls tillbaka av publikens upp-

fattningar om vad som utgör ett meningsfullt samtal, att avbrottet blev ett gångbart handlingsalternativ till följd av informaliseringstendenserna i samhällslivet, och att benägenheten utlöstes i sin fulla kraft av kampen om regeringsmakten, Watergateskandalen och de uppenbara svårigheter som landets politiker hade att styra landet efter oljekrisen 1973, är tyvärr svår att utsätta för en empirisk prövning. Vi får tills vidare nöja oss med att föreslå två *tänkbara* sätt att testa rimligheten i denna vår slutsats.

Det första testet gäller grundsatsen att publikens förväntningar utgör en återhållande faktor på journalisternas avbrottsbenägenhet. Om denna förmodan är riktig skulle avbrottsbenägenheten stiga betydligt om utfrågningarna ägde rum inför en publik av journalister och likatänkande. En intressant möjlighet vore därför att i samband med någon valrörelse eller annan engagerande händelse arrangera partiledarutfrågningar inför en publik av uteslutande journaliststuderande eller medlemmar i landets publicistklubbar. Stiger då andelen avbrott till över 40 procent av ordöverlämningarna?

Om denna testmöjlighet låter verklighetsfrämmande – varför skulle någon ledande politiker utsätta sig för denna prövning? – är vårt andra förslag av mer jordnära karaktär. En granskning av samtalsklimatet i 1973 års utfrågningar skulle hjälpa en bra bit på vägen. Har vi rätt i vår förmodan att det var en dramatisk ökning av avbrotten i 1976 års utfrågning, eller skedde utvecklingen mer gradvis?⁴⁶ Problemet med detta självklara test är bristen på historiska kvarlevor. Av alla de cirka hundralet utfrågningar som Sveriges Radio har producerat under efterkrigstiden saknas just de fem programmen från 1973 års val i såväl TV-arkivet som i Statens ljud- och bildarkiv.⁴⁷ Såvida det inte finns någon icke-auktoriserad inspelning av utfrågningsprogrammen undanstoppad någonstans får vi leva med osäkerheten kring samtalstonens utveckling. Åtminstone för oss som finner ämnet intressant är frustrationen betydande.

Makt, dominans och undergrävd auktoritet?

»Jämna fåktare.« Lars Orups karakteristik av utvecklingen på 1970-talet dröjer sig kvar i minnet. Även om Orup själv syftar på att de journalistiska utfrågarna insåg att de kunde matcha politikernas kunskaper, så återspeglar uttalandet också en utjämnad maktrelation. Under de dramatiska åren växte journalisterna fram som en med politikerna jämbördig aktör; partiledarna kunde inte längre räkna med att själva få bestämma när de skulle anses ha utvecklat sin tankegång färdigt.

Vi lämnade från början öppningar för att en samtalston som präglas av avbrott och avbrottsförsök kan tolkas på olika sätt. Analysen av omständigheterna kring journalisternas växande benägenhet att avbryta visar dock att det verkligen har funnits ett betydande inslag av makt och dominans i den ändrade samtals-tonen. Enligt vår mening finns det inget starkare stöd för den alternativa möjligheten att avbrotten på 1970-talet bör tolkas som ett uttryck för att partiledarna förvägrar journalisterna rätten att få ett rimligt svar på sina frågor. Journalisterna har haft ett uppdrag att granska kritiskt och att göra bra TV-program, och man har successivt skaffat sig ökade möjligheter att utföra dessa uppdrag enligt eget gottfinnande.

Bilden av ett växande journalistiskt inflytande presenterades redan i bokens inledningskapitel, men efter hand har vi fått lägga till nyanser. Genomgången av valprogrammets former visade att ett avgörande brott mot tidigare förhållanden skedde på 1960-talet. Ifråga om samtalstonen har vi kunnat konstatera att de intressantaste förskjutningarna i stället inträffade under 1970-talet. Vi har också kunnat se hur partiledarna reagerade på utvecklingen genom att själva öka sina försök att vinna tillbaka ordet; man var inte beredd att bara tacka och ta emot. Ifråga om valprogrammets former var politikerna så upptagna med att bevaka varandras förmåner att man ägnade liten uppmärksamhet åt de journalistiska ansträngningarna att vidga sitt inflytande.

För den övergripande bild av politik som förmedlas till medborgarna torde den avgörande förändringen vara att politikerna numer framstår som mindre auktoritativa än tidigare. De perso-

ner som inte självfallet tillåts tala till punkt är lättare att ifrågasätta än de personer som under iakttagande av formell artighet kan avsluta sina tankegångar. Om detta huvudsakligen skall betraktas som något bra eller dåligt är förstås en öppen fråga som får anstå ytterligare ett slag.

Innan vi går vidare med fortsatta analyser finns det anledning att till slut uppmärksamma det senaste skiftet mot en än mer ökad benägenhet att avbryta politikerna. En tänkbar förklaring till ökningen, som märkts under 1990-talets båda avslutande valrörelser, är att den skärpta konkurrensen med det kommersiella TV4 motiverar utfrågarna att oftare utmana partiledarnas talarturer. En annan tänkbar förklaring är att partiledarna till slut lärt sig att underminera journalisternas rätt att ställa frågor. Det skulle i så fall finnas stöd för en alternativ tolkning av journalisternas ökande benägenhet att avbryta, men för en senare period än det dramatiska 1970-talet.

Tidsmässigt stämmer konkurrenshypotesen väl. Det är heller ingen orimlig tanke att SVT:s journalister skall känna ett tryck från konkurrenterna på TV4 att än mer renodla den kritiska granskningen och den traditionella uppfattningen om vad som är ett bra program. Ändå är vår bästa gissning – något annat än förhoppningsvis välinformerade gissningar har vi inte underlag för att komma med – att det denna gång är partiledarna som har ändrat sig mest, och att den ökande benägenheten att avbryta bör tolkas på alternativt sätt.

Den känsla som åtminstone vi får under utfrågningarna är att flera partiledare numera känner sig ha kontroll över situationen. Journalisternas frågor upplevs som mindre hotfulla; man har helt enkelt lärt sig hur de kan besvaras på ett för partiledaren positivt sätt. Den ökande benägenheten att avbryta under 1990-talets båda avslutande val skulle därmed återspegla en ansträngning från journalisterna att få partiledarna att begripa frågan på önskat sätt. Eller annorlunda uttryckt: avbrotten blir ett sista försök att få partiledarna att säga det man vill att de skall säga.

Är journalisterna neutrala?

Utfrågarna i Sveriges Radios partiledarintervjuer har en ansvarsfull ställning. Rätten att under närmare en timmes tid konfrontera partiledarna inför offentligheten medför att man har en nästan officiell position i valdebatten. En förutsättning för att utfrågarna skall tilldelas sin position är att de förmår att uppträda neutralt. Personliga hänsynstaganden och värderingar får inte inkräkta på behandlingen av partiledarna. Neutralitet är en ledstjärna för den journalistiska valbevakningen i stort såväl som i smått.¹

Under perioden med återhållsam journalistik i radio och TV löstes neutralitetsproblemet med ett institutionellt arrangemang. Riksdagspartierna fick nominera var sin utfrågare, vilka under identiskt lika villkor ställde frågor till partiledarna. Sedan journalisterna tagit plats på scenen är det i stället den professionella journalisten som skall göra jobbet. Man litar på att de ansvariga journalisterna klarar att göra professionella bedömningar utan hjälp av institutionella arrangemang.²

Idealet om ett neutralt uppträdande är djupt förankrat hos de ansvariga utfrågarna. Vid våra intervjuer stod det klart att man inte accepterar systematiska skillnader i sättet att uppträda; varje partiledare skall ges samma möjligheter att göra sig gällande. Ambitionen att åstadkomma lika behandling gäller dock inte så mycket utfallet som *förutsättningarna*. Sådana avvikelser som kan kopplas till partiledarnas agerande accepteras av journalisterna. De partiledare som inte ställer upp på utfrågningens regler får räkna med att bli behandlade därefter.

»Neutralitet« kan förstås preciseras på en rad olika sätt. Samhällsvetenskapliga utvärderingar av valbevakningen brukar handla

om sådant som prioriteringar av sakfrågor och hur mycket utrymme olika aktörer får.³ Men också samtalstonen är relevant i sammanhanget. Vi har tidigare konstaterat att en journalistisk intervju kännetecknas av att utfrågaren iakttar vissa förhållningsregler som att avsluta sina inlägg med en fråga och att undertrycka personliga reaktioner (»det var som tusan«).⁴ Ytterligare en förhållningsregel för journalisterna är att man har en konsekvent linje när det gäller att bestämma om den intervjuade skall tillåtas att slutföra sin argumentation eller om det är dags att avbryta resonemanget.

I detta kapitel skall vi granska hur väl journalisterna lever upp till ambitionen lika behandling vad gäller benägenheten att avbryta. Vi vet från våra undersökningar att samtalstonen varierar mellan olika utfrågningar; journalisternas avbrott och avbrottsförsök skiljer sig alltså åt mellan programmen inför ett och samma val. Uttryckt i statistiska termer brukar andelen avbrottsförsök i ett enskilt program avvika med 10–12 procentenheter från genomsnittet för hela serien av utfrågningar.⁵ Frågan är i vilken utsträckning dessa variationer mellan programmen låter sig fångas med systematiska faktorer och i vilken utsträckning det rör sig om mer tillfällighetsberoende avvikelser. Skulle det visa sig att skillnaderna i benägenheten att avbryta beror på systematiska faktorer, finns det anledning att diskutera om journalisterna har förmått att leva upp till kraven på neutralt uppträdande.

Systematiska faktorer som hotar neutraliteten

Vi kommer att ta fasta på två typer av systematiska faktorer som kan tänkas påverka journalisternas benägenhet att avbryta partiledarna: politiska och personliga. De politiska faktorerna har att göra med journalisternas problematiska relation till *etablissemangen*. Det finns å ena sidan skäl att tro att journalisterna tenderar att gå särskilt hårt fram mot representanter för etablissemangspartierna (i betydelsen partier med realistiska ambitioner att sitta i regeringsställning). Men å andra sidan är relationen till etablissemangen så komplex att journalisterna likaväl kan tänkas vara *mindre* benägna att avbryta etablissemangets representanter.

Det är förstås den journalistiska grundinställningen att makt-havare skall granskas kritiskt som ligger bakom misstanken att representanterna för de etablerade partierna får en särskilt tuff behandling. Med en sådan inre kompass ligger det nära till hands att utsätta de partiledare som sannolikt kommer att hamna i ansvarsställning för en extra hård samtalston. Till bilden av en möjlig hårdare behandling av etablissemangent hör också att journalisterna som kollektiv är mer positiva än medborgarna i allmänhet till partipolitiska outsiders som vänsterpartiet och miljöpartiet.⁶

Den omvända misstanken – att journalisterna tvärtom är mindre avbrottsbenägna när de intervjuar representanterna för etablissemangspartierna – är fotad på närmast grupp-sociologiska omständigheter. Journalister och toppolitiker utgör små kollektiv som efter hand lär känna varandra på även en personlig nivå. Det finns vidare en möjlighet att regeringsansvaret och den nimbus som omger den formella makten i sig framkallar ett mer respektfullt bemötande från journalisterna.⁷ Närmare studier visar också att de centralt placerade nyhetsjournalisterna, som utgör den krets varur utfrågarna rekryteras, är betydligt mindre positivt inställda till outsiderpartierna än vad journalistkåren som helhet är.⁸

När vi talar om relationen till etablissemangent kan vi inte heller ta för givet att utfrågarna har uppvisat en och samma tendens under hela den undersökta perioden. Vänstervågen under 1970-talet är det tydligaste exemplet på att journalisterna kan svänga med tiden. Enligt en schablonbild av olika tiders ideologiska strömningar skulle man kunna misstänka att det rådde en stämning av anti-etablissemang under 1970-talet, som sedermera övergått i ett opinionsklimat som är relativt förmånligare för representanter för det politiska etablissemangent.⁹

I den följande empiriska analysen kommer journalisternas komplexa relation till etablissemangent att studeras genom två olika indikatorer. Det gäller behandlingen av dels statsministern och övriga ministrar, dels representanterna för de mest etablerade partierna som grupp (som etablerade partier räknas socialdemokraterna, centerpartiet, folkpartiet, moderaterna och, från

1991, kristdemokraterna). För att pröva huruvida journalisternas tendenser har skiftat över tid kommer vi dessutom att inkludera en särskild faktor för utfrågningarna under Sveriges Radios vänsterradikala period (givet vårt urval representeras den radikala perioden av den omvälvande valrörelsen 1976).

Ifråga om personliga faktorer uppmärksammar vi två tänkbara grunder till avvikelser från lika behandling. Den första tar fasta på de prestationskrav som är förknippade med en partiledarutfrågning. I denna situation av anspänning kan det tänkas uppstå en samtalsdynamik där många avbrottsförsök från partiledaren gör journalisterna extra benägna att avbryta. Huruvida en sådan avbrottsspiral är att betrakta som ett avsteg från regeln om neutralt uppträdande kan diskuteras – samtidigt som professionella yrkesutövare inte skall låta sig provoceras av motparten kan en partiledare som gör många avbrottsförsök sägas bryta mot den grundläggande regeln att journalisterna har rätt att ställa ungefär de frågor de önskar – men den skulle avgjort innebära att partiledarna själva med relativt enkla medel kan påverka samtalstonen under utfrågningarna.

I den följande analysen inkluderar vi en faktor som mäter den utfrågade partiledarens benägenhet att avbryta journalisterna. För att fånga in eventuella förändringar i samtalets dynamik skiljer vi mellan partiledarnas avbrottsbenägenhet under den partistyrda epoken (1956 och 1960 där utfrågarna var lika partipolitiskt engagerade som de svarande partiledarna), och den journaliststyrda epoken (1966–1998 då utfrågarna är partipolitiskt neutrala).

Den andra personliga grunden till avvikelser från lika behandling som skall uppmärksammas är kopplad till partiledarnas personligheter. Vi vet från tidigare undersökningar att vissa politiker framkallar starkt skiftande känslor hos människor de kommer i kontakt med. Översatt till utfrågningarna betyder det att journalisterna skulle kunna tänkas ge dessa »provocerande» personer en särskild behandling. I modernare svensk politik har det funnits två personer som mer än andra bedömts på olika sätt av medborgarna – Olof Palme och Carl Bildt.¹⁰ I den följande analysen får Palme och Bildt representera denna kategori av provo-

cerande personligheter. Är det så att Bildt och Palme, i kraft av sina allmänt uppfattade starka personligheter, provocerar journalisterna till en högre avbrottsbenägenhet än vad som skulle ha varit fallet om deras respektive partier hade företrätt av mer »normala« representanter?¹¹

Empirisk prövning

Den empiriska prövningen kommer att genomföras med hjälp av en regressionsanalys. Med vår uppläggning är resultaten lätta att tolka. Läsaren av tabell 8.1 skall leta sig fram i två steg. Först skall man undersöka om den redovisade koefficienten för respektive förklaringsvariabel är statistiskt signifikant eller inte (koefficienter utmärkta med en asterisk (*) är tillräckligt skilda från 0 för att vi med en rimlig säkerhet skall våga tro att det verkligen rör sig om en systematisk effekt). För de faktorer som uppvisar statistiskt signifikanta effekter skall man därefter undersöka om koefficienten är positiv eller negativ. Positiva siffror betyder att avbrottsbenägenheten ökar med värdet på den aktuella variabeln, negativa siffror att den minskar.

Tilläggas skall att tabellen även redovisar effekten av några variabler som i detta sammanhang är av begränsat substantiellt intresse, men som bör finnas med av tekniska skäl. Det gäller dels kontroller för avbrottsnivåerna under den partistyrda epoken (1956 och 1960) respektive den första journaliststyrda epoken (1966 och 1970), dels en variabel som representerar den genomsnittliga avbrottsbenägenheten under de vänsterradikala åren (i klartext 1976 års utfrågning).

En första observation är att det finns betydande systematik i journalisternas avbrottsbenägenhet. En betydande andel (75 procent) av variationen i samtalston mellan de 60 undersökta utfrågningsprogrammen fångas in av faktorerna som ingår i analysen. Annorlunda uttryckt betyder det att vi med kännedom om värdena på våra utvalda förklaringsvariabler med stor precision kan gissa hur avbrottsbenägna journalisterna var i exempelvis 1960 års utfrågning av Bertil Ohlin, 1985 års utfrågning av Bengt Westerberg eller i 1994 års utfrågning av Olof Johansson.

Tabell 8.1 Finns det systematiska variationer i journalisternas benägenhet att avbryta partiledarna? (ostandardiserade regressionskoefficienter som visar huruvida avbrottsbenägenheten ökar eller minskar beroende på olika faktorer)

Faktor som kan påverka benägenheten att avbryta	Ökad (+) eller minskad (-) benägenhet att avbryta
Representant för regeringsparti	+4
Representant för etablissemangsparti	-7 *
Representant för etablissemangsparti under den vänsterradikala perioden	+23 *
Partiledarens avbrottsbenägenhet under den journaliststyrda perioden (0–100)	-0,1
Partiledarens avbrottsbenägenhet under den partistyrda perioden (0–100)	+0,2
Kontroversiell »provocerande» ledare för etablissemangsparti	+14 *
Utfrågningar under den partistyrda perioden (1956–1960)	-18 *
Utfrågningar under den tidiga journaliststyrda perioden (1966–1970)	-26 *
Utfrågningar under den vänsterradikala perioden	+3
Konstant	+13 *
Procent förklarad varians (justerad R ²)	75
Antal undersökta utfrågningsprogram	60

Kommentar: Resultaten i tabellen är ostandardiserade regressionskoefficienter som visar hur mycket journalisternas avbrottsbenägenhet påverkas av respektive förklaringsvariabel. För att ta ett konkret exempel så är journalisternas avbrottsbenägenhet 4 procent högre när den utfrågade partiledaren representerar ett parti i regeringsställning än när han eller hon representerar ett oppositionsparti. Beroende variabel i analysen är journalisternas avbrottsbenägenhet i respektive partiledarutfrågning (mellan 0 och 100 procent avbrottsförsök). Samtliga förklaringsfaktorer har kodats med värdena 0 och 1 (antingen sitter man i regeringsställning eller inte osv.). Undantaget är de båda variablerna som har att göra med partiledarnas benägenhet att avbryta som kan variera mellan 0 och 100 procent. Förklaringsfaktorer som är statistiskt signifikanta har markerats med (*). Gränsen för statistisk signifikans har satts vid 95 procent.

Samtidigt skall det genast framhållas att prestationen inte på något sätt är märkvärdig. Eftersom vi med variablerna »utfrågningar under den partistyrda perioden» och »utfrågningar under den tidiga journaliststyrda perioden» tagit hänsyn till den stora skillnaden i samtalston mellan tidiga och sena utfrågningar blir med

nödvändighet den statistiska andelen förklarad varians stor. Den stora sammanlagda andelen förklarad varians skall i första hand ses som en trygghetsfaktor som försäkrar oss om att de övriga resultaten är värda att ta på allvar.¹²

En första substantiell lärdom att göra är att resultaten bekräftar att det fanns en systematisk skillnad i avbrottsbenägenhet även inom ramen för det gamla hövlighetsidealet. Vi kunde i kapitel 7 notera att andelen avbrott och avbrottsförsök sjönk något när de tre O:na först tog över ansvaret för utfrågningarna i mitten av 1960-talet och denna skillnad återfinns även när vi tar hänsyn till övriga faktorer av intresse (regressionskoefficienterna för den tidiga journaliststyrda perioden och för den partistyrda perioden är -15 respektive -24, vilket kan tolkas som skillnader i avbrottsbenägenhet jämfört med den nuvarande aktiva journalistepoken). Slutsatsen förtjänar att upprepas: i början av sin karriär var de tre O:na ännu mindre benägna att avbryta sina intervjuobjekt än vad de partinominerade utfrågarna var. Händelseutvecklingen på 1970-talet framstår därmed som än mer anmärkningsvärd; vi har att göra med en grundläggande omdefinition av det journalistiska tillvägagångssättet på mycket kort tid.

Det samlade intrycket i övrigt är att journalisternas avbrottsbenägenhet varierar enligt ungefär det systematiska mönster som skisserades ovan. Till en början bekräftas att journalisterna har ett komplicerat förhållande till politikens etablissemang. I enlighet med misstanken att journalisterna tenderar att ge etablissemangets företrädare en lättare resa får dessa oftare tala färdigt utan att bli avbrutna än vad företrädarna för outsiderpartierna brukar få göra (avbrottsbenägenheten är 7 procentenheter lägre i utfrågningar av etablissemangsföreträdare än i utfrågningar med representanter för icke-etablissemangspartier som vänstern, miljöpartiet, ny demokrati och det gamla kds). Men samtidigt som representanterna för etablissemangspartierna får en relativt vänlig behandling finns en tendens att journalisterna är särskilt benägna att avbryta statsministrar och andra regeringsföreträdare (+4 procentenheter under hänsynstagande till övriga relevanta faktorer, dock när effekten inte riktigt upp till standardkraven på statistisk signifikans). Journalisternas uppträdande drar alltså åt olika håll.

Det finns vidare ett tydligt empiriskt stöd för att journalisternas uppträdande har svängt med tidens strömningar. I utfrågningarna under Sveriges Radios vänsterradikala period (i klartext 1976 års utfrågningar) är mönstret det omvända jämfört med övriga perioder. Då fick företrädarna för de etablerade partierna finna sig i att bli avbrutna betydligt oftare än representanterna för dåtidens outsiderpartier (Lars Werner för vpk och Alf Svensson för kds) (effekten är +23 procentenheter). Av dessa resultat att döma var 1970-talet en klart annorlunda period i Sveriges Radios historia.

Även de mer personliga faktorer som vi tagit fasta på visar sig ha betydelse i sammanhanget. De provocerande partiledarna Bildt och Palme blir mycket oftare utsatta för avbrottsförsök än vad som kunde förväntas givet andra omständigheter (effekten är +14 procentenheter). Resultatet tyder på att mer »normala» personligheter i spetsen för socialdemokraterna respektive moderaterna oftare skulle ha fått tala till punkt.

Den enda av våra utpekade faktorer som inte har systematisk inverkan på journalisternas uppträdande är partiledarnas avbrottsbenägenhet. Varken under den partistyrda eller under den journaliststyrda epoken finns det någon starkare avbrottsspirall där journalisterna rycks med av en partiledare som ofta försöker ta ordet ifrån dem. Journalisterna är i detta avseende opåverkade av partiledarnas uppträdande.

Hur står det till med neutraliteten?

Hur skall vi då se på det faktum att vi med enkla medel lyckats identifiera systematiska variationer i journalisternas samtalston gentemot partiledarna? Är det allvarliga brott mot normen av neutralt uppträdande som vi hittat? Svaret på denna fråga är till stor del beroende av i vilken utsträckning journalisternas mannamån är en följd av olikheter i partiledarnas uppträdande.

Det antydda mönstret med extra tuffa utfrågningar av regeringsföreträdarna är inget som direkt bekymrar ansvariga utfrågare. Tvärtom hördes under våra intervjuer gillande reaktioner på temat »maktens företrädare skall granskas hårt».¹³ Mer

precist motiveras den hårdare samtalstonen med att statsministern och andra statsråd skall stå till svars för den gångna mandatperiodens politik och med att det finns mycket att fråga regeringsföreträdarna om.

Trots att utfrågarnas resonemang ansluter till de krav på god information som presenterades i kapitel 3 – att få reda på vad regeringen har gjort under mandatperioden är en förutsättning för att väljarna skall kunna utkräva ansvar – ställer vi oss skeptiska till sättet att tänka. Ambitionen att ställa statsministern och övriga statsråd till svars för sina gärningar kan knappast i sig sanktionera en hårdare samtalston. För att den extra benägenheten att avbryta skall vara motiverad krävs att regeringsföreträdarna konstrar med svaren när journalisterna försöker få reda på vad som hänt sedan det föregående valet.

Vår innehållsanalys av de drygt 2 900 frågor som ställts i urvalet av program ger vissa möjligheter att undersöka fakta i målet. Det visar sig att regeringsföreträdarna får något lite fler tillbakablickande frågor än vad övriga partiledare får, men att de allra flesta frågor till båda parterna ändå handlar om framtiden (81 procent av frågorna till regeringsföreträdarna och 84 procent av frågorna till övriga partiledare har klassificerats som framtidsinriktade). Vidare är regeringsföreträdarna bara aningen mer benägna att ge undvikande svar på tydligt ställda frågor än vad andra partiledare är (19 procent respektive 15 procent av svaren på de tydliga frågorna har klassificerats som »undvikande«). Åtminstone dessa resultat tyder på att journalisterna i någon mån låter sin misstänksamhet mot makten påverka uppträdandet under utfrågningarna.

Journalisternas motsatta tendens, att oftare avbryta outsiderspartiernas representanter, uppfattas som mer problematisk av de ansvariga utfrågarna. »Jag tycker inte om det«, »jag gillar det ej« och »det är inte bra«, lyder kommentarerna från Karin Andersson (utfrågningarna 1985 och 1991), K-G Bergström (1994) respektive Christer Petersson (1982 och 1988). Enligt de ansvariga journalisterna skulle tendensen ändå kunna vara försvarbar med hänvisning till att outsiderspartiernas representanter gärna pratar i måleriska termer utan närmare konkretion, att deras sakförslag

ofta är oprövade och kanske till och med ogenomtänkta samt att företrädarna, när de äntligen får chansen att framträda i TV, försöker ta chansen att hålla valtal. Till detta skall läggas att kommunistpartiet historiskt sett har betraktats som avvikande från de fyra demokratiska partierna. Dessa möjliga omständigheter till trots är det svårt att slå bort tanken att utfrågarna till en del fungerar som försvarare av det etablerade. »Stort är lika med viktigt i politiken och viktiga partier blir kanske mindre ofta avbrutna«, lyder en självkritisk reflektion av Christer Petersson.

Den extra hårda behandlingen av de kontroversiella personerna Bildt och Palme, liksom det avvikande agerandet under det radikala 1970-talet, gör det än troligare att journalisternas yrkesutövning till en del låter sig styras av ovidkommande hänsynstaganden. Det är på gränsen till omöjligt att i en sådan här analys eliminera alla de aspekter av partiledarnas uppträdande som skulle kunna motivera journalisterna att göra avsteg från regeln om lika behandling. Men våra resultat är ändå så pass välgrundade att de borde stämma till eftertanke.

Kraven på journalisternas uppträdande är stränga. Att utan annan hjälp än den professionella yrkesrollen leva upp till idealet av lika behandling är mycket svårt. Desto större anledning att systematiskt granska hur granskarna sköter sitt uppdrag.

Innehållet

Tempot

Det har blivit dags att närma sig det konkreta innehållet i valprogrammen. Vi vill veta om den ändrade relationen mellan journalister och politiker också fått direkta konsekvenser för den information om förmedlas till medborgarna, och om i så fall medborgarna tjänat eller förlorat på affären.

Frågan är förstås komplicerad. Med respekt för uppgiftens karaktär av »evigt problem« kommer vårt sökande efter ett svar att präglas av försiktighet. Vi har valt att undersöka två specifika aspekter av informationen där det är möjligt att dra välgrundade slutsatser om det första ledet i frågan, det vill säga om journalisternas intåg har fått några innehållsmässiga konsekvenser. På basis av de »säkra« slutsatserna skall vi sedan resonera om huruvida medborgarna fått ett bättre eller sämre informationsunderlag än vad de skulle ha haft om partierna hade behållit sitt gamla grepp över valprogrammen.

Kritiska röster anser att frågan redan är avgjord – massmedierna har mer eller mindre inneboende egenskaper som motverkar god information, lärande och ett fungerande demokratiskt offentligt samtal. Kritikerna menar att ju mer makt och betydelse medierna får i samhället, desto sämre möjligheter får mediernas publik att fungera som goda medborgare. Målande beteckningar framställer massmedierna som en källa till sjukdom i samhället (*»media malaise«*), som en ideologi bland andra (*»journalismen«*, *»la mediologie«*) eller som en maktprincip i sig (*»la mediocratie«*).¹

Enligt vår mening har kritikerna varit alltför snabba med sina omdömen. Inte minst har man en tendens att jämföra massmediernas innehåll med ett, ofta otydligt formulerat, ideal utan

att ta hänsyn till kvaliteten på de realistiska alternativen (vad valprogrammen beträffar är ett realistiskt alternativ att politikerna behållit mycket av sin gamla kontroll). Icke desto mindre kommer ett av mediekritikernas resonemang att utgöra utgångspunkten för våra fortsatta analyser.

Vi tänker då på mediekritikernas observation att dagens informationssamhälle präglas av en skarp konkurrens om medborgarnas uppmärksamhet. Den hårda konkurrensen aktualiserar två typer av förändringar i mediernas innehåll. Den första förändringen har att göra med *dramaturgi*; med sättet att berätta historier. Den andra förändringen är kopplad till den *krympande tiden*.

Den första eventuella innehållsliga förändringen består i en ökad betydelse för den dramaturgi som både upphovsmän (inte minst journalister) och andra aktörer som framträder i medierna (inte minst politiker) måste anpassa sig till för att nå uppmärksamhet. De tekniker som är förknippade med denna dramaturgi är välkända; hit hör sådant som förenkling, tillspetsning, polarisering och personcentrering. Till den eventuella dramaturgiska förändringen återkommer vi i nästföljande kapitel 10.

I detta kapitel kommer vi att uppehålla oss vid förändringar av valprogrammets innehåll som har att göra med den krympande tiden. Konkurrensen om medborgarnas uppmärksamhet yttrar sig i att allt fler mediebudskap slåss om den enskilda lyssnarens, tittarens och läsarens intresse. För att ha en chans att nå fram till publiken är det därmed kanske nödvändigt att varje budskap komprimeras? Vi kommer fortsättningsvis att tala om att budskapens komprimering återspeglar valprogrammets *tempo*. Frågan vi vill ha ett svar på är om journalisterna har medverkat till att höja tempot i valprogrammen eller om det innehållsliga tempot skulle ha varit likadant om politikerna hade lyckats behålla sin gamla kontroll över valprogrammen.

Tempo?

De allra flesta torde hålla med om att vi lever i en tid där snabbheten regerar. Vi finner tecken på ett ökande samhällestempo i allt från transportsystemens utveckling till finansmarknadens sätt att

fungera. Alldeles oavsett om massmedierna själva har bidragit till utvecklingen, eller om de huvudsakligen återspeglar en allmän samhällstrend, är det lätt att finna belägg för ett ökande tempo i många massmedier.

Tempo i massmedierna kan sägas handla om antalet *informationsbitar per tidsenhet*. Musikkkanalen MTV brukar framhållas som sinnebild för utvecklingen. Att producera ett medieinnehåll (en film, ett radioprogram, en debatt) i »MTV-tempo« betyder att man bland annat använder sig av snabba växlingar mellan bilder och scener, ett snabbt eller till och med forcerat tal samt en korthuggen dialog med många ordöverlämningar.

Dessa tempoförändringar har delvis sin grund i förändrade tekniska omständigheter. I TV-mediets begynnelse fanns inte förutsättningar att skapa tempofyllda debattprogram med snabba klipp, än mindre rockvideor av dagens snitt. Först med tekniska landvinningar har det blivit möjligt att åstadkomma sådant som snabba bildväxlingar och övergångar mellan olika programpunkter.

Blotta existensen av tekniska möjligheter förklarar emellertid inte varför tempot i radio- och TV-programmen ökar. Det krävs också att de ansvariga programmakarna ser ett värde i att komprimera budskapen. Härvidlag är den växande konkurrensen och kravet på att fånga publikens uppmärksamhet troliga förklaringar till att tempot stegras. Men det finns också andra faktorer än publikanpassning som kan ha medverkat till att driva fram ett högre tempo. En uppenbar sådan kompletterande faktor är programmakarnas estetiska föreställningar. Det är fullt möjligt, och till och med troligt, att föreställningar om hur professionellt producerade program bör vara utformade bidrar till utvecklingen.

Det råder knappast någon diskussion om att dagens valprogram håller ett högre tempo än vad som var fallet under den partistyrda perioden. När valprogrammen introducerades på 1930-talet kunde en deltagare beklaga sig över att han bara hade givits fem minuter för att replikera på sin motståndares anförande. Idag känns fem minuter som en i sammanhanget närmast svindlande tidrymd. Den intressanta omständigheten är i stället

att tempohöjningen kanske inte enbart är en konsekvens av att journalisterna fått möjlighet att tillämpa sina idéer om professionellt producerade program. Både internationellt och i Sverige finns undersökningar som visar på en fortgående tempohöjning i medier som *alltid* kontrollerats av journalister.

I ett kommersiellt mediesystem som i USA är utvecklingen entydig. Statsvetaren Thomas Patterson visar i sin bok *Out of Order* att tidningscitaten från presidentkandidaters uttalanden i valrörelserna bara är hälften så långa 1992 som 1960.² I TV har en än mer dramatisk utveckling ägt rum. Den genomsnittliga tid en amerikansk politiker får framträda i ett sträck i ett nyhetsinslag var i slutet av 1980-talet tio sekunder, mindre än en fjärdedel av den tillmätta tiden tjugo år tidigare.³ Även public service-medierna av europeiskt snitt påverkas i samma riktning, vilket bland annat brittiska undersökningar visat.⁴ Kent Asps studier av svenska TV-nyheter ger vid handen att ett högre tempo också kan iakttas i Sverige. Antalet »bildbitar» och »ljudbitar» per tidsenhet har blivit fler i nyhetsinslagen under perioden 1982–1995. Varje intervjuad person får uttala sig under allt kortare sammanhängande tid. Bildsekvenserna mellan klippen blir allt kortare.⁵

Förväntningen på att journalisterna själva drivit fram ett särskilt högt tempo i valprogrammen grundas på vår historiska tillbakablick (kapitel 6). Genomgången av valprogrammets historiska framväxt visade att ett viktigt motiv bakom Sveriges Radios ambition att stärka självständigheten var medarbetarnas önskan att få göra »bra TV». Det här med att göra bra TV (eller radio) tycks alltid ha inneburit en strävan mot att vara snabb och att undvika longörer. Belysande för motsättningen mellan politikernas och journalisternas sätt att tänka är de återkommande kontroverserna under 1950-talets förhandlingar om valprogrammets utformning. Partiernas förslag om långa sakdebatter kolliderade ofrånkomligen med journalisternas programidéer som gav större utrymme för rappa och fartfyllda ordväxlingar.

För att få svar på frågan om journalisterna utgjort en egen drivkraft i riktning mot ett ökat tempo i valprogrammen behöver vi göra minst tre typer av empiriska jämförelser. Till en början är det självklart att jämföra valprogrammen före och efter det

att journalisterna tog över ansvaret. Partiledarutfrågningarna med det tydliga skiftet 1966 fungerar här som ett närmast idealiskt undersökningsmaterial.

Jämförelsen mellan perioderna före och efter journalisternas intåg är dock inte tillräcklig för att ge ett bra svar på frågan. Eftersom de allra flesta samhällssektorer präglas av en tempohöjning kan valprogrammen ha dragits med i den allmänna samhällsutvecklingen utan att journalisterna kan sägas ha utgjort en självständig drivkraft. För att ta hänsyn till den allmänna samhällsutvecklingen behöver vi dessutom känna till hur tempot har utvecklats i partikontrollerade valprogram. Om journalisterna har utgjort en självständig kraft bör tempot ha ökat mer när journalisterna kontrollerar programmen än när politikerna står för regin.

Den egentligen enda möjliga jämförelsepunkten som här står till buds utgörs av avslutningsdebatterna på fredagskvällen före valdagen. Även om Sveriges Television har det formella ansvaret för sändningarna, och journalisterna därigenom har varit med om att påverka reglerna för debatterna, har partierna hela tiden behållit den innehållsliga kontrollen.

Den tredje typen av jämförelser drar nytta av att det numera är tämligen länge sedan journalisterna tog plats på scen. Därmed är det möjligt att studera förloppet även *inom* den journaliststyrda perioden. Förloppet kan ha utvecklats enligt något av tre mönster: En kraftig tempostegring i samband med att Olivecrona, Ortmark och Orup tog över 1966, en kraftig tempostegring vid ett senare tillfälle eller en mer kontinuerlig tempohöjning. Vad samtalstonen – benägenheten att avbryta – beträffar märktes inte någon egentlig »Tre O«-effekt i samband med 1966 års val, åtminstone inte när det gäller journalisternas uppträdande. Frågan är nu om de tre utfrågarpionjärerna på ett mer direkt sätt påverkade tempot i valdebatten, eller om det även denna gång rör sig om någon typ av »fortsatt journalisteffekt«.

Vi kommer att undersöka valprogrammets tempo med hjälp av två typer av indikatorer. Den första har att göra med antalet *ordöverlämningar* (valprogrammets motsvarighet till snabba klipp mellan olika aktörer). Ju fler ordöverlämningar under en given

tidsenhet, desto högre tempo. Vad beträffar partiledarutfrågningarna undersöker vi dels antalet frågor och svar som hinns med under programmet, dels antalet ordöverlämningar (turtagningar) mellan kontrahenterna. Antalet frågor och svar återspeglar hur många färdiga minidiskussioner som klaras av under programmets gång (journalisten frågar och partiledaren ger någon typ av svar), medan antalet ordöverlämningar tar hänsyn till även intensiteten i samtalet (hur ofta rätten att tala skiftar inom ramen för varje serie av frågor och svar). Vad beträffar avslutningsdebatterna representeras ordväxlingarna av antalet inlägg som partiledarna gör under en given tidsenhet.

Den andra indikatorn är inriktad på hastigheten i själva *sättet att tala*. Att prata snabbt är ett sätt för aktörerna att leverera fler informationsbitar på en given tidsenhet. För att undersöka denna aspekt av valprogrammets tempo räknar vi helt enkelt det genomsnittliga antalet ord per minut som partiledarna yttrar under programmen.

Tempo!

I tabell 9.1 redovisas tempot i partiledarutfrågningarna och i de avslutande partiledardebatterna under perioden 1956–1994. Resultaten baseras på samma urval som ingår i vår detaljerade innehållsanalys, det vill säga andrakammarvalen 1956 och 1960 (den partistyrda perioden), kommunalvalen 1966 och riksdagsvalet 1970 (den tidiga journaliststyrda perioden) och riksdagsvalen 1976, 1985 och 1994 (den sena journaliststyrda perioden).⁶ Åtskillnaden mellan en tidig och en sen journaliststyrd period motiveras förstås av att vi vill undersöka förekomsten av »Tre O«-effekter respektive »fortsatta journalisteffekter«.

Resultaten uppfyller de flesta krav som kan ställas av dem som gillar tydliga belägg för halvt komplicerade förklaringsresonemang – tempot har ökat i båda programtyperna, men ökningen är betydligt större i de journaliststyrda programmen. Vad gäller ordöverlämningar har tempot mer än fördubblats när journalisterna styr medan ökningen i de partistyrda programmen är drygt 50 procent (se »ordöverlämningar«, »frågor och svar« res-

pektive »inlägg per timme«). Ifråga om talhastigheten är ökningen 25 procent i de journaliststyrda programmen och bara 6 procent i de partistyrda programmen.

Tabell 9.1 Tempot i partiledarutfrågningar och partiledardebatter 1956–1994 (medeltal)

Indikatorer	1956–1960	1966–1970	1976–1994
<i>Utfrågningar</i>			
Antal ordöverlämningar per timme	150	324	326
Antal frågor och svar per timme	57	115	110
Antal ord per partiledare och minut	146	150	182
<i>Avslutningsdebatter</i>			
Antal inlägg per partiledare och timme	6,0	7,9	9,1
Antal ord per minut	139	152	148

Kommentar: Resultaten är baserade på svaren i utfrågningsprogrammen och på inläggen (anföranden och repliker) i avslutningsdebatterna. Med ordöverlämningar åsyftas varje byte av talare oavsett om bytet varit frivilligt eller framtvingat (andra former av samtidigt tal ingår inte, se vidare kapitel 7). Antal frågor och svar per timme visar hur många färdiga minidiskussioner som hinns med (journalisten frågar och partiledaren ger någon typ av svar). Antal ord per minut har beräknats på ett urval om två minuters talartid för var och en av partiledarna och för var och en av utfrågningarna respektive avslutningsdebatterna.

Med vår logik blir därmed slutsatsen att såväl politiker som journalister har anpassat sitt uppträdande till den allmänna tempo-
höjningen i samhället, men att journalisterna därutöver har fungerat som en självständig drivkraft. Partiledarna växlar ord oftare och pratar fortare även när de själva styr valprogrammen, men ordväxlingarna och snabbpratet är än mer utvecklade när det är journalisterna som styr.

Ytterligare ett belägg för att journalisterna har fungerat som en självständig drivkraft är att den stora förändringen av tempot i ordöverlämningarna inträffade redan när journalisterna tog över ansvaret 1966. Det som kan kallas »Tre O«-effekten är mycket tydlig: Under den partistyrda perioden 1956–1960 innehöll en timmes programtid i genomsnitt 57 frågor och svar, alltså knappt en »minidiskussion« per minut. När trion Olivecrona, Ortmark och Orup började ställa frågor fördubblades antalet avklarade

teman (i genomsnitt 115 frågor och svar på en timmes programtid). Utvecklingen är nästan identisk för den andra indikatorn på tempot i ordväxlingarna, antal ordöverlämningar: Under den partistyrda perioden fick publiken uppleva att rätten att tala byttes drygt två gånger i minuten (150 överlämningar per timme). När journalisterna tog över steg antalet ordöverlämningar till drygt fem gånger per minut (324 överlämningar per timme).

Den tydliga »Tre O«-effekten ifråga om ordöverlämningarna – tempot i ordöverlämningarna har faktiskt inte ökat sedan dess – ger vid handen att tempohöjningen i betydande grad var en konsekvens av journalisternas föreställningar om formerna för goda valprogram. När det begav sig på 1960-talet hade journalisterna på Sveriges Radio sedan länge hyst en önskan om att få förverkliga sina idéer om att göra bra TV, och nu fick man äntligen chansen att genomföra sina intentioner. Följden av de förverkligade ambitionerna blev att publiken fick se ett program med betydligt högre tempo än tidigare.

Resultatet är särskilt intressant mot bakgrund av att vi tidigare kunnat notera att man från journalisternas sida ännu inte såg det som en självklar del av den professionella uppgiften att själva bestämma när partiledarna skulle anses ha slutfört sitt resonemang. (I klartext: benägenheten att avbryta var mindre utvecklade.) Mycket av dagens relation mellan journalister och politiker har alltså vuxit fram i två steg: först tempot under 1960-talet, sedan samtalstonen under 1970-talet.

De fortsatta journalisteffekterna på tempot i valprogrammen sedan den stora förändringen 1966 gäller sättet att tala. Det visar sig som nämnts att partiledarna *talar* snabbare idag än för fyrtio år sedan, och att denna tempohöjning inträffade under 1970-talet. En nutida betraktare av de första utfrågningsprogrammen skulle alltså inte riktigt känna igen tempot. Utöver sådana skillnader som redan har tagits upp såsom samtalston, informalisering och studiomiljö så skulle man reagera på den relativa långsamheten i partiledarnas tal. Nutidens partiledare får mer sagt än tidigare per tidsenhet, och mycket av denna tempohöjning är en konsekvens av att journalisterna tagit över ansvaret. (Tempohöjningen i avslutningsdebatterna är som sagt betydligt lägre.) Om vi för

ett ögonblick tillåter oss att tänka i termer av kostnadseffektivitet så har journalisterna fungerat som ett slags valinformationens rationaliseringsexperter.

Konsekvenser?

Tillsammans ger de olika indikatorerna en entydig bild av ett mer uppdrivet tempo i valprogrammen mot slutet av vår period än i början. När K-G Bergström och Eva Hamilton 1994 växelvis ställde frågor till partiledarna var det i ett snabbare och mer intensivt klimat än det som rådde i 1950-talets program med chefredaktörer från landsortspressen och andra partirepresentanter i rollerna som utfrågare. Vad mera är, om vi har rätt så är tempo-höjningen snabbare än vad som skulle ha varit fallet om den gamla ordningen med partistyrda program hade behållits i någon form.

Snabba frågor kräver snabba svar. »Ljudbitarna«, det vill säga oavbrutna sekvenser av tal, är hälften så långa efter det att journalisterna tagit över. Högt tempo kan tolkas som en försämring av förutsättningarna att ge bra information. Mediekritiker brukar ofta betrakta ett stegrat tempo i etermedierna som ett tecken på *snuttifiering*. Snuttifieringen innebär att vi får oss till del korta och lösryckta budskap; »snuttar« av verkligheten rycks loss och presenteras på ett osammanhängande sätt. Kraven på ett uppdrivet tempo inverkar sannolikt negativt på även *djupe*t i argumentationen; det tar helt enkelt en stund för politiker att utveckla goda förklaringar till varför man tycker som man gör. Enligt detta sätt att resonera bör vi som medborgare beklaga att journalisterna fått chansen att driva upp tempot i valprogrammen.

Det är dock inte självklart att utvärderingen av det ökade tempot bör utfalla negativt. Visserligen kan partiernas långsammare tempo tänkas ge utrymme för längre resonemang av relevans för medborgarna, men temposänkningen kan också öka utrymmet för ovidkommande detaljredogörelser och för avvikelser från det egentliga ämnet. Envar som följt partistyrda diskussioner vet dessutom att andra än de närmast berörda löper en

uppenbar risk att tråkas ut. Inte ens om vi godtar mediekritikernas tanke att snabbheten är ett led i anpassningen av det offentliga samtalet till TV-mediets krav med dess brist på utrymme och jakt på spektakulära inslag behöver utvärderingen av journalisternas tempohöjning bli negativ. Med det högre tempot får den intresserade medborgaren eventuellt fler besked och fler politikområden täckta under en given tidsenhet (rationaliseringsvinster alltså).

I det som följer skall vi fortsätta att undersöka vad det blivit av valprogrammets innehåll. Som ni kommer att märka finns det ökande tempot med som en bestämmande faktor för den nya valinformation.

Ny journalistik – ny information?

Medielogik, mediedramaturgi, medialisering, medievridning. De många begreppen syftar alla på fenomen som har att göra med mediernas sätt att arbeta och samspela med det övriga samhället. I den rådande konkurrensen om medborgarnas uppmärksamhet utformas mediernas innehåll på särskilt sätt.¹

Teorierna om mediernas förändrade innehåll betonar ofta det strukturella elementet i utvecklingen; det rör sig om en allmän samhällsförändring som inte enkelt kan tillskrivas journalisterna eller någon annan enskild aktör. Icke desto mindre finns det gott om kritik mot den journalistik som vuxit fram som en konsekvens av samhällsförändringen. Thomas Pattersons version av mediekritiken utgår från att innehållet har anpassats till en medialiserad dramaturgi. I en studie av amerikanska tidningars nyhetsbevakning av presidentvalen lyfter han fram sådant som en minskad inriktning på sakfrågor, en ökad negativitet och en allt starkare koncentration på konflikter.² Olof Petersson talar för sin del om journalismen som en ideologi vars språk kolliderar med den politiska världens. Politiken präglas av komplexitet, långsiktighet, principinriktning och kompromissklimat. Journalismen, däremot, står för enkla, konkreta beskrivningar, centrering kring personer och kortsiktighet.³

I det följande skall vi fortsätta på den inslagna vägen från föregående kapitel genom att låta några mediekritiska föreställningar ligga till grund för en serie »säkra« empiriska analyser kring konsekvenserna av journalisternas intåg. Med kunskap om huruvida valprogrammets innehåll har förändrats på det sätt som kritikerna förutsäger skall vi sedan föra ett resonemang om medborgarna huvudsakligen har tjänat eller förlorat på affären.

Det är långtifrån självklart att mediekritikerna har rätt om valprogrammets innehåll. Till en början handlar de allra flesta empiriska studier som stöder mediekritikernas uppfattningar om nyhetsbevakning.⁴ I jämförelse med nyhetsprogrammen har de särskilda valprogrammen en betydligt mer låst form, exempelvis bygger de endast i liten utsträckning på bildmediets möjligheter och begränsningar. Måhända finns det därför mindre anledning att tro att den nya journalistiken har slagit igenom i dessa program.⁵

Samtidigt saknas ingalunda kritik mot även valprogrammen. Statsvetaren och chefredaktören Hans Bergström tillhör dem som har inkluderat valprogrammen i sina synpunkter på den politiska journalistiken. Utfrågningsprogrammen inför 1988 års riksdagsval – miljövalet som dominerades av den plötsliga säldöden i Östersjön – används som exempel på TV-journalistikens tillkortakommanden: prioritering av det dagsaktuella, brist på djup och sammanhang, fokus på lösryckta enskildheter och överdriven negativism.⁶

Den riktigt tunga invändningen mot att mediekritikerna skulle ha rätt om innehållets utveckling bygger dock på en jämförelse med det realistiska alternativet, det vill säga att partierna skulle ha kvar sitt gamla grepp om programmen. Olof Petersson må ha rätt i att det kloka politiska beslutsfattandet kräver komplexa resonemang, långsiktigt tänkande, principiella hållningar och beredskap att ingå kompromisser. Men att utifrån ett politiskt idealtillstånd dra slutsatser om partiernas sätt att informera medborgarna är ett alltför vågat språng. Mycket talar för att politikerna är minst lika benägna som journalisterna att göra avsteg från de krav som kan ställas på god information. Vi såg i kapitel 6 att ett av motiven till Sveriges Radios ambition att stärka sin självständighet faktiskt var att man uppfattade att partiledarna gav vaga, otydliga och till och med osanna besked om sina ståndpunkter. Möjligen skulle det kunna vara så att politiker och journalister tenderar att avvika från idealet på olika sätt?

Ett förändrat innehåll hur då?

En av de mest genomtänkta analyserna av de senaste decenniernas mediala utveckling är den norske maktutredarens och sociologen Gudmund Hernes teori om att samhället har genomgått en *medievridding*. Med medievridding menas då att allt fler av samhällets verksamheter anpassas till massmediernas krav. Särskilt intressant för vårt syfte är att Hernes identifierar ett antal tekniker – dramaturgiska grepp – som används av journalisterna för att fånga publikens uppmärksamhet. Hernes medievriddande tekniker kommer i det följande att fungera som hjälpmedel för granskningen av valprogrammets innehåll. Närmare bestämt har vi tagit fasta på tre typer av tekniker: *polarisering*, *konkretisering* och *förenkling*. Om journalisternas intåg skall sägas ha fått direkta konsekvenser för informationen som förmedlas till medborgarna bör dessa tre tekniker vara vanligare i journaliststyrda program än i partistyrda program.⁷

Med polarisering (konfliktorientering) menas att journalistiken framhäver motsättningar och konflikter, medan samarbete, kompromiss och konsensus får mindre utrymme. Enligt maximen »bad news is good news« är det mer medietillvänt att lyfta fram motsättningar mellan och inom partierna än att visa på det som håller samman.

Med konkretisering menas att politiska förslag och åtgärder presenteras med hjälp av deras konsekvenser i enskilda fall och med mindre uppmärksamhet på de principer och idéer som ligger bakom åtgärderna. Mer allmänt får enskilda händelser och detaljer företräde framför de generella problemen. Särskilt gäller detta händelser och exempel som erbjuder publiken identifikationsobjekt. Man kan inte filma ett budgetunderskott eller ett inflationstal, men man kan berätta om familjen som drabbats när ortens fabrik lagts ned och som står med skulder upp över öronen och ett osäljbart hus. Ytterligare en aspekt av konkretiseringen är att journalistiken prioriterar klara och entydiga besked, vilket får till följd att uttalanden som innebär tydliga ställningstaganden betraktas som särskilt intressanta.

Förenklingen (tillspetsningen) kommer in i bilden genom att komplexa samhällsproblem passar dåligt in i mediernas

dramaturgi. Publikens uppmärksamhet vinnas bäst genom att politiska frågor framställs som enkla dikotomier av karaktären »an-tingen eller«. Frågor med särskild dramatisk intensitet har därmed ett försteg; en uppdelning på svart eller vitt, eller för den delen ont mot gott, skapar både dramatisering och förenkling. Med den mediala dramaturgin är utrymmet för argumentation och djupgående debatt klart begränsat.

Som framgått är de tre dramaturgiska teknikerna tämligen allmänt hållna. För att vi skall kunna genomföra de empiriska analyserna måste teknikerna preciseras i operationella termer. Operationen är nog så besvärlig; att överföra teoretiska begrepp till operationella indikatorer är den kanske allra svåraste uppgiften för den som bedriver empirisk samhällsforskning. Vårt förslag till hur operationen skall genomföras i det här fallet presenteras schematiskt i tablå 10.1. I tablåen anges också de förväntade resultaten om mediekritikerna har rätt i sin uppfattning om den nya journalistikens innehåll.

Den första tekniken, konfliktorienteringen, kommer att undersökas på tre olika sätt. En uppenbar aspekt av konfliktorienteringen är den partipolitiska polemiken. Antagandet är då förstås att journalistikens prioritering av konflikter skall motivera partiledarna att i särskilt stor utsträckning kritisera motståndarpartierna. En närliggande aspekt av konfliktorienteringen är partiledarnas benägenhet att tillskriva motståndarpartierna skulden för negativa företeelser i samhällslivet. En tredje indikator på informationens konfliktorientering är utrymmet för diskussioner om spel- och strategifrågor respektive om sakorienterade frågor. Spel- och strategifrågor kan sägas polarisera informationen i det att fokus ställs in på kampen om makten och opinionen.

Tablå 10.1 Hur skall valprogrammets innehåll ha förändrats om mediekritikerna har rätt? Ett schema för empiriska analyser.

Grundläggande tekniker	Preciserade komponenter	Förväntad förändring efter journalisternas intåg
Konfliktorientering	Polemik	Fler utsagor med kritik mot andra partier
	Skuldbeläggande	Fler utsagor som lägger skulden för negativa händelser på andra partier
	Politik som spel	Fler utsagor kring strategival (minskande sakorientering)
Konkretisering	Inriktning på materiella perspektiv	Fler utsagor med materiellt perspektiv (färre med principiella och idéorienterade perspektiv)
	Exemplifiering	Fler retoriska <i>exempla</i>
	Detaljorientering	Fler frågor med krav på detaljkunskaper (läxförhör)
	Entydighet (1)	Fler tydliga ställningstaganden i sakfrågor
	Entydighet (2)	Fler konkreta förslag
Förenkling	Dagordning (ämbnesbredd)	Färre sakområden tas upp
	Argumentation	Minskat antal argumenterande utsagor (som anger skäl eller konsekvenser)
	Inriktning på den omedelbara framtiden	Fler utsagor som tittar framåt i det korta perspektivet (inte bakåt på den gångna mandatperioden, inte långsiktigt framåt)

En första aspekt av konkretiseringen handlar om behovet att föra ned ett abstrakt innehåll på ett vardagligt plan.⁸ Valprogrammets tendens att på detta vis lyfta fram det vardagliga undersöker vi genom förekomsten av illustrerande exempel ur verkligheten, det som med retorikens språkbruk kallas *exempla*.⁹ En annan sida av konkretiseringen är kravet på entydighet i informationen, klara besked, om man så vill. I vilken utsträckning som valprogram-

men präglas av entydiga besked undersöks genom förekomsten av dels tydliga ställningstaganden i sakfrågor, dels konkreta handlingsförslag. Konkretiseringen kan dessutom vara ämnesmässig. Med ämnesmässig konkretisering menas då en prioritering av materiella perspektiv på bekostnad av idémässiga och principiella. (I klartext innebär ett materiellt perspektiv sådant som diskussioner om kronor och ören; om vem som tjänar hur mycket på vad.) Även svar som har sitt ursprung i detaljfrågor utgör en indikator på den ämnesmässiga konkretiseringen. Vi tänker då på det som kan kallas »läxförhör« med partiledarna om olika detaljfrågor.

Innehålllets förenkling undersöks via tre indikatorer. En första aspekt av förenklad information är att dagordningen begränsas till några få sakfrågor. Vår indikator på denna aspekt av förenklingen är helt enkelt antalet sakfrågor som tas upp till diskussion. En andra aspekt av förenklingen berör utrymmet för att utveckla en argumentation för sin ståndpunkt. Den empiriska indikatorn är här förekomsten av utsagor som anger skäl för, och konsekvenser av, olika ståndpunkter. Tanken är förstås att journalistikens behov av enkelhet gör det svårt för partiledarna att föra en utvecklad argumentation. En tredje aspekt av förenklingen handlar om valet av tidsperspektiv. Ett tidsmässigt djup innebär att såväl diskutera om framtiden som att utvärdera det som har hänt bakåt i tiden, medan enklare information enbart är inriktad på nuet. Den empiriska indikatorn blir här fördelningen mellan framåtblickande och tillbakablickande information.

Tre jämförelser

Nu liksom tidigare är målet med analysen att ta reda på hur informationen till medborgarna skulle ha sett ut om partierna hade behållit sin gamla kontroll över valprogrammen. Liksom i det föregående kapitlet om tempot använder vi oss av tre olika jämförelser: utfrågningsprogrammen före och efter journalisternas intåg 1966, utfrågningsprogrammen under den långa perioden med journaliststyre, och, slutligen, de journaliststyrda utfrågningsprogrammen gentemot de partistyrda avslutningsdebatterna.

Jämförelsen av utfrågningsprogrammen före och efter journalisternas intåg visar hur informationen utvecklas inom en och samma programform. Jämförelsen inom den journaliststyrda perioden visar om journalistiken har ändrats över tid (minns att det fanns en kraftig och omedelbar »Tre O«-effekt på tempot i valprogrammen medan det ifråga om samtalstonen rörde sig om en senare journalisteffekt). Och jämförelsen mellan utfrågningar och avslutningsdebatter ger en möjlighet att precisera om journalisterna har varit en oberoende drivkraft eller om eventuella förändringar är en konsekvens av att både journalister och politiker har anpassat sig till en allmän samhällsutveckling.

Undersökningen bygger på omfattande och systematiska innehållsanalyser. Ifråga om utfrågningsprogrammen har vi granskat samtliga frågor och svar vid sju olika valtillfällen mellan 1956 och 1994 (från den partistyrda perioden 1956 och 1960, från den första journalistperioden 1966 och 1970 och från senare journalistperioder 1976, 1985 och 1994). Det totala antalet frågor och svar i dessa program uppgår till 2 929, vilket innebär ett genomsnitt på 418 för varje valrörelse och 77 per enskild utfrågning.

Många av våra indikatorer – dock inte alla – har vi också kunnat pröva på avslutningsdebatterna. Denna jämförelse grundar sig på en liknande systematisk innehållsanalys som genomförts i ett annat sammanhang.¹⁰

Mer konflikt?

Konfliktorienteringen är den nya journalistikens mest kontroversiella konsekvens. Kontroversen gäller inte själva verklighetsbeskrivningen; undersökningar från såväl Sverige som övriga Europa och USA visar att nyhetsrapporteringen i allt större utsträckning har kommit att inriktas på konflikter mellan partierna.¹¹ Debatten handlar i stället om huruvida det förändrade innehållet får några samhälleliga konsekvenser. Många forskare kopplar samman konfliktjournalistiken med en ökande politisk apati och cynism hos medborgarna. Andra menar dock att det rör sig om ett skensamband av typen storkens relation till barnafödande, och stöder sig därvidlag på sådant som att medborgare

som tar del av mycket nyheter och annan politisk information tenderar att ha större förtroende för politiker än vad lågkonsumenter av nyheter har.¹²

POLEMIK

Vad vi med säkerhet kan säga är att konflikter i form av polemik mellan partierna brukar avfärdas som »käbbel«. Ordet käbbel konnoterar »onödigt gräl« och avståndstagandet bär med sig en önskan om att partierna vore mer konstruktiva och »gjorde något i stället för att gräla«. Bakom uppfattningen att partierna ägnar sig åt käbbel återfinns ofta en viss grundläggande samhällssyn. För den som ser konsensus som normaltillståndet ligger det nära till hands att betrakta partipolitiska konflikter som något som står i vägen för det förnuftiga politiska handlandet. Med en sådan samhällssyn blir valrörelsernas polemik ett spel för galleriet och destruktivt för demokratin. Om man däremot ser konflikt som det naturliga tillståndet i samhället är det lättare att acceptera den politiska polemiken som ett uttryck för en genuin intressekamp.

En uppfattning som ibland framförs är att äldre tiders politiker verkade i ett klimat av större samförstånd än idag. Det finns också konkreta belägg för att partiernas benägenhet att lyfta fram skillnader har ökat, exempelvis har antalet reservationer mot riksdagsutskottens majoritetslinje ökat väsentligt sedan början av 1970-talet.¹³ Föreställningen att nutidens politiker har blivit mindre eniga stämmer utmärkt väl med teorin om en medievridning av det offentliga samtalet. Partierna som dras in i polemiska situationer skulle därmed åtminstone delvis vara offer för journalistikens dramaturgiska tekniker.

Samtidigt finns det starkt empiriskt stöd för att äldre tiders politiker alls inte var mindre polemiska när det drog ihop sig till valtider. Systematiska studier visar att brister hos motståndarpartierna *alltid* har varit ett tungt tema i den offentliga valdebatten.¹⁴ Partiernas behov av att relatera sig till motståndarna inför ett val är heller inget att förvånas över. Motståndarpartiernas ståndpunkter utgör en fond varemot ett parti kan definiera sig självt och sin politik.

Två sorters kritiska omdömen har visat sig vara särskilt vanliga i partiernas polemik: För det första att motståndarna kommer med vilseledande och till och med direkt lögnaktiga påståenden, och för det andra att motståndarna saknar alternativa lösningar. Utfrågningen med högerledaren Yngve Holmberg inför kommunalvalen 1966 erbjuder ett exempel på hur det kan låta när motståndarna anklagas för att komma med ogrundade påståenden:

Det är ju inte alls på det sättet, som statsminister Erlander har sagt här, att högerpartiet föreslår en skattesänkning på 2,5 miljarder – den siffran är helt gripen ur luften.

Även mer subtila varianter på anklagelsen om falska utsagor förekommer. Ett exempel på en sådan mer finstämd kritik mot ett annat partis känsla för sanningen kan hämtas från utfrågningen av folkpartiledaren Bengt Westerberg inför 1985 års riksdagsval (jodå, det rör sig om det succéartade Westerbergvalet):

[E]n av de sakerna är rätt till eget rum i långvården, som vi har kämpat mycket för. Och det är inte gratis, det är inte så dyrt som socialdemokraterna säger, men det är inte gratis.

Vi kan alltså vara tämligen övertygade om att det förekommer en hel del polemik mellan partierna i valprogrammen. Det vi dock inte vet är huruvida journalisternas intåg från 1960-talet och framåt bidragit till en ökad konfliktorientering i den här betydelsen. Genom att undersöka i vilken utsträckning de utfrågade partiledarna kritiserar sina politiska motståndare under olika tidsperioder och i olika programtyper får vi ett underlag för att svara på frågan. I tabell 10.1 visas hur stor andel av valbudskapen som ägnas åt att kritisera brister hos motståndarpartierna i utfrågningar och avslutningsdebatter under de senaste decennierna.

Inför tolkning av resultaten bör en undersökningsteknisk omständighet hållas i minnet. Beräkningarna för utfrågningarna och debatterna bygger på olikartade analysenheter. För utfrågningarnas del har vi registrerat innehållet i varje sekvens av fråga

och svar (antal inlägg). Vad gäller avslutningsdebatterna har vi utgått från en mer detaljerad analysenhet – en minsta betydelsebärande enhet (antal utsagor). Skillnaderna i analysenheter gör att direkta jämförelser av nivåer måste göras med försiktighet. De säkraste slutsatserna gäller den långsiktiga trenden inom varje programtyp.¹⁵

Tabell 10.1 Polemik i utfrågningar och avslutningsdebatter. Andel inlägg (utfrågningar) respektive utsagor (debatter) där partiledarna ger ett negativt omdöme om någon annan aktör (procent)

	1956– 1960	1966– 1970	1976– 1985	1994
Valprogram				
Utfrågningar	18	10	12	6
Antal inlägg	(520)	(888)	(681)	(840)
Avslutningsdebatter	39	32	39	32
Antal utsagor	(1 767)	(2 663)	(2 162)	(1 159)

Resultaten borde stämma mer ohämmade kritiker av den nya journalistiken till eftertanke. Det finns tydliga tecken på att journalisternas intåg har inneburit att polemiken mellan partierna har *minskat*. När journalisterna tog över utfrågningsprogrammen i mitten av 1960-talet nästan halverades andelen inlägg med kritik mot motståndarpartierna (från 18 procent till 10 procent). De partistyrda avslutningsdebatterna uppvisar inte alls motsvarande förändring (ungefär en tredjedel av utsagorna ägnas åt polemik på 1990-talet såväl som på 1960-talet).

Det finns grund för en klar och entydig slutsats: Politikerna har hela tiden varit benägna att kritisera varandra och journalisternas insats har kraftigt stävjat denna instinkt. Om partierna hade behållit sin gamla kontroll över valprogrammen hade informationen varit betydligt mer polemisk.

Förändringen av valprogrammets innehåll är huvudsakligen en »Tre O«-effekt; det nya förhållningssättet etablerades på en gång i samband med 1966 års utfrågningar. Möjligen, men här är underlaget för slutsatsen bristfälligt, har journalisterna under 1990-talet blivit än mer vaksamma mot partiledarnas försök att smyga

in kritik mot motståndarpartierna (andelen polemiska inlägg i 1994 års valdebatt var så låg som 6 procent).

Vad är det då som har hänt? Hur kan det komma sig att journalisterna som är bevisat polemiskt orienterade i nyhetsbevakningen faktiskt stävjar politikernas kritikbenägenhet när det är valprogram som produceras? Svaret på frågan får sökas i utfrågningsprogrammets format och uppläggning samt i de historiska omständigheterna kring journalisternas intåg.

Med sin inriktning på ett parti i taget utgör utfrågningarna ett mindre polemiskt programformat än politiska debatter där flera partier framträder samtidigt (även om man skall vara försiktig med nivåjämförelserna vågar vi säga att den stora skillnaden i andelen polemiska uttalanden mellan programformaten som märks i tabell 1 återspeglar verkliga förhållanden). När, som under den partistyrda perioden, journalisterna som ställer frågor till partiledarna är knutna till motståndarpartierna ligger det nära till hands att utfrågningarna anta formen av regelrätta debatter. Som i det följande exemplet från 1960 års utfrågning med kommunistledaren Hilding Hagberg kan det bli fråga om rent partipolitiska motsättningar:

Arne Pettersson (s): Kommer ni att fortsätta krypskyttet emot socialdemokratin?

Hilding Hagberg (k): Jag behöver inte svara på en sådan fråga. Vi driver inget krypskytte. Vi säger öppet, i vilka frågor vi accepterar regeringens politik, och lika öppet säger vi, i vilka frågor vi icke godkänner denna politik. Att regeringen blivit stark därför att den lättar skattebördorna för förmögenhet och bolag och att den inte vågar göra något på detta område, men i stället vältrar över dem på de fattiga här i landet, det var väl ingenting att skryta över, tycker jag.

Arne Pettersson (s): Det där är alldeles galet, hr Hagberg, en alldeles osann bild utav utvecklingen. Tack.

Hilding Hagberg (k): Den är inte osann.

Arne Pettersson (s): Den är osann.

Hilding Hagberg (k): Jag har redan illustrerat densamma.

Från Sveriges Radios håll växte efter hand missnöjet med att utfrågningarna gav utrymme för rent partipolitiska uppgörelser. Utfrågningsprogrammen ansågs vara dålig TV och stämde dessutom mindre bra med den gryende föreställningen att makthavarna skulle granskas kritiskt. Vi kunde i kapitel 6 följa hur man sökte efter neutrala frågeställare som inte behövde gå i debatt med partiledarna, som kunde driva på tempot eftersom de inte behövde hålla egna valtal, som kunde samordna sina frågor, och som dessutom kunde förväntas vara effektivare utforskare av partiledarnas »sanna« ståndpunkter. För att vinna legitimitet för sådana partipolitiskt neutrala utfrågare var det nödvändigt att man utfäste sig att undvika partiorienterad polemik i programmen. Detta i synnerhet som en allmänt accepterad regel för god argumentation är att man undviker att kritisera icke närvarande parter.

De journalistiska utfrågarna har allt sedan starten gjort klart att den partiledare som börjar tala om andra partier får räkna med att bli avbruten. Så samverkade flera faktorer till att göra de journalistiska utfrågarna till en återhållande kraft mot politikernas instinkt att kritisera sina motståndare. Under rätt omständigheter kan bocken bli en utmärkt trädgårdsmästare!¹⁶

SKULDBELÄGGANDE

Går det kanske ändå att hitta specifika situationer där partiledarna får fler tillfällen att kritisera motståndarna i de journaliststyrda valprogrammen? Låt oss titta närmare på en speciell situation. I utfrågarnas uppgift ligger att konfrontera partiledarna med negativa samhällsproblem där ansvarsfrågan aktualiseras på något sätt. Är det så att partiledarna då de ställs inför frågor om oönskade tillstånd i nationen tar tillfället i akt och skyller problemen på andra partier?

Partierna har goda skäl att försöka påvisa att det är motståndarna som bär skulden. Under en valrörelse gäller det för partierna att framstå i så positiv dager som möjligt, och att undvika att förknippas med negativa samhällsproblem är ett viktigt inslag i denna strategi.

Det finns åtminstone tre möjligheter för partierna att påvisa att man själv är utan skuld till det negativa som inträffat: att hänvisa till förmildrande omständigheter, att visa på att alternativa handlingar hade lett till ännu sämre resultat samt att lägga skulden hos någon annan part, företrädesvis då motståndarpartierna.¹⁷ Av dessa tre möjligheter är det förstås allra bäst för ett enskilt parti om man lyckas placera Svarte Petter hos motståndarna. I tabell 10.2 redovisas hur partiledarna har argumenterat när de har ställts inför uppgiften att kommentera nuvarande och tidigare negativa samhällsproblem.

Tabell 10.2 Att skuldbelägga andra partier. Andelen inlägg som beskriver ett samhällsproblem där andra partier tillskrivs skulden för det negativa som inträffat, som lyfter fram en annan förklaring, respektive inte alls ger någon förklaring till det inträffade (procent).

Förklaring till samhällsproblem	1956– 1960	1966– 1970	1976– 1985	1994
Annat parti bär skulden	35	16	20	22
Annan förklaring	61	53	57	45
Ingen förklaring	4	31	23	33
Summa procent	100	100	100	100
Antal inlägg som behandlar ett tydligt samhällsproblem	(78)	(90)	(100)	(153)

Kommentar: »Beskrivningar av samhällsproblem« avser här de inlägg där politikern tar upp negativa företeelser i nutid eller förfluten tid (ej framtida eller hypotetiska problem).

Som kunde förväntas givet de höga insatserna visar det sig att kritiken mot andra partier är vanligare när inläggen handlar om negativa samhällsföreteelser än när andra ämnen behandlas. Andelen inlägg som ger andra partier skulden för samhällsproblemen ligger numera runt 20 procent, vilket kan jämföras med den samlade kritiknivån mot andra partier på knappt 10 procent (se tabell 10.1). Det finns alltså specifika situationer där partiledarna får större utrymme för att kritisera sina motståndare.

Samtidigt står det klart att journalisternas ambition att hålla tillbaka polemiken mellan partierna gäller också för diskussion

nera om samhällsproblemen. När journalisterna tog över 1966 halverades skuldbeläggningen av motståndarpartierna (från 35 procent till 16 procent). Det rör sig återigen om en ren »Tre O«-effekt; det nya förhållningssättet till partipolitisk polemik etablerades på en gång och har sedan dess legat fast.

Om nu partiledarna endast ibland tillåts lägga skulden på sina motståndare, hur argumenterar de då i stället? Resultaten i tabell 10.2 visar på ett tydligt mönster – partiledaren låter bli att över huvud taget ange någon förklaring till varför det har blivit som det har blivit. Det kan låta som i 1994 års utfrågning med miljöpartiets språkrör Birger Schlaug:

K-G Bergström: Är inte miljöproblemen så akuta nu?

Birger Schlaug (mp): Skulle miljöproblemen inte finnas längre? Jo, låt mig ta ett exempel: Det här är en kemikalie som finns i datorer, i elektronik och i textilier. Den läcker ut och går in i maten och i luften vi andas. 50 gånger mer av detta, ett flamskyddsmedel finns i modersmjölk i dag än för 20 år sen. Det finns oerhört stora problem kvar.

I exemplet ger Schlaug en målande beskrivning av missförhållanden i det ekologiska systemet, men han säger inget om *varför* problemen har uppkommit. Inte heller den fortsatta diskussionen som följde på Schlaugs inlägg gav någon vägledning om varför miljön ser ut som den gör. I ansvarsfrågan lämnas publiken att själva dra sina slutsatser.

Förändringen i partiledarnas argumentation är en ren journalisteffekt. Den inträffade i och med att de Tre O:na tog över utfrågningarna 1966 och har blivit kvar sedan dess (andelen inlägg utan förklaring ökade från 4 till 31 procent mellan den partistyrda perioden och den första journaliststyrda perioden). Vi vill hävda att förändringen är en konsekvens av det ökade tempot i programmen. Med krav på korta och snabba inlägg finns det inte tid att både beskriva problemet och ge en förklaring till varför det har uppkommit. Vi skall snart visa fram ytterligare tecken på att kraven på ett högt tempo minskar utrymmet för komplicerade resonemang.

MER OM JOURNALISTERNAS FRÅGOR
OCH PARTILEDARNAS POLEMIK

Vi skall göra ett försök att ytterligare ringa in mekanismerna som har gjort att polemiken har minskat i utfrågningarna. Försöket börjar med ett par konkreta situationer där det förekommer polemik. Olof Palmes svar i 1985 års utfrågning visar hur en partiledare kan negligera regeln om att hålla igen med polemiken när journalisterna efterfrågar en kommentar till ett samhällsproblem:

Lars Orup: En halv miljon svenskar fick socialbidrag förra året – det är sex procent av befolkningen. Hur kommer det sig? Det har ökat med 200 000 på ett år ...?

Olof Palme (s): ...Vi kan ju mycket väl säga när det hela startade. Det startade i och med att vi fick den väldiga levnadsstandardsänkningen under den borgerliga tiden där dom tappade en månadslön och arbetslösheten fördubblades, då gick det rakt upp så här, och det lever vi med ännu.

Olof Palmes svarsstrategi är enkel: Utan att tveka säger han det han har lust att säga. Andra gånger krävs det en större ansträngning från partiledarna för att få säga det man finner nödvändigt:

K-G Bergström: En annan meningsskiljaktighet mellan er och socialdemokraterna är att de vill riva upp de förändringar som den borgerliga regeringen har gjort vad gäller lagen om anställningsskydd?[...] Är detta någonting du kunde acceptera i en regering med socialdemokraterna?

Bengt Westerberg (fp): Alltså det finns ett problem, tycker jag, med socialdemokraterna genomgående, om vi nu ska tala om dem, och det är att ...

K-G Bergström: Men det ska vi alltså inte.

Bengt Westerberg (fp): Det var du som gjorde det!

K-G Bergström: Skulle du kunna acceptera detta ... är detta återigen ett ultimatum från dig att det här slopas ...?

Bengt Westerberg (fp): Den frågan kan jag bara svara på om jag får utveckla ändå denna tanke något. Därför att det finns ett problem med socialdemokraterna, och det är att de ser inte länken mellan företagaren och företaget. Ni har ofta hört dem säga: »bra villkor för företagen, men vi ska klämma åt företagarna«, som ofta kallas kapitalägarna i socialdemokratisk terminologi. Jag som är upp-vuxen i ett litet företag, jag vet väl hur starkt sambandet är mellan företaget och företagaren. Det finns inte små företag om det inte finns företagare. Det är oerhört centralt. Och mycket av det ni frågar om, dubbelbeskattningar på aktieutdelningar, arbetsrätten, vi kan komma in på andra frågor också, som socialdemokraterna har föreslagit, det handlar just om att försämra villkoren för företagare, men de tror ändå att vi ska få jobb.

I detta exempel från 1994 års utfrågningar – när det ännu var en möjlighet att folkpartiet och socialdemokraterna skulle ingå en koalitionsregering – är det tydligt att journalisten inte accepterar angrepp på motståndarna ens när frågan är ställd med utgångspunkt i just vad man anser om motståndarnas politik. Bengt Westerberg framhåller dock och försöker motivera varför polemiken hör till hans argumentation. Först efter flera turer får han möjlighet att utveckla sin tankegång.

Har möjligen journalisterna gjort det lättare för politikerna att hålla igen med polemiken genom sättet att ställa frågor? Utfrågarna kan i princip hämta sina frågor ur tre olika källor: ur »verkligheten« (»Vad vill ni göra åt arbetslösheten?«), ur den utfrågades egna partiprogram (»Ni har sagt vid ett flertal tillfällen att sysselsättningen måste prioriteras. Vilka åtgärder tänker ni på?«), och ur andra partiers program: (»Hur ställer ni er till X-partiets förslag att inrätta fler AMS-jobb?«). Kan journalisterna ha gjort det relativt lättare för partiledarna genom att mindre ofta än tidigare låta frågorna ha sin utgångspunkt i konkreta samhällsproblem eller i motståndarpartiernas program?

Svaret på frågan visar sig bli nekande. Den vanligaste utgångspunkten för frågorna har alltid varit partiledarens eget parti

(omkring fyra av tio frågor med en kortvarig ökning till fem av tio frågor under den första journaliststyrda epoken). De i sammanhanget besvärliga frågorna som tar sin utgångspunkt i motståndarpartiernas program har även de varit i stort sett lika vanliga under samtliga perioder (en liten ökning kan dock märkas när journalisterna tar över, från 6 till 10 procent av frågorna). Valet av utgångspunkter för frågorna ger alltså inte någon ytterligare förståelse till varför polemiken har minskat i utfrågningsprogrammen. Journalisterna har begränsat partiernas polemik utan att rucka på traditionsenliga utgångspunkter för frågorna.

STRATEGI OCH SPEL

En kompletterande aspekt av valprogrammets konfliktorientering handlar om hur politiken som sådan framställs. Enligt den mandat- och ansvarsmodell som presenterades i kapitel 3 behöver medborgarna i första hand information om politikens sakinnehåll i form av framtidsprogram, ideologiska bevekelsegrunder och tidigare gärningar. Samtidigt betonar mediekritikerna att dagens journalistik har en faiblesse för det spektakulära. Och i politiken är det är sällan sakfrågorna utan maktspelet mellan aktörerna som utgör de spektakulära inslagen. Tendensen att uppmärksamma strategiska aspekter av politiken stärks av den kritiska journalistikens inriktning mot att avslöja politikernas sanna ståndpunkter. Eftersom politiker ogärna pratar om sina strategiska överväganden kan det ses som en journalistisk uppgift att ta fram information om just sådana. Vilka partier tänker man samarbeta med för att skapa majoritet för sina förslag?¹⁸

Liksom när det gäller polemiken mellan partierna finns det goda empiriska belägg för att nyhetsjournalistiken i allt större utsträckning har inriktats på strategiska aspekter av politiken. Många undersökningar visar att det dessutom är ett särskilt strategiskt inslag som uppmärksammas, nämligen politiken som ett spel bestående av vinnare och förlorare. Spelrapporteringen är mycket vanlig i såväl amerikanska som svenska nyhetsmediers bevakning av valrörelserna.¹⁹

För att undersöka hur det ligger till i valprogrammen har vi i tabell 10.3 skilt mellan två typer av innehåll: Dels sådant som tar

fasta på sakfrågor («Vi vill tillföra mer pengar till skolan») respektive ideologi och abstrakta principer («Vi är för ett solidariskt/ekologiskt hållbart/liberalt samhälle»), dels sådant som behandlar politikens strategiska komponenter («Väljarna avgör fördelningen av ministerposter) inklusive politiken som ett spel med vinnare och förlorare («X-partiet gör bara ett utspel för att vinna tillbaka initiativet i valrörelsen»).

Tabell 10.3 Att se politiken som spel och strategi. Andel inlägg (utfrågningar) och utsagor (avslutningsdebatter) som tar fasta på sak och ideologi respektive spel och strategi (procent)

	1956– 1960	1966– 1970	1976– 1985	1994
Valprogram				
Utfrågningar				
Spel och strategi	11	14	15	12
Sak och ideologi	89	86	85	88
Summa procent	100	100	100	100
Antal inlägg	(520)	(888)	(681)	(840)
Avslutningsdebatter				
Spel och strategi	10	8	7	7
Sak och ideologi	90	92	93	93
Summa procent	100	100	100	100
Antal utsagor	(1767)	(2663)	(2162)	(1159)

Ånys finns det anledning för journalistikens kritiker att förvånas. Valprogrammen koncentreras till allra största delen på sakpolitiska aspekter av politiken. Spel- och strategiorienterade frågor utgör en förhållandevis liten del av såväl avslutningsdebatterna som utfrågningsprogrammen (som mest 15 procent av utfrågningsprogrammen under perioden 1976–1985). Med de allra flesta mått mätt måste valprogrammen betraktas som överlag sakorienterade (vilket, det skall genast framhåvas, inte nödvändigtvis är detsamma som att programmen är *sakliga*).

Utfrågarna har dock inte gjort fullt lika mycket våld på sitt nyhetstänkande som när det gäller den partipolitiska polemiken. Det finns en viss tendens till att spel- och strategifrågorna får

ökat utrymme när journalisterna tar över utfrågningsprogrammen (andelen ökar från 11 till 14 procent mellan den partistyrda perioden och den första journaliststyrda perioden).

Skillnaderna ökar dessutom under vissa historiska omständigheter och när vi studerar enskilda partier. Vid de allra första journaliststyrda utfrågningsprogrammen 1966 fick partiledarna ägna mer än en femtedel av sina svar (22 procent) åt spel- och strategiaspekter av politiken (det var framför allt oenigheten inom den borgerliga oppositionen som intresserade Olivecrona, Ortmark och Orup). Borgerliga partiledare har på det hela taget fått besvara relativt många frågor om den interna sammanhållningen och partiernas sätt att driva valrörelse kring ett gemensamt regeringsalternativ. Även vänsterpartiet med föregångare (k, vpk) har ofta tillfrågats om opinionsläget och chanserna att klara fyra-procentsspärren in i riksdagen. Socialdemokraterna har i mycket mindre utsträckning än övriga partier ställts inför frågor kring valtaktik och strategi, och har därför en större andel intervjusvar som är inriktade på de politiska sakfrågorna. Att det verkligen rör sig om en journalisteffekt belyses av att motsvarande partiskillnader saknas i partiledardebatterna.

Konkretare information?

Konkurrensen om publikens uppmärksamhet tvingar mediernas aktörer att presentera informationen på ett lättbegripligt sätt. Det är lätt att ta till sig budskap som talar om vad ett politiskt förslag innebär i krassa ekonomiska termer av kronor och ören. Det är också lätt att beskriva vilka följderna blir för enskilda individer eller för grupper som man kan identifiera sig med. Svårare är däremot att förklara sammanhang, processer och drivkrafter bakom olika skeenden. Omständigheter som dessa ligger till grund för förutsägelsen att journalisternas intåg har inneburit att valprogrammets innehåll har *konkretiserats*. Frågan är om den empiriska analysen kommer att ge nya överraskande besked.

Konkretisering kan till att börja med innebära att man väljer att tala om de materiella och mätbara aspekterna av politiska frågor. Utsagor om kvantiteter av fördelade värden (hur många daghemsplatser?), kostnader och intäkter (hur stora skattesänkningar?) och nivåer i övrigt (hur många nya jobb?) skiljer sig från diskussioner med tonvikt på principer och ideologiska överväganden. De senare har oundvikligen en mer abstrakt karaktär (»inkomsterna i samhället bör utjämnas«, »vi måste skapa ett system som ger människor valfrihet i barnomsorgen«). I tabell 10.4 redovisas fördelningen mellan å ena sidan konkreta diskussioner om materiella ting, å andra sidan abstrakta diskussioner om politiska principer.

Tabell 10.4 Att prata materiellt eller principiellt? Andel av samtliga inlägg (utfrågningar) och utsagor (avslutningsdebatter) som anlägger materiella respektive principiella perspektiv (procent).

Valprogram	1956– 1960	1966– 1970	1976– 1985	1994
Utfrågningar				
Materiellt	50	42	34	47
Principiellt	19	15	19	9
Övrigt/inget	31	44	47	44
Summa procent	100	100	100	100
Antal inlägg	(520)	(888)	(681)	(840)
Avslutningsdebatter				
Materiellt	53	53	53	40
Principiellt	24	23	33	8
Övrigt/inget	23	24	14	52
Summa procent	100	100	100	100
Antal utsagor	(1 767)	(2 663)	(2 162)	(1 159)

För tredje gången i ordningen kommer förväntningarna på skam. Förvisso är det materiella perspektivet på politiken vanligt förekommande i de journaliststyrda utfrågningsprogrammen (melan 40 och 50 procent av alla inlägg handlar om kronor, ören,

antal vårdplatser och andra materiella företeelser), men så är fallet också i avslutningsdebatterna och i de partistyrda utfrågningarna. Faktiskt minskade betoningen av de materiella perspektiven en aning när journalisterna tog över utfrågningarna (från 50 procent till 42 procent). Tendensen att anlägga ett materiellt perspektiv på valinformationen tycks alltså vara minst lika utvecklad bland politikerna som bland journalisterna.

Att journalisterna är förhållandevis lite intresserade av politikens materiella aspekter betyder dock inte att man vill lyfta fram principdiskussionerna. Som framgår av tabell 10.4 är i stället den tydligaste konsekvensen av journalisternas intåg att den diffusa kategori som saknar tydligt perspektiv ökar betydligt (från 31 till 44 procent mellan den partistyrda och den tidiga journaliststyrda perioden). Från och med det att de tre O:na tog över utfrågningarna har det blivit svårare att urskilja något egentligt perspektiv på de frågor som diskuteras.

Vi vill hävda att avsaknaden av perspektiv i allt väsentligt är en konsekvens av journalisternas strävan att öka tempot. Högt tempo betyder i det här sammanhanget korta svar, och korta svar ger få ledtrådar till hur partiledaren ser på den diskuterade frågan. Kanske nämns ett politiskt sakområde i förbigående i en uppräkningslista av olika åtgärder, kanske kommenteras en fråga med korta instämmanden i journalistens olika påståenden. Under sådana förutsättningar är det svårt att sätta in informationen i något större sammanhang.

EXEMPLA

Ytterligare ett sätt att konkretisera informationen är att låta ett enskilt fall symbolisera en hel politisk fråga. I den klassiska retoriken kallas denna teknik *exempla*.²⁰ Ibland är syftet med exemplet att visa på personer som är efterföljansvärda i något avseende. Ibland kan exemplen tjäna som mer allmänna identifikationsobjekt.

Det förmodligen mest kända enskilda ögonblicket i de svenska valprogrammets historia – vi har berört det flera gånger tidigare – gav prov på just tekniken med retoriska exempla. Vi

syftar förstås på Lars Orups inledande fråga till statsminister Tage Erlander i 1966 års partiledarutfrågning.

Lars Orup: Hr Erlander, anta att ni träffar ett ungt par, som ber er om råd – jag förmodar, att det händer också i verkligheten – och de vill gifta sig, men de har ingen bostad och de är heller inte rika – vilket råd ger ni dem då?

Tage Erlander (s): Ja, de får ju ställa sig i bostadskön givetvis.

Lars Orup: Det är den enda tröst, som ni kan ge dem att stå där och om de är ett normalfall vänta tio år kanske, om de bor i Stockholm?

Tage Erlander (s): Om de bor i Stockholm och vägrar att ta någon bostad utanför Stockholm blir det nog så.

Ur propagandistisk synvinkel är Erlanders svar smått katastrofalt, och med tanke på att han hade kunnat hänvisa till den påbörjade jättesatsningen med en miljon nybyggda lägenheter är det en smula märkligt att han fann sig så dåligt. Uppenbarligen var politikerna ovana vid att tänka på politikens konsekvenser i så konkreta termer. Så blev i den första omgången med journaliststyrda utfrågningsprogram konkretiseringen ett medel för att överrumpla politikerna.

Mot bakgrund av exemplens retoriska attraktionskraft skulle man kunna tro att tekniken är vanlig hos både journalister och politiker. En systematisk granskning visar dock att konkretiserade frågor där ett samhällsproblem illustreras med ett enskilt fall – som i Lars Orups intervju med Tage Erlander – utgör en marginell företeelse i utfrågningsprogrammen. Tekniken förekommer i endast varannan utfrågning, och den har inte blivit vanligare med tiden. Orups klassiska *exemplum* är ingalunda ett typiskt fenomen, varken för tiden, för de tre O:na eller för den nya valjournalistiken.

Ytterligare en konkretisering som kan förekomma är »läxförhörstekniken«. I ett läxförhör avkräver journalisten politikern detaljkunskaper om de egna förslagen eller om ett givet stycke verklighet. För journalisten finns här en möjlighet att ertappa politikern med att vara dåligt insatt i aktuella frågor och problem. Olof Palme beslogs 1979 med att vara dåligt informerad om villapriserna. Ulf Adelsohn pressades hårt när han gjorde (felaktiga) påståenden om människors lönenivåer 1985. Yngve Holmberg påstod att exporten var på nedgång 1966, medan reporterna ställde honom inför siffror som visade motsatsen.

När detaljfrågor av läxförhörskaraktär kommer till användning är det inte ovanligt att de kombineras med *exempla* som i följande passage från utfrågningarna 1985:

Lars Orup: Ni vill ju höja egenavgifterna till arbetslöshetskassorna. 25 kronor är ett nämnt belopp. Vet du vad en lantarbetare betalar från första september till sin arbetslöshetskassa?

Bengt Westerberg (fp): Nej.

Lars Orup: Han betalar trettio kronor. Vet du vad han tjänar? Du har ju varit och studerat lantbruk i Sörmland.

Bengt Westerberg (fp): Ja det var lantbrukare som inte hade några anställda som jag var och hälsade på, det vet jag inte.

Med det tänkta exemplet »en lantarbetare« för journalisten ned höjningen av egenavgiften till en konkret nivå, där det kan åskådliggöras vad åtgärden kan betyda för en enskild människa. Därefter kan journalisten med trumf på hand visa på okunskap hos politikern och därmed också antyda att konsekvenserna av partiets förslag är okända för dess främste företrädare.

Enligt tanken om medievidna valprogram skall det ha blivit vanligare att journalisterna ställer detaljfrågor till politikerna. I tabell 10.5 framgår hur stor andel av frågorna som har sådan detaljkaraktär.

Tabell 10.5 «Läxförhör» i utfrågningsprogrammen? Andel frågor där journalisterna frågar efter detaljkunskaper (procent).

	1956–1960	1966–1970	1976–1985	1994
Detaljfrågor	8	5	6	4
Antal frågor	(520)	(888)	(681)	(840)

Med önskvärd tydlighet visar resultaten att partiledarna *inte* oftare utsätts för »läxförhör» av sina journalistiska utfrågare. Tekniken att avkräva motståndarnas partiledare detaljerade kunskaper om olika fenomen användes redan under den partistyrda perioden, och den har snarast blivit mindre vanlig med tiden (andelen detaljfrågor var 8 procent under den partistyrda perioden och har varierat mellan 4 och 6 procent under de journaliststyrda perioderna).

Resultaten föranleder åtminstone två observationer. För det första att tekniken med detaljfrågor trots allt är tämligen sparsamt använd; även om detaljfrågorna är jämförelsevis vanligare än de konkreta exemplen kan de knappast sägas ha någon framträdande plats i utfrågningarna. För det andra är det ur vårt perspektiv intressant att tekniken inte introducerades av journalister på jakt efter medborgarnas uppmärksamhet. Partierna har en lång historia av opinionsbildning, och många kritiserade inslag i valinformationen fanns på plats redan innan journalisternas nyhetstänkande slog igenom.

ENTYDIGHET: TYDLIGA STÄLLNINGSTAGANDEN OCH KONKRETA FÖRSLAG

Konkretonen manifesteras slutligen också genom att politikerna presenterar entydig information i form av klara ställningstaganden och konkreta handlingsförslag. Att förmå partiledarna att lämna tydliga besked i sakfrågorna var ett viktigt skäl för att journalisterna skulle ta över ansvaret för utfrågningarna. »Besked ikväll!» är också den titel vi har valt för denna bok.

Politiker har ofta ett intresse av att undvika sådana tydliga besked som journalisterna efterfrågar. Tydliga ställningstaganden i kontroversiella frågor kan stöta bort potentiella väljare, och dess-

utom skapa lösningar inför framtida förhandlingar med de andra partierna. Tidigare forskning har visat att politiker i viss mån måste pressas till att ge handlingsförslag. I amerikanska presidentkandidaters valtal kan det gå väldigt långt mellan de konkreta förslagen, men när journalisterna får tillfälle att ställa frågor blir budskapen mer konkreta.²¹

Ett inledande svar på frågan om journalisternas intåg har lett till mer entydig information lämnas i tabell 10.6. Där redovisas hur stora andelar av utfrågningsprogrammen och avslutningsdebatterna som innehåller tydliga positionstaganden av partiledarna under olika tidsperioder.

Tabell 10.6 Att ta tydlig ställning i sakfrågor. Andel av samtliga inlägg (utfrågningar) respektive utsagor (avslutningsdebatter) med entydiga positionstaganden (procent).

	1956– 1960	1966– 1970	1976– 1985	1994
Valprogram				
Utfrågningar				
Entydig position	32	39	40	47
Antal inlägg	(520)	(888)	(681)	(840)
Avslutningsdebatter				
Entydig position	12	17	23	19
Antal utsagor	(1 767)	(2 663)	(2 162)	(1 159)

Kommentar: Med »entydig position« menas en tydligt uttryckt åsikt i en substantiell fråga.

Äntligen, frestas man utropa. Äntligen bekräftas förväntningarna på journalisternas inverkan på valprogrammets innehåll. Med journalisternas intåg ökade andelen entydiga positionstaganden från partiledarnas sida i utfrågningsprogrammen, och denna tendens har förstärkts under senare journaliststyrda perioder (från 32 till 39 till 47 procent under den partistyrda perioden och framåt). Enligt principen om besked ikväll har journalisterna bidragit till att förmå partiledarna att oftare än tidigare inta tydliga positioner.

Det rör sig dock knappast om någon renodlad journalist-effekt. Utvecklingen mot fler tydliga ställningstaganden märks

också i avslutningsdebatterna. Sedan partierna förlorat sitt monopol över opinionsbildningen i det nya mediasamhället är det klart vanligare att partiledarna tar en entydig position i en specifik sakfråga (från 12 procent under åren 1956–1960 till som mest 23 procent under åren 1976–1985). Journalisterna har varit med och drivit fram utvecklingen, men också den allmänna samhällsförändringen tycks ha funnits med i bilden. Även i en tänkt situation där partierna hade behållit kontrollen över valprogrammen skulle sannolikt informationen ha innehållit fler tydliga ställningstaganden.

En för partierna än mer krävande form av entydiga ställningstaganden utgörs av de konkreta *handlingsförlagen*. För att ett uttalande skall karakteriseras som ett handlingsförslag måste det röra sig om en åtgärd som skulle kunna omsättas i ett beslut i riksdagen. Som i följande uttalanden kan skillnaden mellan en åsikt och ett handlingsförslag vara tämligen subtil: »Det är fel att man ska behöva betala moms på maten« (enbart en åsikt) och »Vi förordar att matmomsen avskaffas« (ett handlingsförslag). I andra fall är skillnaden större: »Bostadsbyggandet bör öka rejält« (en åsikt) och »Inför ett investeringsbidrag för nybyggnation av bostäder« (ett handlingsförslag). I tabell 10.7 redovisas andelen handlingsförslag i utfrågningar och avslutningsdebatter under olika tidsperioder.²²

Tabell 10.7 Att föreslå konkreta handlingar. Andel av samtliga inlägg (utfrågningar) respektive utsagor (avslutningsdebatter) där partiledarna kommer med konkreta handlingsförslag i enskilda sakfrågor (procent).

	1956– 1960	1966– 1970	1976– 1985	1994
Utfrågningar	14	18	19	24
Antal inlägg	(520)	(888)	(681)	(840)
Avslutningsdebatter	6	7	8	8
Antal utsagor	(1 767)	(2 663)	(2 162)	(1 159)

Med de ökade kraven på konkretion blir journalisternas inflytande tydligare. Trenden mot fler konkreta handlingsförslag är

stark i utfrågningarna men knappt märkbar i avslutningsdebatterna. Det rör sig huvudsakligen om en långsiktig journalist-effekt. Tendensen att avtvinga partiledarna konkreta handlingsförslag fanns där redan när de tre O:na tog över programmen, men har accentuerats sedan dess. När K-G Bergström och Eva Hamilton genomförde sina utfrågningar kring ett trångt litet bord i riksdagshuset under valrörelsen 1994 gav partiledarna ett konkret handlingsförslag i så mycket som vart fjärde svar (24 procent).

Besked ikväll! Och gärna i form av ett konkret handlingsförslag!

Förenklad information?

Att konkretisera och att förenkla är näraliggande men inte identiska tekniker. Den tredje och sista aspekten av valinformationer gäller just journalistikens tendens till förenkling. Att beskriva komplicerade skeenden som enkla och lättbegripliga är en teknik som faller väl in under en medievriden journalistik. Förenkling handlar emellertid om mer än så. Att välja ut enskilda aspekter av verkligheten och därmed välja bort andra är en form av nödvändig förenkling som inte minst varje nyhetsredaktör ständigt är medveten om. Frågan är bara *hur* framställningen skall förenklas.

BEGRÄNSAD DAGORDNING

För valprogrammets del är ett sätt att förenkla informationen att begränsa den ämnesmässiga dagordningen. En kritik som drabbar både politiker och journalister är att den offentliga debatten begränsas till ett fåtal frågor, och att därigenom många relevanta ämnen hamnar utanför. För journalisternas del är det en fördel om ett litet antal stora valfrågor kan identifieras helt enkelt därför att man då har lätt att hitta övergripande teman att hänga upp sina berättelser kring. Samtidigt finns det också faktorer som talar emot att journalisterna har en självklar tendens att vilja begränsa dagordningen. Exempelvis har vi tidigare kunnat konstatera att ett av de skäl som journalisterna anger för att avbryta partiledarna är ambitionen att hinna med ett stort antal olika frågor.

I tabell 10.8 prövas huruvida journalisternas inträde i programmen har inneburit en förenkling av informationen i betydelsen att den ämnesmässiga dagordningen begränsats. Dagordningen undersöks med hjälp av tre indikatorer: Det genomsnittliga antalet sakområden som tagits upp, utrymmet för det enskilt största sakområdet samt det sammantagna utrymmet för de tre största sakområdena.

Tabell 10.8 Begränsad dagordning? Antalet sakområden respektive utrymmet för det enskilt största sakområdet och de tre största sakområdena i utfrågningar och avslutningsdebatter (medeltal och procent).

Valprogram	1956– 1960	1966– 1970	1976– 1985	1994
Utfrågningar				
Antal diskuterade sakområden	9	12	8	16
Mest förekommande sakområde	19	13	27	11
Tre mest förekommande sakområden	44	35	49	28
Avslutningsdebatter				
Antal diskuterade sakområden	16	17	17	17
Mest förekommande sakområde	20	21	17	16
Tre mest förekommande sakområden	54	43	38	35

Kommentar: Maximalt 32 sakområden kan förekomma. I redovisningen exkluderas alla diskussioner som inte är direkt sakorienterade (främst spel- och strategifrågor). Vad gäller antalet nämnda sakområden visar resultaten medeltalet per parti och år.

Förväntningarna om att journalisterna skulle vilja förenkla valinformationen genom att begränsa dagordningen kommer på skam. I den utsträckning någon förändring kan noteras i samband med att journalisterna tog över utfrågningarna så går den i riktning mot en större ämnesmässig bredd i såväl utfrågningar som avslutningsdebatter. I den rådande konkurrensen kring opinionsbildningen är såväl politiker som journalister mer benägna än tidigare att täcka in ett relativt stort antal olika sakområden.

Även om huvudtendensen pekar i motsatt riktning visar dock en närmare granskning av resultaten på ett visst stöd för uppfattning om journalisternas svaghet för begränsade dagordningar.

Vid »rätt« förutsättningar är journalisterna benägna att koncentrera uppmärksamheten på Den Stora Valfrågan på ungefär det sätt som mediekritikerna förutsäger. Kärnkraftsfrågan 1976 är det främsta exemplet på att journalisterna drivit fram en starkt koncentrerad och dagordningsmässigt förenklad valdebatt. Mer än en tredjedel av samtliga frågor som ställdes i 1976 års utfrågningar handlade om kärnkraft, och för centerledaren Thorbjörn Fälldins del ägnades mer än hälften av intervjuarnas uppmärksamhet åt detta enda ämne. I forum som kontrollerades av partierna – vi syftar på avslutningsdebatter och valmanifest – var kärnkraftsfrågans dominans inte alls lika starkt utvecklad.²³

Historien om kärnkraftsfrågans dominerande plats i 1976 års val lär oss att det finns en potential för en journaliststyrd förenkling av valdebattens ämnesområden. Givet att partier som ligger dåligt till i opinionen har ett intresse av att försöka föra fram nya sakfrågor är det sannolikt svårare att få till stånd en kraftigt förenklad dagordning när partierna kontrollerar valprogrammen.

En näraliggande och för medborgarnas information synnerligen angelägen fråga är *vilka* sakområden som tas upp. Enligt kärnan i mandat- och ansvarsmodellen som presenterades i kapitel 3 bör de frågor som prioriteras av partierna stå i centrum för valdebatten. I den kritiska journalistiken som vuxit fram ingår dock en skeptisk inställning till partierna; en viktig journalistisk uppgift är att avslöja sådant som politikerna vill tala tyst om. (Eller annorlunda uttryckt: att inte tillfredsställa partiernas preferenser.) Mycket talar därför för att journalisternas intåg har inneburit att partiernas högprioriterade frågor har hamnat i skymundan.

Genom att jämföra den sakfrågeprioritering partierna själva gör i sina valmanifest med prioriteringen i utfrågningsprogrammen och avslutningsdebatterna får vi en uppfattning om överensstämmelsen mellan partiernas och journalisternas dagordning. Resultaten visar sig vara mycket klara. Precis som förväntades är det ofta andra frågor än de som partierna själva prioriterar högst som kommer i förgrunden när journalisterna bestämmer. Bara vid två tillfällen av 30 har ett parti haft en bättre

överensstämmelse mellan fördelningen av sakfrågor i valmanifest och utfrågningar, än då vi gör motsvarande jämförelse mellan valmanifest och avslutningsdebatter. De partistyrda debatterna avspeglar alltså nästan alltid partiernas egna frågor bättre än vad utfrågningarna gör.²⁴

När det gäller prioriteringen av sakfrågor medför den kritiska journalistikens instinkt att avslöja det som politikerna vill tala tyst om ett problem. För åtminstone dem som tillskriver mandat- och ansvarsmodellen en framträdande plats i den representativa demokratin är i detta avseende de partistyrda valprogrammen att föredra.

ARGUMENTATION

Förenklingen av den politiska informationen är inte bara fråga om bredd (dagordningen) utan också om *djup* (argumentationen). I det följande skall vi granska vad som har hänt med partiledarnas sätt att förse medborgarna med utvecklade skäl, argument och förklaringar.

Granskningen tar fasta på antalet argumentationsled i partiledarnas svar i utfrågningsprogrammen. I ett svar med ett argumentationsled ger partiledaren antingen ett skäl till ett ställningstagande eller en förklaring till något beskrivet fenomen. Två eller flera argumentationsled innebär att partiledaren antingen tillför ytterligare argument (man talar om andra ordningens argument) eller problematiserar ett tillstånd med förbehåll och motargument.

Ett exempel på en utvecklad argumentation kan hämtas från utfrågningen av högerledaren Jarl Hjalmarson inför valet 1956. Hjalmarson underbygger sin ståndpunkt i atomvapenfrågan på följande sätt:

Knut Olsson (k): Kan strålningseffekten skilja mellan vän och fiende, mellan civilbefolkning och soldater, hr Hjalmarson?

Jarl Hjalmarson (h): Strålningseffekten är en medicinsk fråga som jag inte vågar uttala mig om. Men vad jag vet, det är att alla som har sysslat med denna fråga här i vårt

land är på det klara med – alla fackmän som har sysslat med det – att det skulle vara en av de mest fredsbevarande faktorer, som kunde tänkas, om vi har det [atomvapen]. För det tvingar en angripare att sprida ut sina anfallskrafter. Det ger oss en större chans att få leva i fred och i varje fall att inte utsättas för angrepp med atomvapen. Å andra sidan: utan stöd av detta vapen kan en fientligt sinnad makt ... det betyder två ting. Det betyder dels, att vårt land mycket lätt kan framstå som ett lockande mål, och dels att våra försvarsmöjligheter blir sämre. Låt mig bara slutligen, hr Olsson, tillägga en liten personlig sak. Jag tror, att det skulle vara en fruktansvärd tanke för föräldrarna att sända sina söner och för hustrurna att sända sina män ut mot en fiende med atomvapen, om vi inte själva har det.

Vi har tidigare kunnat konstatera att partiledarna allt mer sällan anger förklaringar till negativa samhällsproblem. Förväntningen är att finna motsvarande förändring också när det gäller den samlade argumentationen kring ståndpunkter och förslag. I tabell 10.9 jämförs antalet argumentationsled i partiledarnas intervju-svar under olika tidsperioder.

Tabell 10.9 Förenklad argumentation? Andel inlägg i partiledarutfrågningarna som saknar argumentation respektive innehåller ett eller flera argumentationsled (procent).

Antal argumentationsled	1956– 1960	1966– 1970	1976– 1985	1994
Ingen argumentation	58	74	71	72
Ett argumentationsled	29	21	22	23
Två eller fler argumentationsled	13	5	7	5
Summa procent	100	100	100	100
Antal inlägg	(520)	(888)	(681)	(840)

Mycket riktigt visar det sig att partiledarna argumenterar i mindre utsträckning efter journalisternas intåg. Under den partistyrda perioden angav partiledarna någon typ av argument för sina stånd-

punkter i fyra av tio svar. Under de journaliststyrda perioderna utvecklar partiledarna något argument i bara vart fjärde inlägg. Förändringen kom redan i samband med att de tre O:na tog över 1966. Det rör sig således om en ren »Tre O«-effekt.

Med hänvisning till de tidigare resonemangen tror vi att det främsta skälet till att den journaliststyrda informationen innehåller färre argument har att göra med kravet på ett uppdrivet tempo. I tempofyllda program finns det tid att ge korta besked om partiets politik, men det skulle bryta rytmen om partiledaren dessutom förklarar *varför* man tagit ställning som man gjort och utvecklar vilka konsekvenser man hoppas uppnå med ett förslag.

Helt säkra på att det är kravet på tempo som ligger bakom den förenklade informationen kan vi dock inte vara. Det skulle också kunna vara så att journalisterna är skeptiska till att över huvud taget låta partiledarna förklara sin position. En sådan skepsis kan motiveras med en enkel tvåstegslogik: Väljarna har rätt att få raka besked. Och en politiker som förklarar sig är en politiker som slingrar sig.

Ett sätt att pröva om den minskande argumentationen är en konsekvens av en sådan kritisk journalistisk skepsis mot att låta politiker argumentera för sin sak är att titta närmare på frågorna som ställs till partiledarna. Om förklaringen till den minskade argumentationen står att finna i skeptiska journalister bör frågor som gör det svårt att argumentera ha blivit vanligare, medan frågor som inbjuder till argumentation på motsvarande sätt bör ha blivit mindre vanliga. I detta syfte har vi studerat förekomsten av två typer av frågor: För det första frågor som kräver besked i form av ett enkelt ja eller nej. För det andra frågor som handlar om konsekvenser av förslag eller förd politik (»Kommer inte er skattehöjning att drabba dem som redan har det sämst ställt?«) eller skäl för partiets ställningstagande (»Hur kommer det sig att ni har valt just den här lösningen på problemet?«).

Har journalisterna allt mera gått över till att ställa frågor som motverkar argumentation, det vill säga många frågor av ja eller nej-karaktär och få frågor om konsekvenser och skäl? Tabell 10.10 avslöjar frågornas inriktning härvidlag.

Tabell 10.10 Efterfrågar journalisterna partiledarnas argumentation? Andelen frågor som inbjuder till någon typ av argumentation respektive enbart söker efter ett tydligt ställningstagande

Journalisterna efterfrågar ...	1956– 1960	1966– 1970	1976– 1985	1994
Konsekvenser och skäl	30	29	30	32
Entydigt ja eller nej	41	58	51	46
Antal frågor	(520)	(888)	(681)	(840)

Svaret på frågan vetter åt ett nej. Det finns inga starka indikationer på att det skulle vara frågornas formulering som ligger bakom den förändrade informationen. Frågor om konsekvenser och skäl, som får sägas uttryckligen inbjuda till en utvecklad argumentation, har varit precis lika vanliga under hela den aktuella perioden (mellan 30 och 32 procent av frågorna). Som kunde förväntas med tanke på journalisternas förkärlek för konkret information har frågorna som avkräver ett besked i termer av ja eller nej blivit vanligare, men det var framför allt de tre O:na som prioriterade sådana »ja eller nej-frågor« under en kort period (från 41 procent till 58 procent när journalisterna först tog över). Senare års utfrågare ställer bara något fler »ja eller nej-frågor« än vad de partipolitiskt anknutna utfrågarna gjorde 1956 och 1960 (46 procent ja eller nej-frågor 1994).

Kvar står vår övertygelse att utvecklingen mot en mindre avancerad argumentation hänger samman med det ökade tempot i sig. Skall man få till stånd ett program med flyt i ordväxlingarna och diskussionen finns det inte tid att utveckla och problematisera frågorna i samma utsträckning som tidigare. Den partiledare som trots allt försöker förklara, motivera och utveckla löper en uppenbar risk att fräntas ordet.

Tempo, åter detta tempo!²⁵

FRAMÅT OCH BAKÅT

Mandat- och ansvarsmodellen från kapitel 3 ställer krav på informationens tidsperspektiv. Medborgarna behöver information såväl om vad som har hänt under den gångna mandat-

perioden som om vad partierna tänker sig att göra under de kommande åren. Att i ett och samma sammanhang hantera både framåtblickande och tillbakablickande information kan dock vara komplicerat. Enklare är att satsa kortsiktigt och nutidsorienterat på den omedelbara framtiden. Valet av tidsperspektiv i utfrågningsprogrammen redovisas i tabell 10.11.

Tabell 10.11 Att anlägga ett tidsperspektiv. Andel frågor från journalisterna och svar från partiledarna som blickar framåt respektive bakåt (procent).

Aktör	1956– 1960	1966– 1970	1976– 1985	1994
Journalisternas frågor				
Framåt	67	73	74	79
Bakåt	15	5	4	7
Varken eller	18	22	22	14
Summa procent	100	100	100	100
Antal frågor	(520)	(888)	(681)	(840)
Partiledarnas svar				
Framåt	50	62	63	57
Bakåt	16	4	7	11
Varken eller	34	34	30	32
Summa procent	100	100	100	100
Antal inlägg	(520)	(888)	(681)	(840)

Liksom när det gäller argumentationen bekräftas förväntningarna om att journalisternas intåg har lett till en förenklad valinformation. Framåtperspektivet har alltid dominerat i utfrågningarna, men när de tre O:na tog över utfrågningarna i mitten av 1960-talet accentuerades denna tendens till den grad att bakåtblickarna närmast försvann (andelen bakåtblickande frågor minskade från 15 till 5 procent). Den vanliga frågan kom att gälla respektive partis program för den tämligen omedelbara framtiden: »Höjer ni skatten till hösten?«, »Kommer ni att slopa flerbarnstillägget?«²⁶

Journalisternas intåg har lett till att partiledarutfrågningarna har fått en tydlig slagsida åt framtiden. Dagens utfrågningar ger

mindre information som kan ligga till grund för en välinformerad utvärdering av gärningarna under den gångna mandatperioden än vad de partistyrda programmen gjorde. För den som tror att ansvarsutkrävande är en väsentlig del av en väl fungerande demokrati är en sådan utveckling olycklig.

Konsekvenser: Fler besked men mindre bakgrund

De empiriska analyserna har levererat flera överraskande slutsatser. Vi menar då överraskande för en bestämd grupp observatörer, nämligen de mest övertygade mediekritikerna. Valprogrammets innehåll har inte självklart utvecklats på det sätt som kunde förmodas givet diskussionen om den medievidna journalistikens tillkortakommanden. I några avseenden har journalisternas intåg inte ändrat på just något alls. I andra avseenden har förändringen varit den rakt motsatta mot det förväntade. Bara ifråga om ett mindre antal aspekter av valinformationen, noga räknat för fyra (möjligen fem) av sammanlagt elva studerade indikatorer, har mediekritiska uppfattningar fått empiriskt stöd.

De flesta aspekter av valprogrammets innehåll som inte har förändrats i någon nämnvärd utsträckning handlar om tekniker för att konkretisera informationen. Såväl politiker som journalister förefaller vara ungefär lika intresserade av att konkretisera genom att lyfta fram materiella perspektiv på de diskuterade frågorna, genom att ställa detaljorienterade frågor av typen läxförhör och genom att illustrera resonemangen med hjälp av konkreta exempel. Ytterligare en likhet mellan journalister och politiker gäller benägenheten att inkludera flera sakområden på den politiska agendan snarare än att förenkla debatten genom att koncentrera sig på ett litet antal kontroversiella sakfrågor. På den senare punkten med expansiva dagordningar skall dock lämnas en reservation. Under »rätt« omständigheter är journalisterna mer villiga än politikerna att låta den ämnesmässiga bredden stå tillbaka till förmån för Den Stora Valfrågan.

De aspekter av valprogrammets innehåll som har utvecklats på motsatt sätt än vad som förväntades handlar alla om konfliktorientering. Tvärtemot det vanliga nyhetstänkandet har journa-

listerna hållit tillbaka polemiken mellan partierna och begränsat politikernas möjligheter att skuldbelägga varandra för olika samhällsproblem. Återhållsamheten med polemik och skuldbeläggande medför inte att journalisterna undviker att relatera till politiska konflikter i valprogrammen; tvärtom lägger utfrågarna ned en del kraft på att påpeka skillnader mellan partierna. Det avgörande är dock att journalisterna inte efterfrågar partiledarnas omdömen om andra partier utan enbart den egna ståndpunkten.

Stödet för mediekritikernas uppfattningar gäller innehållets förenkling men också viktiga aspekter av konkretiseringen. De journaliststyrda valprogrammen innehåller mindre av utvecklad argumentation från partiledarnas sida, mer ensidigt framåtblickande diskussioner samt fler entydiga besked och konkreta handlingsförslag än vad som sannolikt skulle ha varit fallet om politikerna hade behållit kontrollen. Det finns också stöd för uppfattningen att journalisterna gärna prioriterar andra ämnesområden än dem som partierna finner mest angelägna att diskutera. Möjligen har journalisterna också visat sig vara mer intresserade än politikerna av att lyfta fram strategiska resonemang kring framtida koalitioner och opinionsmässiga vinnare och förlorare.

Det finns två anledningar till de delvis överraskande resultaten. Den första handlar om forskningsdesign och valet av jämförelsepunkter. En av bokens utgångspunkter har varit att jämföra dagens förhållanden med de realistiska alternativ som står till buds, snarare än med mer eller mindre genomtänkta ideal-situationer. I klartext har det inneburit att de journaliststyrda valprogrammen jämförs med sina politikerstyrda motsvarigheter. Strategin får sägas ha betalat sig. Flera av de tendenser som brukar kritiseras hos journalisterna återfinns även hos politikerna. Tekniker kopplade till konflikt, konkretisering och förenkling är kända och uppskattade bland såväl politiker som journalister.

Den andra anledningen till de överraskande resultaten är av mer substantiell natur. Nyhetstänkandet, som ligger till grund för mycket av kritiken mot dagens journalistik, tillämpas bara delvis i de journaliststyrda valprogrammen. När den journalistiska uppgiften byts från att välja ut och förmedla nyheter till att i stället informera medborgarna inför de politiska valen tillkom-

mer andra tankesätt och rutiner. Journalistiskt goda valprogram är inte alldeles detsamma som journalistiskt goda nyhetsprogram. För att tala med forskarna på området så är valprogrammen en journalistisk genre i sig.

En framträdande drivkraft bakom journalisternas inverkan på valprogrammets innehåll har varit ambitionen att göra »bra TV«, med särskild tonvikt på behovet av ett högt tempo. Kravet på ett uppdrivet tempo utan longörer är den huvudsakliga förklaringen till förändringar som att utrymmet för utvecklade argument är starkt begränsat, att många av partiledarnas inlägg saknar urskiljbara perspektiv och att många samhällsproblem diskuteras utan bakgrund och utan vägledning om var orsakerna till problemen står att finna. Den ofta uppmärksammade kritiska journalistiken är den förmodligen starkaste drivkraften bakom ytterligare en annan väsentlig förändring av innehållet – journalisternas krav på entydiga ställningstaganden och konkreta handlingsförslag (besked ikväll!). Att avslöja politikernas verkliga ambitioner och motiv är ett centralt inslag i föreställningen om en kritisk journalistik, och politikernas benägenhet att undvika att binda sig för konkreta ståndpunkter är en utmaning för detta sätt att definiera det journalistiska uppdraget.

I allt väsentligt inträffade förändringarna i valprogrammets innehåll redan när de tre O:na tog över ansvaret för utfrågningarna i mitten av 1960-talet. Med vårt långa tidsperspektiv kan vi konstatera att de enda egentliga förändringarna sedan den första journaliststyrda perioden gäller benägenheten att avbryta, informaliseringen av tilltalsord och utformning samt talets hastighet (se kapitel 7 och 9). Den som förmår bortse från dessa, i och för sig väsentliga, förändringar skulle kunna titta på vilket utfrågningsprogram som helst från de senaste decennierna och ändå känna igen sig.

Det faktum att mycket av det journalistiska maskineriet var på plats från början reser i sin tur en ny fråga att reda ut. I vilken utsträckning har de journalistiska normerna för utfrågningsprogrammen skapats av herrarna Orup, Olivecrona och Ortmark, och i vilken utsträckning gjorde de tre O:na bara det som varje grupp av yrkesskickliga journalister skulle ha gjort? För att

svara på frågan om personernas betydelse för utvecklingen behöver vi veta hur utfrågningarna skulle ha utformats om ansvaret att leda programmen hade lagts på andra journalister. Om de journalistiska normerna hade sett ungefär likadana ut även med andra ansvariga, ja då hade trion av utfrågarpionjärer turen att vara på rätt plats vid rätt tidpunkt. Om däremot de alternativt ansvariga hade tagit programmen i en annan riktning än vad som nu blev fallet, ja då är de tre O:na att betrakta som självständiga skapare av ett arv som levt vidare långt efter det att de själva stigit åt sidan. Dags att planera för nya jämförelser alltså, denna gång företrädesvis med erfarenheter från andra länder och miljöer.

Har medborgarna vunnit eller förlorat på affären?

Hur bör då journalisternas inträde betraktas ur ett medborgerligt perspektiv? Har informationen som förmedlas genom valprogrammen utvecklats till det bättre eller sämre under den journaliststyrda eran? Avslutningsvis skall vi resonera kring dessa kontroversiella frågor med utgångspunkt i den mandat- och ansvarsmodell för god valinformation som presenterades i kapitel 3.

Eftersom den grundläggande trenden är att journalisternas inflytande över valprogrammen har ökat kan några enkla tolkningsregler formuleras. Allmänt gäller att medborgarna har förlorat på affären när partierna sköter sig bra och journalisterna mindre bra, att medborgarna har vunnit på affären när journalisterna sköter sig bra och politikerna mindre bra, att det är hugget som stucket när båda parterna sköter sig bra och att medborgarna har svikits av båda parter när varken journalister eller politiker sköter sitt jobb på ett tillfredsställande sätt.

Kategorin med medborgerliga förlustaffärer innefattar bland annat de journaliststyrda valprogrammets ensidiga inriktning på att blicka framåt på den kommande mandatperioden, och gärna då på det omedelbara nuet. Inriktningen mot framtiden innebär att medborgarna får dåligt underlag för att utkräva ansvar för partiernas gärningar under den gångna mandatperioden. Ytterligare en stor förlustaffär för medborgarna gäller informationen om partiernas prioritering av sakområden. Partiernas dagord-

ning utgör grunden för deras agerande under de kommande åren, och journalisternas benägenhet att lyfta fram andra frågor än dem som prioriteras av partierna berövar medborgarna väsentlig information.

På förlustkontot skall antagligen också föras upp valprogrammets begränsade utrymme för utvecklad argumentation. Vi säger antagligen därför att politikerna visserligen är mer benägna än journalisterna att anföra argument för sina ståndpunkter, men att den politikerstyrda argumentationen inte självklart är av sådan karaktär att medborgarna får god information. Ytterligare ett skäl att förse slutsatsen med reservation är att långa och utvecklade argumentationskedjor riskerar att pröva medborgarnas tålamod. Rena uppmärksamhetsskäl talar för att valprogrammen skall hålla ett rimligt högt tempo utan segdragna longörer.

Kategorin med medborgerliga vinster av journalisternas intåg innefattar framför allt den avtagande polemiken och skuldbeläggandet, det som kan kallas käbbel. Polemik och skuldbeläggande har sin berättigade plats i en valrörelse, men då främst i debatter med flera samtidigt medverkande. För att medborgarna skall få en allsidig information behövs också valprogram med kritisk inriktning på ett parti i taget. Ytterligare ett plus för medborgarna är att journalisternas inflytande pressar politikerna att avge konkreta besked om sina ställningstaganden.

De konkreta beskeden är dock ett plus som bör omgärdas med reservationer. Politikerna har faktiskt ibland goda skäl att inte vilja binda sig offentligt för en given ståndpunkt; frampressade besked kan på ett olyckligt sätt begränsa handlingsfriheten i framtiden. (För att inte tala om risken för att frampressade besked leder till svekdebatter när ansvariga politiker finner att verkligheten har utvecklats på oväntat sätt.) Ytterligare en reservation är att beskeden har pressats fram på bekostnad av argumentationen; informationen att partierna tänker göra det ena eller andra är mindre värd om man inte samtidigt får veta *varför* man gör som man gör.

På medborgarnas plussida kan vidare räknas journalisternas benägenhet att utforska partiernas strategiska planer. Under förutsättning att journalisterna visar samma återhållsamhet som hit-

tills – enligt mandat- och ansvarsmodellens principer är sakpolitiken det viktigaste – har medborgarna ett legitimt intresse av att få information om partiernas planer för hur vinnande koalitioner skall kunna skapas. Med betydande tvekan skulle också det höga tempot kunna föras till medborgarnas pluskonto. Kravet på tempofyllda program medför kostnader när det gäller bakgrund och djup, men ökar antagligen programmets tillgänglighet för publiken.

Den tredje kategorin – »hugget som stucket« – innefattar i första hand utnyttjandet av tekniker som syftar till att konkretisera valinformationen. Det gäller sådant som att lyfta fram materiella perspektiv på aktuella sakfrågor, att utnyttja illustrerande exempel och att fokusera på mer eller mindre belysande detaljer. Under rubriken hugget som stucket kan också parternas benägenhet att prioritera breda ämnesmässiga dagordningar placeras.

Den problematiska kategorin där varken journalister eller politiker kan sägas göra något riktigt bra jobb innefattar framför allt diskussioner kring politikens principiella grunder. För medborgarnas del är information om partiernas ideologiska bevekelsegrunder viktig för att förstå varför partierna intar sina ståndpunkter och för att kunna förutsäga vilken politik partierna kommer att föra i olika situationer. Journalisterna har dock visat sig vara relativt ointresserade av att introducera principiella diskussioner, kanske för att principdiskussioner tar tid, kanske för att det här inte finns några egentliga avslöjanden att göra. Partierna är visserligen mer villiga att prata principer, men är inte heller de riktigt duktiga på att visa fram sina ideologiska bevekelsegrunder.

Till betydande del beror bristerna i partiernas principresonemang på att man ogärna talar om kontroversiella aspekter av de verklighetsuppfattningar som ligger till grund för den förda politiken, liksom inte heller om hur man menar att dilemmasituationer med kolliderande målsättningar bör lösas. Om man undviker att redovisa kontroversiella verklighetsuppfattningar och prioriteringar när omhuldade mål krockar med varandra, då är det svårt att få till stånd en angelägen principdebatt.

Plus och minus alltså. En enkel summering där samtliga faktorer tillskrivs samma vikt ger vid handen att journalisternas in-

flytande har fått något fler positiva än negativa konsekvenser för medborgarnas information. Samtidigt är bristen på underlag för att utkräva ansvar för partiernas gärningar och sidsteppandet av partiernas frågeprioriteringar kvalitativt tunga brister i den journaliststyrda informationen. Vi menar att den viktigaste lärdomen att dra av analysen är att journalister och politiker är bra på olika saker. För att förbättra förutsättningarna för att medborgarna skall få god information gäller det att hitta vägar för att utnyttja parternas starka sidor. I bokens avslutande kapitel skall vi diskutera hur formerna för en sådan god valbevakning skulle kunna se ut.

Framtiden

Morgondagens valbevakning

«En av de största maktförskjutningarna i samhället under 1900-talet.» Är det en försvarbar förenkling att på detta sätt beskriva de senaste decenniernas utveckling av relationen mellan journalister och politiker? Efter avslutad djupdykning i valprogrammets historia är vi beredda att besvara frågan med ja. Journalisternas makt och inflytande över informationen som förmedlas till medborgarna har ökat väsentligt. För bara några decennier sedan kungjorde chefen för landets radio och TV att valprogrammen var partiernas kanal för att kontakta medborgarna. Denna syn på relationen är idag utmönstrad hos såväl självmedvetna journalister som hos kuvade politiker.¹

Förändringen sköt fart under 1960-talet. Efter att länge ha förhandlat med partierna om att införa medieanpassade programformer lyckades till slut Sveriges Radio få acceptans för att nyhetsbevaka valrörelserna och för att deras egna journalister skulle ta över ansvaret för utfrågningsprogrammen. De nya programformerna innebar att informationen till medborgarna förändrades på ett varaktigt sätt: partiernas sakfrågeprioriteringar blev mindre viktiga, tillbakablickarna färre, argumentationen enklare, tempot högre, polemiken begränsad och de konkreta beskederna fler. Under 1970-talet fortsatte utvecklingen mot ett ökat journalistiskt inflytande genom en informalisering av relationen och en kraftigt växande benägenhet att avbryta partiledarnas resor när dessa inte följde journalisternas regler. Under 1980-talet vreds informaliseringen ett par snäpp till, och nya journaliststyrda programformer ersatte de gamla partikontrollerade programmen. Under 1990-talet togs ytterligare steg mot journalist-

styrda programformer, och benägenheten att avbryta politiker-
nas resonemang växte än mer.

Man kan faktiskt hävda att det för en nutida betraktare inne-
bär en mentalitetschock att utsättas för valrörelserna på Tage Er-
landers, Jarl Hjalmarsons och Bertil Ohlins tid. Dåtidens medar-
betare i Sveriges Radio intog betydligt mycket mer undanskymda
platser än vad vi numera tar för givet.

Medborgarna har ingen anledning att entydigt beklaga ut-
vecklingens gång. Tvärtom har journalisternas intåg i flera avse-
enden bidragit till att valinformationer nu ger ett bättre under-
lag för upplyst beslutsfattande. Men även om förändringen har
inneburit både plus och minus finns det saker att diskutera. Da-
gens förhållanden är resultatet av ett stort antal beslut som fattats
utan möjlighet att överblicka de långsiktiga konsekvenserna. Det
finns anledning att ifrågasätta huruvida sakernas nuvarande till-
stånd verkligen är det bästa tänkbara.

För att gå rakt på sak menar vi att det är olyckligt att radio-
chefen Olof Rydbeck synsätt på relationen mellan journalister
och politiker har fallit i glömska. Mentalitetsförändringen är
olycklig, inte därför att journalisterna bör fungera som maktens
megafoner, utan därför att det gamla synsättet är en god utgångs-
punkt för att valbevakningen skall kunna förse medborgarna med
bästa tänkbara beslutsunderlag. För den goda valbevakningens
måttstock bör vara just kvaliteten på medborgarnas besluts-
underlag. Med det goda beslutsunderlaget på plats är det upp till
oss medborgare själva att avgöra om vi vill utnyttja rätten att
rösta, och vilket alternativ som det i så fall finns bäst anledning
att stödja.

Resonemang om beslutsunderlagets kvalitet förutsätter att
man har en genomtänkt uppfattning om vad medborgarna be-
höver veta. Med en sådan uppfattning på plats blir det möjligt att
analysera hur lämpliga olika medel är för att ge det eftertraktade
goda beslutsunderlaget. I vårt fall har vi utgått från mandat- och
ansvarsmodellen för hur representativa demokratier fungerar:
partierna går till val på program som de vill genomföra under
den kommande mandatperioden, väljarna tar ställning till pro-
grammen liksom till regeringspartiets gärningar under den gångna

mandatperioden, och efter valet bildar partierna med starkast stöd regering. Vi menar att denna mandat- och ansvarsmodell rymmer tillräckligt många gemensamma föreställningar om valens ställning i den representativa demokratin för att kunna accepteras av de allra flesta samhällsmedborgare. De som vill förspåka alternativa demokratimodeller har rimligen bevisbördan på sin sida.

Tyvärr förefaller det som om genomtänkta uppfattningar av den här typen har saknats bland många ansvariga inom medievärlden. Åtminstone har vi funnit endast sporadiska spår av sådana diskussioner i Sveriges Radios interna protokoll från förhandlingarna med partierna. Ur medborgarnas perspektiv kan journalisternas strävan mot ökad självständighet vara motiverad under förutsättning att den leder till ett förbättrat informationsunderlag. De interna diskussionerna på Sveriges Radio har dock till största delen handlat om andra saker än om vilken information som medborgarna behöver ha.

Helt säkert skulle många journalister protestera mot påståendet att man saknar genomtänkta uppfattningar om vad medborgarna behöver veta för att kunna fatta upplysta beslut. Under offentliga och privata diskussioner som förts under arbetets gång har representanter för yrkeskåren påpekat att man redan tänker enligt mandat- och ansvarsmodellen. Diskussionerna har inte sällan mynnat ut i en motfråga till oss forskare: »Vad är egentligen nytt med det ni har att säga?» Till dem som ifrågasätter grunden för vår kritik har vi dock besvärande empiri att anföra: Om ni redan tänker så här, hur kommer det sig då att valbevakningen ser ut som den gör? Är det verkligen möjligt att bekänna sig till mandat- och ansvarsmodellen och samtidigt dra ned på exempelvis de tillbakablickande perspektiven? Att ha information om regeringens gärningar är väl helt nödvändigt för att man skall kunna utkräva ansvar på ett rationellt sätt?

Kritiken mot oviljan att formulera genomtänkta uppfattningar om vad medborgarna behöver veta innefattar också politikerna. Under förhandlingarna med Sveriges Radio har partierna genom åren varit mer intresserade av att försvara för motståndarpartierna än av att resonera om hur medborgarna skall få bästa

tänkbara information. Den ansvarsutkrävande komponenten i mandat- och ansvarsmodellen kan återigen illustrera vår kritik. Vi är övertygade om att oppositionspartierna skulle resa kraftiga invändningar om TV-ledningen bestämde sig för att ägna ett par helkvällar under valrörelsen åt en förutsättningslös prövning av vad regeringspartierna lovade under föregående valrörelse, och av vad som faktiskt har utträttats. Likväl är en sådan förutsättningslös granskning – som förstås bör inkludera information om alla löften som har infriats – precis vad som behövs för att man som medborgare skall få hjälp att bestämma om man vill ge regeringen sitt godkännande eller inte. Politikerna må vara övertygade demokrater i princip, men när valdagen närmar sig är det förtvivlat svårt för enskilda partiföreträdare att se bort från den egna partinyttan.²

Journalisternas hjälpmedel

Journalisternas legitimitet för att utöva inflytande över valinformationen är grundad på två kompetenser: man är bra på att välja ut vilka frågor som är viktiga, och man är bra på att presentera information om de relevanta frågorna. För att praktisera dessa kompetenser i valbevakningen är det nödvändigt att förlita sig på hantverksmässiga hjälpmedel; man måste helt enkelt veta hur man skall bära sig åt för att välja ut och presentera den relevanta informationen.

Slutsatsen som vi dragit är alltså att journalisterna har relativt vaga föreställningar om innehållet i den valinformation som skall väljas ut och presenteras för medborgarna. I stället för att tänka på det specifika innehållet i valinformationen har man förlitat sig på mer allmänna journalistiska hjälpmedel. När intrycken från våra djupdykningar i valrörelsehistorien summeras kan vi identifiera fyra sådana operativa hjälpmedel: en föreställning om vad som är »bra radio och TV«, ett kritiskt granskande journalistiskt ideal, traditionella nyhetsvärderingsprinciper samt genrespecifika föreställningar om hur just valprogrammen skall utformas.

Ambitionen att åstadkomma »bra radio och TV« är det hjälpmedel som funnits med under längst tid. Redan när radion bör-

jade odla sitt egenvärde som medium vid andra världskrigets slut, var det goda programmet en väsentlig drivkraft för medarbetarna. Högt tempo, hög intensitet och ett betydande mått av spontanitet från politikernas sida är viktiga komponenter för att åstadkomma bra program, då likaväl som nu.

Hjälpmedlet kritisk granskning hänger samman med journalisternas behov av att själva inta en aktiv position, och kom med i bilden under 1960-talet. Idealet kritisk granskning riktar journalisternas arbete mot sådant som politikerna ogärna talar om; för att tala marknadsspråk så är kritiskt granskande journalister inställda på att *inte* tillfredsställa politikernas preferenser. Praktiska slutsatser som följer av det kritiska idealet är bland annat att gärna prioritera andra sakområden än dem som partierna är intresserade av och att kräva besked av politikerna om vilka åtgärder som kommer att vidtas efter valet. För att få fram de önskade beskeden är det ofta nödvändigt att hindra politikerna från att lägga ut texten efter eget huvud.

Nyhetsvärderingen som hjälpmedel för att utforma valprogrammen riktar uppmärksamheten på det oväntade och tidigare okända. Med nyhetsvärderingen för ögonen får journalisterna ytterligare ett skäl för att uppmärksamma andra frågor än partiernas »gamla vanliga«. En annan betydande konsekvens av nyhetsvärderingen gäller sättet att presentera informationen. Presentationstekniker som förenkling och konkretisering passar väl in i ett nyhetstänkande.

Slutligen har journalisterna utvecklat hjälpmedel som är sammankopplade med att valprogrammen utgör en egen journalistisk genre. Valprogrammen utformas på ett visst sätt därför att man brukar göra så just i valprogrammen. Till det mest utmärkande för genren valprogram hör att journalisterna, tvärs emot vad som är brukligt i den nyhetsmässiga politiska bevakningen, anstränger sig för att lägga band på politikernas benägenhet att polemisera med varandra.

Vi har i tidigare kapitel pekat på avigsidor med de fyra identifierade journalistiska hjälpmedlen. Kritiken har gällt sådant som att ambitionen att åstadkomma bra program med hjälp av ett uppdrivet tempo, snabba ordöverlämningar och intensiva rela-

tioner går ut över möjligheterna att föra en utvecklad argumentation, liksom att det är principiellt tvivelaktigt att bortse från partiernas preferenser beträffande sakfrågor. För att ytterligare bygga under kritiken skall vi resonera kring två konkreta exempel.

Det första exemplet gäller önskade konsekvenser av det kritiskt granskande idealet. Ett problem med att lyfta upp andra sakfrågor än dem som partierna vill tala om är att journalisternas beslut med stor sannolikhet kommer att gynna någon specifik intressegrupp. Allt fler intressegrupper har också insett värdet av att vara med och påverka dagordningen under valrörelserna. Den intressegruppering som får journalisterna att tända på den egna favoritfrågan får ett inflytande över debatten, och i förlängningen över den politik som kommer att föras under de kommande åren, som går vid sidan av den representativa demokratins kanaler, och som är högst diskutabelt för den som tycker att politiska beslutsprocesser bör vara öppna och förutsägbara.

En illustration till vad som kan hända är 1979 års valdebatt. I det sista utfrågningsprogrammet inför valet beslogs Olof Palme med okunskap om husprisernas utveckling i Stockholmsområdet. Huspriserna var aktuella eftersom socialdemokraterna planerade att under den kommande mandatperioden lägga ett förslag om att begränsa villaägarnas rätt att göra avdrag i deklarationen för räntekostnaderna. Palmes förvåning – »Det är fruktansvärt. Har hus blivit så dyra?» – blev startpunkten på en intensiv verksamhet. Under den avslutande valrörelseveckan utfärdade samtliga partier förutom vpk garantier till villaägarna att de inte skulle drabbas av kostnadshöjningar. Vpk:s fribrev riktades i stället till landets hyresgäster.

De båda utfrågarna Lars Jacobsson och Gustaf Olivecrona lyckades osedvanligt bra med att blottlägga tveksamheter i en ledande politikers verklighetsuppfattning på ett område som berör medborgarnas personliga väl och ve. Utfrågningen med Olof Palme tillhör de klassiska inslagen i valprogrammets historia och betraktas av många som ett lyckat exempel på kritisk granskning. Likväl är det tveksamt om journalisternas frågor gav väljarna den mest beslutsrelevanta information som tänkas kunde.

Till en början är det långtifrån givet att Olof Palmes bris-
tande verklighetsförankring hade någon realpolitisk betydelse;
även om socialdemokraterna hade vunnit valet så skulle ett för-
slag om begränsad avdragsrätt ha föregåtts av ytterligare utred-
ningar. Beslutsprocesserna i Sverige innehåller så många kontroll-
mekanismer att uppenbara orimligheter förmodligen skulle ha
uppmärksammats. Kanske, för att inte säga troligen, fanns det
viktigare framtidsfrågor än avdragsrätten att diskutera under val-
rörelsens slutskede.

Dessutom föranledde den närmast hysteriska koncentrationen
på en enda avgränsad sakfråga medborgarna att i ovanligt hög
grad tänka på sitt snäva egenintresse. En av den representativa
demokratins mest tilltalande egenskaper är att de parlamentariska
valen tvingar medborgarna att ta ställning till en lång rad frågor
vid ett och samma tillfälle. Sådana breda ställningstaganden un-
derlättar för den enskilde att göra vidare hänsynstaganden än
blott den snäva egennyttan. Debatten om villägarnas avdragsrätt
handlade dock om en väl avgränsad fråga med tydliga egen-
nyttiga konsekvenser för villaägare och för boende i andra
upplåtelseformer. Konsekvensen av journalisternas kritiska gransk-
ning blev att egennyttan kom att väga ovanligt tungt i väljarnas
ställningstaganden. Från intressesynpunkt fanns bara en given vin-
nare i debatten – Villägarnas Riksförbund, som fick som man
önskade utan att behöva gå den långa vägen via de representa-
tiva kanalerna.³

Även nyhetsvärderingen kan leda till mindre lyckliga conse-
kvenser. För att beskriva hur detta går till behöver vi gå omvä-
gen via forskningen om mediernas betydelse för medborgarnas
politiska tänkande. Forskningen lär oss att journalisternas
prioriteringar av sakfrågor kommer att påverka medborgarnas
röstningsbeteende genom så kallade »priming-effekter«. Med
priming-effekter menas att vi medborgare tenderar att tycka att
partierna har olika bra politik på olika sakområden, och att medi-
ernas prioritering kommer att påverka vilka sakfrågor vi tänker
på när det blir dags att ta politisk ställning. När press, radio och
TV prioriterar vårdfrågor tenderar vi att låta synen på partiernas
vårdpolitik väga tungt i värderingen av partierna, och när debat-

ten handlar om skattefrågor kommer i stället skattefrågorna att dominera. Journalisternas beslut om vilka sakfrågor som skall prioriteras kommer således att få konsekvenser för vilka partier som får förtroendet att styra landet under de kommande åren.⁴

När journalisterna prioriterar sakfrågor på basis av traditionella nyhetsvärderingsprinciper väljer man ut sakfrågor där det »händer« något oväntat eller dramatiskt och som dessutom anses vara tillräckligt viktiga. Med en sådan princip för urvalet av sakfrågor introduceras ett betydande element av osäkerhet i utgången av valet. Beroende på vilket parti som har turen, eller förmågan, att få något viktigt att hända under valrörelsen kommer landet att styras i den ena eller andra riktningen under de kommande åren. För den som önskar att valtillfället i största möjliga utsträckning skall återspegla medborgarnas genomtänkta mandat för framtiden, och rationella utkrävanden av ansvar för maktinnehavarnas gärningar under de gångna åren, är det inte någon drömsituation att vara så beroende av tillfälliga omständigheter.

Kritiken mot de journalistiska hjälpmedlen får inte över-skugga det faktum att de alla besitter en viktig principiell fördel: de gör det möjligt för journalisterna att välja ut och presentera information utan att behöva anklagas för att gå någons ideologiska ärenden eller för att hemfalla till personligt godtycke. Att kunna hänvisa till värderingsmässigt neutrala grunder för verksamheten är en nödvändig förutsättning för att journalisterna skall få fortsätta att utöva inflytande över valprogrammen; i den stund journalisterna med rätta kan anklagas för att ha en egen politisk agenda, ja då har man brutit kontraktet med medborgarna.

Det är således inte förekomsten av hjälpmedel i sig som vi kritiserar. Vår poäng är i stället att de identifierade hjälpmedlen borde kompletteras med alternativa tankesätt som likaledes uppfyller kravet på att vara värderingsmässigt neutrala, men som går mer direkt på medborgarnas informationsbehov. I enlighet med det tidigare resonemanget menar vi att mandat- och ansvarsmodellen är ett sådant alternativt hjälpmedel som borde utnyttjas i större utsträckning. Om vi har rätt så skulle medborgarna få ett bättre informationsunderlag om journalisterna i ökad utsträckning tog hänsyn till kraven som kan härledas från denna modell.

Nya programformer och nytt innehåll

Vårt förslag till förnyelse innehåller två delar. Den första handlar om valbevakningens former. Vi tar här fasta på att politiker och journalister är bra på olika saker, och föreslår programformer som skulle kunna tillföra nya aspekter till den samlade valinformationen. Den andra delen handlar om själva det journalistiska arbetet. Väl medvetna om alla de avvägningar som journalisterna tvingas göra tillåter vi oss några påpekanden om främst sättet att välja ut vilka ämnen som skall prioriteras (sättet att presentera informationen har vi färre synpunkter på).

Den gemensamma nämnaren för förslagen om nya programformer är att journalisterna bör ta ett steg tillbaka. Med detta menar vi inte att man skall abdikera från rollen som oberoende granskare av politikerna; traditionen att partiledarna ställer sig till förfogande för en längre stunds förutsättningslös journalistisk granskning måste betraktas som en viktig markering av öppenheten i den svenska representativa demokratin. Däremot finns det goda skäl att bryta den nuvarande trenden att allt fler valprogram skall vara journaliststyrda. Vi menar att den enskilt viktigaste åtgärden för att förbättra formerna för valprogrammen vore att säkerställa partiernas möjligheter att själva bestämma vilka sakfrågor som skall prioriteras.

Till att börja med är det en internationell märkvärdighet att de svenska partierna inte ges tillfälle att fritt disponera TV-tid. I de flesta andra länder har de politiska partierna åtminstone någon möjlighet att själva bestämma hur de vill presenteras för medborgarna. För att sådana presentationsprogram skall kunna få något nämnvärt inflytande är flera men korta presentationsprogram att föredra. Partierna bör också slippa den numera sedvanliga journalistiska inramningen där valet av sakfrågor diskuteras utifrån strategiska snarare än innehållsliga kriterier.

En andra åtgärd när det gäller programformer är att behålla någon form av partikontrollerade avslutningsdebatter. Efter 1998 års val kritiserades SVT:s traditionella avslutningsdebatt för att vara överdrivet formaliserad. Som åskådare är det lätt att hålla med om att reglerna behöver modifieras, inte minst för att anta-

let deltagare numera är mycket större än på det gamla femparti-systemets tid. Kritiken mot stelbenta debattregler kan dock bemötas utan att man därmed överlåter den viktiga rätten att bestämma dagordningen åt styrande journalister.

Den samlade uppsättningen av valprogram i svensk radio och TV innehåller också ytterligare luckor. Vi tänker då på programformer där medborgarna har den direkta kontrollen över programmets dagordning. För att komplettera utbudet av program skulle det kunna vara motiverat att införa antingen väljarstyrda utfrågningar eller väljarstyrda debatter. För att det skall bli fråga om något verkligt alternativ till dagens programformer krävs dock att programmakarna låter medverkande personer få ett reellt ansvar för programmets innehåll.

Många program blir det med vår föreslagna uppläggning. Såväl svenska som internationella erfarenheter visar att det finns en gräns där publiken tröttnar. För att i görligaste mån undvika mättnadseffekter vore det önskvärt om public service-TV och kommersiell TV kunde enas om att fördela programformerna mellan sig. Konkurrensen mellan TV-kanalerna behöver inte mötas med den sedvanliga marknadsanpassningen som känns igen från bland annat politiken, det vill säga att alla parter gör samma sak.

Förslagen till förnyat tänkande inom ramen för den journalistkontrollerade delen av valprogrammen har, vi vill gärna understrika det, karaktären av tentativa funderingar. På en punkt ger dock mandat och ansvarsmodellen en så klar vägledning att vi känner oss säkra på att ha något angeläget att säga. Det gäller vikten av att förse medborgarna med information om regeringsidans gärningar under den gångna mandatperioden. Ett enkelt sätt att förbättra valbevakningen i radio och TV vore att avsätta särskilda program åt förutsättningslösa granskningar av vad som utlovades i samband med föregående val, och vad som faktiskt har utträttats. Den förväntade kritiken från oppositionspartierna får avvisas med hänvisning till att ett rationellt utkrävande av ansvar är en hörnsten i den väl fungerande representativa demokratin. Medborgarnas väl går före oppositionens, för att anspela på en gammal vänsterradikal fras.

Ett andra förslag är att journalisterna skall dra ned på ambitionen att själva bestämma den ämnesmässiga dagordningen för valprogrammen. Nyhetsvärderingsprincipen och det kritiska idealet har båda sådana nackdelar som urvalskriterier att medborgarna riskerar att få betala ett högt pris i form av försämrat informationsunderlag för dessa ambitioner att säkra ett professionellt oberoende. Bättre enligt vårt förmenande är om journalisterna i åtminstone valprogrammen riktar in sin ambition på att få fram förtydligande information om de frågor som partierna väljer att prioritera.

Ytterligare en tyngdpunktsförskjutning att fundera över gäller behovet av att få fram besked om partiernas konkreta handlingsplaner jämfört med andra typer av information. Visst kan det vara klargörande för medborgarna att få veta att partierna binder sig för en viss åtgärd, men att pressa fram besked där politikerna egentligen vill undvika bestämda utfästelser kostar en hel del i tid, energi och, förmodligen, konflikter om rätten att tala till punkt. Två alternativa informationsbitar som är väl så angelägna för ett upplyst beslutsfattande är de verklighetsuppfattningar som ligger till grund för partiernas handlingar och synen på hur besvärliga dilemmasituationer skall hanteras. Vetenskap om verklighetsuppfattningar och hanterandet av målkonflikter har bland annat fördelen att återspegla åtminstone något av partiets ideologiska bevekelsegrunder.

En fjärde punkt att fundera över är utrymmet för utvecklad argumentation. Det borde stämma till eftertanke att journalisternas intåg har medfört att argumentationen för olika ståndpunkter har kommit på mellanhand. Kanske kan det vara motiverat att acceptera ett något lägre tempo i programmen om politikerna i gengäld kan förmås att utveckla ett upplysande förklarande resonemang.

Någon enkel lösning på uppgiften att förse medborgarna med beslutsrelevant information gives inte. Sannolikheten att någonsin kunna utforma en valbevakning som tillfredsställer den mångfald av erfarenheter och utsiktspunkter som återfinns i en valmanskår får betraktas som mikroskopisk. Vår ambition har varit att kartlägga historiska utvecklingstendenser i relationen mellan

journalister och politiker, att ta ställning till om medborgarna har anledning att beklaga eller bejaka utvecklingens gång samt att i någon mån lägga fram förslag till förändringar. Förhoppningsvis kan därmed den fortsatta debatten föras utifrån mer genomlysta positioner.

Försöka, och försöka igen, är allt vi kan.

Noter

KAPITEL 1

DEN NYA MEDIESITUATIONEN

- 1 Högerpartiets protester framfördes av partiledaren Yngve Holmberg redan under valvakan den 15 september. Kritiken föranledde radiochefen Olof Rydbeck att initiera en utredning om nyhetsbevakningens objektivitet. Utredningen anförtroddes statsvetarprofessorn Jörgen Westerståhl (1972). De närmare omständigheterna kring Westerståhls så kallade objektivitetsundersökningar diskuteras i en av de sammanfattande volymerna från forskningsprogrammet »Etermedierna i Sverige«, Monika Djerf-Pierres och Lennart Weibulls *Spegla, granska, tolka* (2001:237–40) samt i Torsten Thuréns *Medier i blåsväder* (1997).
- 2 Om regeringsmaktens första ansträngningar att möta den nya medieordningens krav, se Hadenius (1990).
- 3 Skildringen av valrörelsernas utveckling bygger huvudsakligen på Esaiasson (1990).
- 4 Känsliga personer kan möjligen reagera på påståendet att journalisterna tillskansat sig makt utan att ha något synbart syfte med maktutövningen. Det vi menar med denna inledande karakteristik är dock enbart att journalisterna har varit intresserade av att öka sitt inflytande över det redaktionella innehållet. Frågan om motiv och konsekvenser av förändringen kommer att undersökas närmare i den fortsatta framställningen. Att påståendet om en maktambition inte är alldeles gripet ur luften framgår av systematiska frågeundersökningar med slumpmässiga urval av aktiva journalister som genomförts av medieforskarna vid Göteborgs universitet. I undersökningarna uttrycker de svarande att såväl redaktionsledningen som enskilda journalister har ett betydande inflytande över mediernas innehåll, och att det dessutom vore önskvärt med

- ett än större inflytande för båda dessa aktörer (Asp & Weibull 1996:45–52).
- 5 Holmberg & Esaiasson (1988); Holmberg (1994).
 - 6 Hardarsson (2000).
 - 7 Hallin (1992).
 - 8 Se t ex Björklund (1991); Bille (1991); Moring (1989); Esaiasson (1991).
 - 9 Se t ex Neveu (1995).
 - 10 Antagandet bekräftas av resultaten från frågeundersökningar med representativa urval av journalister. Som kunde förväntas betraktas en aktiv uppgift som att vara »granskare av samhällets makt» som åtskilligt mycket viktigare än en förmedlande uppgift som att vara »neutral rapportör av det som sker i samhället» (Melin 1991).
 - 11 »Det är då man vill få gömma sig och gråta som ett barn, när man jämför hur det är med hur det hade kunnat va', sjunger de gamla progghjältarna i Hoola Bandoolla Band. Om idealtypsanalyser och bekymren med att få till välgrundade slutsatser om den absoluta nivån på samhälleliga missförhållanden, se Esaiasson m fl (2002:154–68).
 - 12 Boken behandlar en lång tidsperiod och med tanke på alla omorganisationer som skett har vi inte kunnat hitta en helt tillfredsställande beteckning för public service-verksamheten från 1930-talet till dags dato. Vi kommer vanligen att tala om de specifika organisationerna Radiotjänst, Sveriges Radio (SR) och Sveriges Television (SVT). När vi någon gång syftar på public service-medierna under hela perioden talar vi vanligen om Sveriges Radio. Läsare med inblick i organisations- och ägarförhållanden må förlåta oss denna förenkling.

KAPITEL 2

DE ANALYTISKA GLASÖGONEN

- 1 Hansson (1997:192). För en systematisk analys av den svenska debatten, se Hadenius, Seveborg & Weibull (1970); Hadenius, Weibull & Seveborg (1968).
- 2 Asp (1986:341–42).
- 3 Om partipressens styrka, se t ex Hadenius, Seveborg & Weibull (1970); Hadenius (1982) och Asp (1982). Radions försiktiga hållning behandlas i en rad studier av Göran Elgemyr (t ex 1981,

1984 och 1987) samt, förstås, i den tidigare citerade slutvolymen av Monika Djerf-Pierre och Lennart Weibull (2001).

4 Se t ex Hall m fl (1993); McChesney (2001).

5 Se t ex Boëthius (1994); Fallows (1998).

6 Se t ex Zaller (1992); Mathiesen (1993).

7 Se t ex Asp (1990) och den kommenterande litteraturöversikten i Larsson (1998:13–38, 203–16).

8 Som vi strax skall se kan dessa kriterier på ett fungerande demokratiskt samhälle härledas ur den principiella demokratidebatten. Kriterierna är också väl förankrade i den svenska debatten om massmedierna och demokratin. Sålunda presenterade 1994 års pressutredning en snarlik tredelning av massmediernas uppgifter i samhället:

Informationsuppgiften: att förse medborgarna med sådan information att de fritt och självständigt kan ta ställning i samhällsfrågor.

Granskningsuppgiften: att verka som självständiga aktörer och att granska de inflytelserika i samhället.

Forumuppgiften: att låta olika åsikter och kulturyttringar komma till tals.

Efter norsk förebild väljer Pressutredningen att låta forumuppgiften stå som en självständig uppgift, men ur vårt perspektiv är det rimligare att betrakta uppgiften att låta olika yttringar komma till tals som en underuppgift till informationsuppgiften. Vi tror att en förgrundsgestalt ifråga om yttrandefrihet som John Stuart Mill skulle hålla med om att man som medborgare behöver höra alla vinklingar av ett problem för att man skall kunna fatta ett upplyst beslut (SOU 1995, sid 156–59; tidigare halvofficiella indelningar av mediernas uppgifter diskuteras i SOU 1975:79; Hadenius & Weibull 1983 och Asp 1992).

9 Se t ex Voltmer (2000).

10 Dahl (1989).

11 Se t ex Cook (1998).

12 Termen »neutralistisk mediestruktur« är ett eget förslag. Europarådets mediekoncentrationskommitté talar i stället om en »inre mångfald« (se vidare Cavallin 1995:12–13). Beskrivningen av en neutralistisk mediestruktur (den inre mångfalden) har för övrigt klara likheter med det som brukar kallas *den liberala pressideologin* (se t ex SOU 1975).

13 Den pluralistiska mediestrukturen motsvaras förstås av en »yttre

- mångfald» enligt Europarådets mediekoncentrationskommitté. Jämför de resonemang som brukar föras om pluralism, intresseorganisationer och demokrati, se litteraturöversikterna i Naurin (2001) och Uhrwing (2001).
- 14 Se t ex Broddason (1994) och där anförd litteratur. Engblom (2001) ger en god överblick över diskussionen kring just den journalistiska professionaliseringen.
 - 15 Strömberg & Westerståhl (1983:293–7).
 - 16 Engblom (2001) gör samma observation gällande tidpunkten för den journalistiska professionaliseringen. Journalistforskarna som studerar kårens sammansättning, rolluppfattningar och handlingsintentioner menar att det finns tecken på en begynnande uppluckring; journalistkollektivet skall vara på väg att bli mindre homogent än under genombrottsåren på 1960- och 1970-talen. Se Asp & Weibull 1995 samt avrapporteringen av undersökningen Journalist 2000 i JMG-granskaren nummer 2–3 2001 (Djerf-Pierre m fl). Så länge journalistkollektivet förblir någotsånär sammanhållet påverkar dock inte sådana tendenser vårt sätt att argumentera i någon större utsträckning.
 - 17 Om expertis och andra legitimitetsformer, se Rothstein (2001).
 - 18 I journalistutbildningens kärna brukar också räknas in en tredje förmåga, den att *själv leta fram relevant information* (här ingår sådant som intervjueteknik och kännedom om offentlighetsprinciper). I åtminstone det här sammanhanget kan sökandet efter information betraktas som en underkategori till förmågan att välja ut relevant information: beslutet om man själv behöver leta fram ytterligare information eller om man skall nöja sig med det som redan är tillgängligt via andra aktörer kan fattas först när man bestämt vad som är relevant information.

Vi uppfattar den presenterade bilden av journalistutbildningens kärnämnen som tämligen okontroversiell. För säkerhets skull har vi dock stämt av med Torsten Malmström, lärare på journalistprogrammet vid Göteborgs universitet. Jämför också med Kent Asps typologi över journalisternas inflytande över massmediernas innehåll som en funktion av medieaktörernas *urvalsfrihet* och *tolkningsfrihet*. Enligt Asp kan det journalistiska nyhetsarbetet delas in i två beståndsdelar: att *anskaffa* nyhetsmaterialet och att *behandla* det anskaffade nyhetsmaterialet. Journalisterna har störst möjlighet att bestämma innehållet när journalistiken kännetecknas av *stor urvalsfrihet* (man skaffar själv nyhetsmaterialet och är inte be-

- roende av andras nyhetskällor) och *goda tolkningsmöjligheter* (man vinklar rapporteringen efter egen bedömning) (Asp 1986:362–63). Om journalistutbildningen, se också Lindstedt (1998).
- 19 Se t ex Manin, Przeworski & Stokes (1999).
 - 20 Det saknas förvisso inte personer som redan bestämt sig för att den professionaliserade journalistiken gör ett allmänt dåligt jobb. För kritik utifrån olika utgångspunkter se t ex Nerman (2000) och Albinsson Bruhner (1998). Engblom (2001) ger en sammanfattande översikt över kritiken. Själva kommer vi givetvis att anstränga oss för att inte låta eventuella förutfattade meningar styra slutsatserna om valbevakningens utveckling.
 - 21 När det gäller presentationssättet syftar vi på den speciella medielogiken med tekniker som tillspetsning, personifiering och framhävande av konflikter. Ur den ymniga floden av sådan mediekritik kan plockas Patterson (1993) och Petersson (1996). Se också resonemanget i kapitel 9 och 10 nedan.
 - 22 Jfr Weibull & Börjesson (1995:156–8).
 - 23 Lek med tanken att vi andra skulle bli övertygade om att läkarprofessionen hade något annat än patienternas väl och ve för ögonen. Nog skulle i så fall villigheten att låta dem bestämma över sjukvårdsfrågor vara bra mycket mindre än idag. Fichtelius (1997) är ett bra exempel på hur man kan legitimera journalisternas nuvarande position utifrån principen professionell nyhetsvärdering.
 - 24 Se t ex Fallows (1996), Bourdieu (1998) och Zaller (1998).
 - 25 Mayhew 1974.
 - 26 Cappella & Jamieson (1999). Strömbäck (2001) visar att tendensen finns också i svensk valrörelsejournalistik.
 - 27 Se t ex Manin, Przeworski & Stokes (1999).
 - 28 »Representing here means acting in the interest of the represented in a manner responsive to them« (Pitkin 1967:209).
 - 29 »The representative must not be found persistently at odds with the wishes of the represented without good reason in terms of their interests, without a good explanation of why their views are not in accord with their interests« (Pitkin 1967:210).
 - 30 Se dock Lewin (1977).
 - 31 Belägg för att journalisterna delar politikernas elitistiska grundhållning gentemot medborgarna återfinns i undersökningar av journalisternas självrapporterade rolluppfattningar. Uppgifter som att vara »neutral rapportör av det som sker i samhället« och att

»spegla den allmänna opinionen« hamnar långt ned på listan över kännetecken på den journalistiska yrkesrollen (Melin 1991; Djerf-Pierre 2001). Parentetiskt kan sägas att Bob Dylan har en omvänd vinkling på den burkeanska problematiken. Han låter det förförande kvinnliga subjektet säga att »Your Debutante knows just what you need, but I know what you want«. I hedonistisk anda kan man fundera på det riktiga i att föredra ett långsiktigt intresse framför uppfyllandet av det omedelbara behovet.

- 32 I väntan på en mer definitiv granskning är påståendet om journalisternas elitistiska grundhållning att betrakta som preliminärt. Som ett stöd för vår uppfattning kan vi, utöver undersökningarna av rolluppfattningar, hänvisa till några uppmärksammade böcker om det journalistiska uppdraget.

I Lars Furhoffs *Makten över journalistiken* talas om att »journalisterna som regel klart genomskådar den konstruerade motsättningen mellan vad publiken bör och vill ha« (1986:123). Enligt Furhoffs sätt att resonera saknar den burkeanska problematiken relevans; när väl journalisterna får chansen att utöva sitt yrke såsom de själva skulle vilja göra det kommer publiken att uppskatta väsentlig information som presenteras för dem. Vi menar dock att förnekandet av den potentiella problematiken är ett sätt att verka i burkeansk anda utan att erkänna att så är fallet. Politiker kan ägna sig åt motsvarande »förnekande« genom att avfärda besvärande uttryck för opinionen med att »det där är ju bara opinionsundersökningar«.

I Maria-Pia Boëthius *Makt och ärlighet* (1994) framförs en liknande uppfattning. Enligt Boëthius är det ägarnas samspel med övriga makteliter som hindrar journalisterna från att fullgöra sitt uppdrag gentemot allmänheten; med en gentemot ägarmakten självständigare journalistkår skulle medborgarna kunna serveras information som bättre svarar mot deras intressen. I Göran Rosenbergs *Tankar om journalistik*, slutligen, betonas att den goda journalistiken kännetecknas av ett närvarande »jag« som har ett bestämt syfte. Av sammanhanget framgår att det närvarande jaget skall föra fram sin egen tolkning av vad som händer och pågår (Rosenberg 2000, kanske särskilt sidorna 108–19).

- 33 Se Esaiasson (1997).

- 34 Se t ex Rosen (1999).

- 1 Berglez (1999) är ett exempel på hur argumentationen kan utvecklas. Se också Håkansson (1999).
- 2 På engelska talar man oftast om »the responsible party model» vilket i direkt svensk översättning blir det stolpiga »doktrinen om det ansvarstagande partiet».
- 3 Se t ex Kelley (1983); Wilson (1994); Esaiasson & Holmberg (1996); Schmitt & Thomassen (1999).
- 4 Vi skriver *kanske* i den avslutande meningen därför att det ytterst är upp till medborgarna att avgöra om man vill tillskriva partierna ansvaret för positiva och negativa utvecklingstendenser som ligger utanför deras kontroll. Ur rationell synvinkel är det förstås galet att hålla någon ansvarig för en händelseutveckling som ligger utanför dennes kontroll. Ett sådant till synes primitivt ansvarsutkrävande behöver dock inte betraktas som en upprepning av hedniska föreställningar om att gudarna kräver offer för att blidkas. Det skulle mycket väl kunna vara så att vissa politiker är begåvade med tur medan andra har otur; sålunda rapporteras Napoleon Bonaparte ha frågat inför en eventuell befordran av en framstående officer: »Ja, men har han tur?» Olof Palme gjorde i sin sista valrörelse 1985 en poäng på temat. Efter att ha jämfört de samhällsekonomiskt misslyckade borgerliga regeringsåren 1976–1982 med utvecklingen under socialdemokraternas regeringsår 1982–1985 avfärdade han invändningen att händelseutvecklingen berodde på svängningar i den internationella konjunkturen: »Vilka vill ni helst skall ha regeringsmakten, de som har tur eller de som har otur?» Om skryt, kritik och undanflykter i partiernas valbudskap, se vidare Esaiasson (1996).
- 5 För ett mer utförligt resonemang, se t ex Lewin (1984).
- 6 Se t ex Phillips (1995).
- 7 Se t ex Weale (1999).
- 8 Se Norris m fl (1999).
- 9 Mer formellt uttryckt kan en underhållande valinformation få både indirekta och direkta konsekvenser för medborgarnas valhandlingar. Den indirekta effekten yttrar sig i att underhållningen skapar ett ökat intresse för partiernas sakståndpunkter. Den direkta effekten yttrar sig i att underhållningen förser medborgarna med informationsmässiga genvägar inför den kommande valhandlingen (alla

medborgare är tränade i att ta ställning till sina medmänniskor på basis av vad man vet om deras personliga förhållanden och om deras uppträdande gentemot andra).

- 10 Det råder ingen brist på förslag till hur kraven på information skall begreppsliggöras. Här skall kort kommenteras några tidigare förslag i genren. Genomgången skall förstås motivera varför vi har funnit det relevant att lägga fram ett eget förslag.

Schmitt & Thomassen (1999) menar att tre minimikrav kan ställas på partiernas information till väljarna för att mandat- och ansvarsmodellen skall anses vara relevant: att partierna är sammanhållna, att de presenterar tydliga program och att de efter valen i görligaste mån låter sitt handlande styras av de presenterade programmen. Detta minimiförslag är måhända realistiskt i det att kraven är måttliga, men för vårt syfte är det otillräckligt. Vårt förslag kan faktiskt betraktas som mer realistiskt i betydelsen att det fångar in större delar av den information som faktiskt sprids under en valrörelse.

En annan typ av förslag utgår från den information som krävs för att kunna fatta ett sakrationellt beslut. Ett exempel på sådana förslag är filosofen Paul Grices maximer för vad som kännetecknar bra och effektiv kommunikation: varje debattinlägg skall vara lämpligt långt; varje inlägg skall vara ärligt i betydelsen att man själv skall tro på det som sägs och att ståndpunkterna skall vara baserade på tillräckliga belägg; varje debattdeltagare skall uppträda belevat; och slutligen skall varje inlägg vara relevant (Grice 1975; se också Gomard 1994 och Krogstad 2001). Grices maximer och andra kriterier på rationell information är svåra att säga emot men har nackdelen att utgöra ett orealistiskt ideal som dåligt återspeglar det som faktiskt händer under en valrörelse; exempelvis rymmer förslagen liten plats för människans ofullkomlighet.

En tredje typ av förslag utgår från vad som behövs för att kunna fatta kloka politiska beslut. Olof Petersson (1996:16) menar att politiskt beslutsfattande kännetecknas av avvägningar mellan vanskliga dilemman, komplexitet, kompromisser samt hänsynstagande till långsiktiga konsekvenser och till allmängiltiga principer. Återigen är invändningen att Peterssons förslag är ett ideal som befinner sig långt från de faktiska valrörelser vi uppfattar och som därför passar dåligt för vårt syfte.

En fjärde typ av förslag syftar till att utvärdera massmediernas bevakning av politiska händelser. Kent Asp (1986) menar att tre

- krav kan ställas på god medieinformation: hög grad av informationstäthet, informationsbredd och informationsdjup (i klartext: informationen skall innehålla många argument, många olika argument och skall sätta in sakfrågan i ett sammanhang). Två omständigheter gör Asps förslag mindre användbart för vår studie: det är i första hand inriktat på medierna, och det är allmänt hållet utan att vara speciellt anpassat till valrörelserna.
- 11 Att politiker gärna talar om sina egna ståndpunkter i sakfrågor finns för Sveriges del dokumenterat i exempelvis Brandorf, Esaiasson & Håkansson (1996) och för amerikanska förhållanden i exempelvis Page (1978) och Patterson (1993). Benägenheten att kritisera motståndarnas ståndpunkter – det som brukar kallas »negativa kampanjer» – har varit ett centralt tema bland statsvetarna under 1990-talet, se till exempel Lau m fl (1999), Esaiasson, Håkansson & Jahn (1997) och Håkansson (1999). Ovilligheten att lämna besked om strategiska komplikationer diskuteras i Gilljam (1998).
 - 12 Se t ex Asp (1996).
 - 13 Se t ex Gilljam (1994). Ett anekdotiskt stöd för att politikerna är dåliga på att lyfta fram det allmänmänskligt intressanta kan hämtas från en av forskarna bakom den nyss refererade studien av partiernas benägenhet att prioritera sakfrågor. Som entusiastisk nybliven medarbetare i ett forskningsprojekt om partiernas valbudskap under 1900-talet bad Martin Brandorf sina kamrater utanför statsvetarkretsen att verkligen lyssna på politikernas debatter. Under arbetet med att koda partiledardebatter, valtal och valmanifest hade Brandorf upptäckt att det försiggick intressanta saker och inför den stundande valrörelsen 1994 ville han nu uppmärksamma sin omgivning på vad som komma skulle. Hur ivrigt personerna i kamratrekretsen än försökte fann de det dock omöjligt att låta sig engageras av partiernas sätt att debattera med varandra.
 - 14 Om skillnaden mellan rådande uppfattningar och de uppfattningarna som växer fram efter noggranna överväganden i frågan, se t ex Fishkin (1995).

KAPITEL 4

PUBLIC SERVICE-JOURNALISTIK OCH VALBEVAKNINGEN

- 1 Forskningen om vägvalsberoende (»path dependency») diskuteras av bland andra Rothstein (1996); Peters (1999); Thelen (1999); Pierson (2000) och Mahoney (2000).

- 2 I denna del gör vi inga anspråk på att säga något som inte har sagts förut. För mer utförliga diskussioner inom forskningsprogrammet »Etermedierna i Sverige« hänvisas till Elgemyr (1996); Thurén (1997); Hadenius (1998) och Djerf-Pierre & Weibull (2001).
- 3 Om den specifikt svenska situationen, se Hadenius (1998:30).
- 4 Wyndham Goldie (1977:19).
- 5 Thurén (1997:28); Hadenius (1998:19).
- 6 Jowett & O'Donnell (1992:124).
- 7 Om »Magic Bullet-teorin« eller, som den ibland kallas, injektions-nålsteorin, se t ex Lowery & DeFleur (1995:12–14).
- 8 Om statsmakternas ställningstaganden, se Djerf-Pierre & Weibull (2001:25); Hadenius (1998:24); Ingmar (1973:183).
- 9 Elgemyr (1996:47).
- 10 Public service-begreppet är förvisso ofta diskuterat. Ändå menar vi att de huvudsakliga komponenterna i begreppet, som här har hämtats från Asa Briggs historik över BBC (1985), är förhållandevis okontroversiella. De stora kontroverserna uppkommer först när begrepp som »kvalitet« skall omsättas i konkret programpolitik. I nutiden är det dock uppenbart att kriteriet »monopolställning« inte längre är ett nödvändigt inslag i definitionen (se t ex Thurén 1997:13; Wyndham Goldie 1977).
- 11 Från TT hämtades också den betydelsefulla idén att programverk-samheten skulle präglas av saklighet och opartiskhet, se Elgemyr (1996:29–30, 108).
- 12 Jämför det av Monika Djerf-Pierre (1996) lanserade begreppet *journalistiska regimer*: »Den specifika konstellation av verklighets-uppfattningar, värderingar och handlingsorienteringar som struk-turerar journalistikens sociala fält under en viss tidsperiod ...Varje journalistisk regim utmärker sig genom sin specifika föreställnings-värld, nyhetspraktik och arbetslogik« (1996:378–79).
- 13 De preciserade modellerna är i mångt och mycket hämtade från statsvetaren Ingemar Lindblads studie *Etermediernas värld* (1970), även om Lindblad talar om »public service-modeller« snarare än om idéer för public service-journalistik. Bland annat är det Lind-blad som har gjort åtskillnaden mellan en idealistisk och en pro-fessionell modell. Med vår inriktning på modeller som kan ha haft betydelse för just valbevakningens utformning har vi dock funnit det lämpligt att rensa bort något av Lindblads ursprungliga alter-nativa modeller, att göra tydligt att indelningarna grundas på

legitimitetsanspråken, att justera innehållet i respektive modell samt att något ändra terminologin.

Åtskillnaden inom den professionella modellen är i sin tur inspirerad av resonemangen i Djerf-Pierre & Weibull (2001). Deras resonemang utgör dock en sammanfattande karakteristik av utvecklingen av den faktiska samhällsbevakningen i Sveriges radio och TV. När man som vi formulerar renodlade modeller utan omedelbar bäring på någon konkret historisk situation tar man i stället fasta på typiska och logiskt rimliga kännetecken för respektive modell. Avsikten är att formulera modeller som anger hur förhållandena skulle vara om en enda modell är helt styrande för verksamheten. Vi skall strax återkomma till utvecklingen av samhällsbevakningen i svensk radio och TV såsom den faktiskt har sett ut under olika tidsepoker.

- 14 Djerf-Pierre & Weibull (2001:367); Golding & Elliot (1979); Löfgren-Nilsson (1999).
- 15 Det följande ligger nära sidorna 359–69 i Djerf-Pierre & Weibull (2001). Förutom att vi har lagt en relativt större vikt vid själva den journalistiska verksamheten än vid organisatoriska frågor avviker vi på framför allt en punkt: Till skillnad från Djerf-Pierre och Weibull ser vi det som viktigt att skilja mellan samhället och staten. När man som på sidan 359 talar om »dominerande samhällsinstitutioner« och om »en programverksamhet i linje med det som politiker och andra företrädare för mäktiga samhällsintressen ansåg lämpligt och önskvärt« är det tvivelaktigt att sätta likhetstecken mellan samhällsintresset och statsintresset. Flera liknande exempel på olyckliga sammanblandningar mellan samhälle och stat skulle kunna anföras.
- 16 Beteckningen »kritisk« har lagts till av oss.

KAPITEL 5

SÅ BLEV PROGRAMMEN

- 1 En mellanform utgörs av de kompletterande program av karaktären »valextra« som producerades av TV under framför allt 1970- och 1980-talen. I detta sammanhang har vi dock valt att bortse från dessa.
- 2 Som vid åtskilliga andra tillfällen tillåter vi oss här att förenkla en smula. Två andra alternativ vore att låta någon form av experter respektive intressegrupp-företrädare ta ansvaret för agendan.

- 3 Hur valprogrammen finansieras gör förstås stor skillnad för det politiska livet i allmänhet – amerikansk politik får i mångt och mycket sin särprägel av kandidaternas behov av att skaffa pengar för dyra TV-satsningar – men ur strikt informationssynpunkt tillhör alltså de köpta TV-annonserna och de »beskedligare« traditionella presentationsprogrammen en och samma huvudkategori.
- 4 Fransk TV har visat stor uppfinningsrikedom ifråga om urvalskriterier för att inkludera medborgarna i de politiska programmen (se Neveu 1995).
- 5 Principen kallas ofta »jämlighet vid beslut«.
- 6 Misstankarna om manipulerade frågeställare drabbar också väljarstyrda debatter. Ett dramatiskt ögonblick i 1992 års väljarstyrda presidentvalsdebatt var när en person i den slumpmässigt utvalda panelen, en speciallärare i 40-årsåldern med håret uppsatt i hästsvans, bad att George Bush, Bill Clinton och Ross Perot skulle svära på att enbart tala sakfrågor och sluta kritisera varandras personligheter. Bushs medarbetare var efteråt övertygade om att hela inslaget var regisserat av TV-journalisterna. Dels genom att programledaren före debatten skulle ha framkallat en kollektiv stämning hos publiken av att personfrågor var ointressanta, dels genom att ge ordet till en person med sådana uppenbara politiska vänsterattribut. I boken *Mad as Hell: Revolt at the Ballot Box* (1993) avvisar dock de erfarna journalisterna Jack Germond och Jules Witcover misstankarna om medveten manipulation. De hänvisar till två omständigheter: För det första hade panelen på sammanlagt 209 personer rekryterats av ett oberoende opinionsundersökningsinstitut. För det andra styrdes valet av frågeställare av en pålitligt neutral producent som stod i ständig kontakt med programledaren genom en hörsnäcka. Händelsen illustrerar ändå svårigheterna med att välja ut ett fåtal personer som skall representera väljarna som grupp.
- 7 Se t ex Hellweg m fl (1992).
- 8 Holme (2000).
- 9 Inför riksdagsvalet 1991 stod dock debatten mellan å ena sidan Carl Bildt och Bengt Westerberg, som hade skrivit det alternativa regeringsprogrammet »Ny start för Sverige«, och å andra sidan statsminister Ingvar Carlsson och finansminister Allan Larsson.
- 10 När partierna agerar ensamma kan det ta lång tid innan ett påstående bemöts. När de svenska valkampanjerna började nationaliseras under 1900-talets första decennier var det typiska mönstret

att partiledarna bemötte varandras uttalanden med en veckas förskjutning; högerledaren Arvid Lindmans valtal från föregående söndag kommenterades av liberalen Karl Staaff veckan därpå och så vidare. Numera görs förstås kommentarerna mycket snabbare än så. Med den allt snabbare nyhetscykeln är det idag rutin för partierna att så gott som omedelbart reagera på motståndarnas utspel. Betydelsen av snabba svar är för övrigt ett av Bill Clintons främsta bidrag till dagens kampanjtekniker. Hans berömda »War-room« från presidentvalet 1992 inrättades just för att omedelbart bemöta George Bushs kritiska uttalanden.

- 11 Samma observation gjorde för övrigt statsminister Per Albin Hansson i den allra första radiosända partiledardebatten inför kommunalvalen 1934. I sitt avslutande inlägg konstaterade han att »tonfallen blir annorlunda än när partirepresentanterna mötas öga mot öga«. Fast Svenska Morgonbladets referent påpekade att statsministern »i nästa ögonblick var färdig med en enbart mot högern riktad demagogisk utläggning av sin iakttagelse«.
- 12 Som nämnts utgjorde dock krigsåren 1940–1944 ett undantag.
- 13 De enda undantagen är de allra första valbevakningarna i samband med andrakammarvalet 1932 och kommunalvalen 1934, då Radiotjänst endast sände en avslutningsdebatt, samt krigsårens valrörelser 1940–1944 då endast presentationsprogram sändes. Se vidare kapitel 6.
- 14 Se t ex Coleman (2000).
- 15 För att ytterligare understryka det svenska exemplets överlägsenhet skall sägas att det dröjde till 1976 innan de amerikanska presidentkandidaterna på nytt kunde enas om att mötas inför TV-kamerorna. De övriga nordiska länderna har likaså en lång tradition av såväl utfrågningsprogram som avslutningsdebatter, men efter vad vi har kunnat utröna har de hämtat sin inspiration från Sverige.
- 16 Torbacke (1976); Cederberg & Elgemyr (1984). För att vara petnoga skall sägas att radion har sänt ett politiskt program redan inför det beryktade kosackvalet 1928. Den 22 augusti återutsändes ett interpellationsmöte anordnat av Stockholms fredsförening. På mötet besvarade de frisinnades C G Ekman, liberalen Eliel Löfgren och högerrepresentanten Arne Forsell fem på förhand ställda frågor om svensk och internationell fredspolitik. Enligt planerna skulle även socialdemokraternas nye partiledare Per Albin Hansson ha medverkat, men en tillfällig sjukdom gjorde att han

- endast lämnade skriftliga svar för uppläsning.
- 17 Noteras kan dock att även avslutningsdebatten var journaliststyrd inför Europaparlamentsvalet 1999. Det antyder att ett nytt definitionellt vägval står för dörren.
 - 18 Ett första försök med journaliststyrda debatter gjordes redan 1973 då det arrangerades tre »hearings« – enligt mönster från Herbert Söderströms *Pejling* – kring arbetslöshet, skatter respektive utbildning. Det dröjde dock till 1980-talet innan formatet etablerades på allvar. Om *Pejling* som programtyp, se Djerf-Pierre & Weibull (2001:225, 261–63).

KAPITEL 6

VARFÖR BLEV PROGRAMMEN SOM DE BLEV?

- 1 Noteras kan att arkivets dokumentation blir påtagligt mindre utförlig när vi närmar oss modern tid, från 1980-talet och framåt. Eftersom de flesta historiska beslutstillfällen infallit under tidigare år är dock inte det sinande källmaterialet något stort problem.
- 2 Se Torbacke (1976:62–69); Cederberg & Elgemyr (1984) samt Djerf-Pierre & Weibull (2001:44–48, 57–59). Den följande analysen bygger på information som finns i deras arbeten.
- 3 Radiorepresentanten ifråga är föredragschefen Yngve Hugo och uttalandet gjordes i Röster i Radio 1935 (citerat efter Djerf-Pierre & Weibull 2001:59).
- 4 Deltagare var: Ture Nerman (kommunisterna), Ernst Wigforss (socialdemokraterna), Axel Pehrsson i Bramstorp (bondeförbundet), Ivar Österström (de frisinna), Johan Bergvall (liberalerna) och Nils Wohlin (högern).
- 5 I premiärdebatten 1932 sköttes dock ordförandeuppdraget av Radio tjänsts styrelseordförande generaldirektören Per Södermark. En nutida uppmärksamhetsfixerad läsare kan notera att ordförande Sävström tycks ha haft distans till sina radioframträdanden. Åtminstone finner han ingen anledning att kommentera uppdraget i sin memoarbok *En talmans levnadsminnen* (1949). Där lyfter han i stället fram numera perifera uppdrag som överrevisor i SJ och svensk representant vid den finländska riksdagens 40-årsjubileum.
- 5 Det enda undantaget från regeln om partiledarnas deltagande var att socialistiska partiets – före detta kilbomskommunisternas – valföredrag 1936 hölls av andremannen Nils Flyg, inte av partiledaren Karl Kilbom. Det är förstås densamme Flyg som i en märk-

- lig ideologisk saltomortal snart skulle förvandla resterna av partiet till nationalsocialismens banérförare i Sverige.
- 6 Föredragschefen Yngve Hugo citeras denna gång efter Cederberg & Elgemyr (1984:169).
 - 7 Citatet är hämtat från Djerf-Pierre & Weibull (2001:58).
 - 8 Gunnar Helén, på 1940-talet initiativrik radiomedarbetare och tjugo år senare ledare för folkpartiet, tillhör dem som i efterhand funderat på den Pandoras ask som öppnades: »Min egen håg stod nu till det samhälle, som jag trodde kunde styras genom debatt ... Det skulle dröja många år innan jag insåg att jag, genom att dra fram de olika partiordförandena i rampljuset med partiledarintervjuer och oförberedda debatter, kom att bidra till att suggestion alltmer kom att övertrumfa argumentation i svensk politisk opinionsbildning. Det betyder inte att jag ser min öppning för en politiskt friare, men samtidigt samhällstillvänd radio som förfelad eller ens missriktad. Med facit i handen måste jag ändå se min insats med en ironisk grimas nu mer än fyrtio år senare, då suggestionen har all makt i de massmediedominerade årtiondena.« Till tröst för Helén, som faller kommentaren i memoarboken *Alltför många jag* (1991:94), kan anföras att den utveckling han så djupt beklagar återfinns över hela västvärlden. Hélens personliga skuld till historiens förlopp får därmed anses vara måttlig.
 - 9 Rydbeck (1990:210). Rydbecks sammanfattning gjordes några år efter de här aktuella händelserna. Även i de samtida dokumenten uttrycks dock likartade uppfattningar: »Själva programmen i politiska frågor uppgörs av programledningen, som vad de inrikespolitiska frågorna beträffar samarbetar med de fem politiska partiernas sekretariat. Här har ett förtroendefullt samarbete kunnat etableras till gemensam nytta« (Intern promemoria »Politiska program i svensk radio«, daterad den 15 december 1947). En medarbetare, Lennart Dansk, beskriver det hela mer personligt: »Radios förhållande till de politiska partierna är emellertid gott. Det har varit Radiotjänst angeläget att söka vidmakthålla detta goda samarbete, och därför har det också varit regel att partierna sinsemellan fått göra upp reglerna för sina gemensamma lekar på radions gård« (Dansk 1949).
 - 10 Belysande för radions ambition att påverka valprogrammets utformning är Lennart Dansks fortsatta resonemang om radions relation till politikerna: »Man skulle vilja önska lite mera av vidsyn inför radions lust att finna nya politiska programformer, att bättra

på redan existerande och göra dem mer attraktiva för lyssnarna. Politik är inget dåligt programmaterial, men för att det inte skall gå förlorat kräver det en radiomässig behandling. Knota inte, om radion i utvecklingsfrämjande syfte också experimenterar en smula med politik, och glöm inte att sådana experiment görs under ansvar och i förhoppning om en positiv kritik» (Dansk 1949).

- 11 Se t ex Elgemyr (1984).
- 12 Se Hadenius (1998:110–16 och Djerf-Pierre & Weibull (2001:88–93) och där anförd litteratur.
- 13 Se Hadenius (1998:110–16). Sagde ordförande i Rundradiokommittén var för övrigt talmannen August Sävström. Om hans memoarbok gick förbi radiodebatterna stannar den desto längre inför utredningen. Läsaren får bland annat veta att Sävström mottagit ett personligt telegram från den högsta radioledningen. Telegrammet, som citeras in extenso, tackar den vördade talman »som idag klubbfast det för Sveriges radio så betydelsefulla beslut ... som förts i land tack vare det utomordentliga sätt på vilket rundradioutredningens ordförande lett utredningens arbete» (Sävström 1949:176). Vid memoarskrivandet ansågs inofficiellt smicker av samhällets toppar väga tyngre än stunderna i etermediernas ljus. Tiderna förändras!
- 14 I den tidigare citerade interna promemorian »Politiska program i svensk radio», av den 15 december 1947, heter det: »I valtider har radion särskilda möjligheter att experimentera. Sveriges radio grep chansen och med partiernas godkännande infördes fria meningsutbyten i en ny programtyp, de s.k. valintervjuerna.« I Radiotjänsts offentliga dokumentation från valprogrammen 1946 beskrevs händelseförloppet på ett likartat sätt: »Det har varit kutym att ledarna för de stora partierna – under kriget de i samlingsregeringen representerade partierna – i var sitt radioföredrag har framlagt sitt partis program ... Det har emellertid sedan länge föresvävat Radiotjänst, att man skulle kunna försöka sig på andra former för att låta de politiska partierna komma till tals med valmännen. Därför inleddes också förhandlingar med partierna om den nya form Radiotjänst skulle vilja pröva inför höstens val.« (Hörde ni? Valprogrammen i radio 1946.) Den mest utförliga skildringen av händelseförloppet återfinns i Gunnar Heléns tidigare citerade memoarbok (1991:106–07). Hélien menar där att idén till programmen kom från honom personligen och att det förekom »mycket knotande« från partierna innan uppläggningsen var i hamn.

- 15 Se t e x promemorian »Radiotjänsts överläggning med partiledarna 7 september 1955« och även »Protokoll från sammanträde med partisekreterarna 18/12 1953«.
- 16 Reportern Lennart Dansk (1949) igen.
- 17 PM författat av Wilhelm Röhl inför överläggningar med partier-
nas företrädare vid 1954 års val, nr 44. Därmed inte sagt att allt var
frid och fröjd. Så här lät det inför planeringen av 1952 års valrö-
relse: »Erfarenheten av dessa intervjuer under valrörelsen 1950
ger vid handen att de intervjuande tidningsmännen gavs alltför
stor handlingsfrihet, varigenom intervjuformen i praktiken över-
gavs och det i många fall i stället blev frågan om en regelrätt mun-
huggning, som bevisligen stötte många lyssnare. Pressreaktionen
på denna punkt var också ganska enhällig ... Eftersom intervju-
erna icke förty tycks ha ett obestridligt lyssnarvärde, är vi inte
beredda att helt slopa programpunkten.« PM angående radions
medverkan i valrörelsen 1952.
- 18 Se t e x den tidigare citerade interna promemorian »Politiska pro-
gram i svensk radio« av den 15/12 1947. Eller varför inte den
interna promemorian »PM vid sammanträde med partiledarna 7
september 1955«: »Eftersom den eviga debatten om partiledar-
intervjuernas vara eller inte vara kan väntas få ny näring redan på
nyåret vore det kanske skäl att radion redan nu låter förstå, att vi
inte kan tillmäta de s.k. sakdebatterna – givetvis bortsett från den
stora avslutande debatten – tillnärmelsevis samma programvärde
som partiledarintervjuerna.«
- 19 En mer sammanhållen argumentation kunde se ut som i Wilhelm
Röhls eftervalskommentar 1956: »Beträffande [sak]debatterna hade
pressreaktionerna varit genomgående dåliga ... Debatterna präglar-
des av håglöshet och brist på fighting spirit eller stora motsätt-
ningar. De utgör en form av valprogram som överlevt sig själv.« I
Protokoll från programkollegiet 1/10 1956.
- 20 Röhl fortsatte sitt resonemang så här: »De [sakdebatterna alltså] är
dock svåra att ersätta, då de utgör det pris vi får betala partiled-
ningarna för att få behålla de radiomässigt mycket bättre partile-
darintervjuerna ... «
- 21 Citerat efter »Minnesanteckningar från Radiochefens Program-
kollegium den 21/2 1962«.
- 22 Citatet efter ett brev till radiochefen daterat den 8 augusti 1961.
Ivar Ivre framstår över huvud taget som principiellt intresserad av
informationsperspektivet. Belysande är att han i brevet till radio-

chefen motiverar ambitionen att självständigt informera väljarkåren med forskningsresultat från det brittiska parlamentsvalet 1959. Forskarna hävdar där att brittiska väljare gjorde en annan sakfrågeprioritering än vad partierna gjorde. En skeptiker skulle möjligen kunna anmärka att de brittiska forskningsresultaten som anfördes stämmer väl överens med Sveriges Radios långsiktiga ambition att bli mer självständigt gentemot partierna. Om Ivers ovanliga bakgrund i folkrörelserna, se Djerf-Pierre & Weibull (2001:110).

- 23 Karakteristiken av vad som menas med »bra TV« är vårt försök att fånga innebörden av ofta outvecklade formuleringar. Sålunda kan man som en medarbetare under en diskussion med partisekreterarna om 1964 års valbevakning hävda att det är »naturligt« att Sveriges Radio vill »utnyttja mediernas speciella möjligheter att konfrontera partierna med varandra«. Som utifrån kommande betraktare med ambitionen att begripa varför det blev som det blev är förstås sådana hänvisningar till det »naturliga« föga upplysande. (Hänvisningen gjordes av Karl-Erik Lundevall och är här citerad efter »Anteckningar från ett sammanträde med partisekreterarna inför nästa års val«, daterad den 18 december 1963.)
- 24 Ivar Ivre och Wilhelm Röhl »Reflexioner om valet i Ra/TV 1960«.
- 25 Om detta berättar Ivar Ivre och Wilhelm Röhl med föredömlig öppenhet i den nyss citerade promemorian »Reflexioner om valet i Ra/TV 1960«.
- 26 Idén presenteras i Ivar Ivers brev till Radiochefen av den 8 augusti 1961 och återkommer i densammes PM »Strödda tankar om politiska program i TV«, daterad den 22 januari 1962.
- 27 Förslagsställaren är återigen Ivar Ivre (»Strödda tankar om politiska program i TV«). De lämpliga medarbetare som nämns är T. G. Wickbom, Herbert Söderström, Olle Berglund, Lars Orup och Ivar Ivre själv. Den som är intresserad av personliga relationer på Sveriges Radio kan notera att namnet Åke Ortmark saknas. Ortmark hade annars tillsammans med Herbert Söderström börjat med sina uppmärksammade »skjutjärnsintervjuer« i radioprogrammet *Ufrågningen* och hade därigenom varit ett naturligt alternativ. Ivre har dock kritiska synpunkter på deras sätt att intervjua: »Avsikten att 'sätta fast' vederbörande syns åtminstone ibland (omedvetet) ha dominerat över ambitionen att verkligen klarlägga ett ställningstagande eller en personlig position.« Eftersom Herbert Söderström ändå finns med bland namnen på potentiella utfrå-

- gare finns det anledning misstänka att Ivre såg en skillnad mellan de båda skjutjärnsjournalisterna. Till debatten om intervjuteknik återkommer vi i kapitel 7. Den möjligen vänsterorienterade Herbert Söderström och den likaledes möjligen borgerligt orienterade Åke Ortmark porträtteras i Djerf-Pierre och Weibull (2001: 171–73).
- 28 I protokollet från ett sammanträde med partiledarna inför valet noteras angående nyhetsbevakningen att »den frihet som hrr partiledare ändock vill tillerkänna SR även bör utnyttjas» (Anteckningar från sammanträdet den 7 mars med partiledarna angående höstens valprogram). Se även Ivre (1982).
 - 29 Minnesanteckningar från Radiochefens programkollegium måndagen den 26 november 1962. Den samlade argumentationen ser ut så här: »Resultatet av överläggningarna blev att man förutsättningslöst bör i olika tillfällen undersöka möjligheterna för att använda såväl egna medarbetare som utomstående, varvid man särskilt kunde observera, att man inte bara behöver söka bland professionella journalister utan att man kunde vidga efterforskningarna till t. ex. lärare och andra av samhällslivet intresserade yrkeskategorier.»
 - 30 Anteckningar från ett sammanträde med partisekreterarna inför nästa års val, daterad den 18 december 1963, samt PM angående partiernas presentationsprogram i TV vid AK-valet 1964, daterad den 11 mars 1964.
 - 31 Protokoll fört vid radiochefens lilla programkollegium måndagen den 27 juni 1966.
 - 32 Det kan tyckas förvånande att serien av intervjuer började med ledaren för det enda rikstäckande parti som stod utanför riksdagen. Av allt att döma hade dock Sveriges Radio gjort ett undantag från den normala proceduren att lotta fram ordningen mellan partierna. Kds skulle få chansen att medverka i utfrågningarna, men programmet skulle förläggas tidigt under valrörelsen för att beslutet skulle framstå som så lite kontroversiellt som möjligt.
 - 33 Konkurrenter till »Erlanderintervjun» är utfrågningen av Olof Palme inför villakostnadsvalet 1979 (»Va, har hus blivit så dyra») och densammes direktsända debatt med oppositionsledaren Thorbjörn Fälldin 1976. Det misslyckade intervju svaret plågade Erlander under lång tid. I sin memoarbok *1960-talet* rättfärdigar han sitt svar som varande sakligt korrekt (Erlander 1982:29–30). Se vidare kapitel 10, avsnittet om valprogrammets konkretisering.

- Utfrågningen med Olof Palme behandlas i kapitel 11.
- 34 Orups sammanfattning av läget återfinns i den interna promemorian »1966 års valrörelse i TV. En sammanställning av redogörelser för uppläggning och erfarenheter«.
 - 35 »Minnesanteckningar rörande de synpunkter på Sveriges Radios programverksamhet, som framfördes under överläggningen med regeringen den 19.12 1967«, undertecknade av Rune Sjödén. Hadenius (1998:207–09) ger en roande kontrast mellan innehållet i Sjödéns minnesanteckningar och den tämligen kaxiga skildringen av mötet i radiochefen Olof Rydbeck's memoarer.
 - 36 Händelsen berördes redan i inledningskapitlet.
 - 37 Om den allmänna debatten kan man med fördel läsa i Djerf-Pierre och Weibull (2001:244–69) och där anförd litteratur.
 - 38 Protokoll fört över »Radiochefens programkollegium 1973–09–28«.
 - 39 Om valprogrammets volym, se Esaiasson (1990:372–73).
 - 40 Så här kunde det låta i en intern diskussion inför ett möte med partiernas representanter inför 1976 års val: »Vi bör undvika att diskutera uppläggningsen av vår nyhetsbevakning. Det torde dock vara oundvikligt att frågan om sändning i olika former av eventuella dueller mellan partiledarna, arrangerade av partierna själva, kommer upp till diskussion. Vi bör förbehålla oss rätten att bevaka sådana arrangemang på det sätt som användes i förra valrörelsen, alltså t o m i form av direktsändning.« Arbetsgruppen för 1976 års valrörelse i radio och tv – riksprogrammen: Minnesanteckningar från sammanträde den 28.11.1975.
 - 41 Esaiasson (1990:245–46).
 - 42 Undantaget är att partierna fick inleda 1985 års utfrågningsprogram med en fem minuter lång presentation och att TV4 gav partierna fri tid i kanalens första valrörelse 1991.
 - 43 Det är inte utan att man som observatör i efterhand låter tanken vandra i väg till den avsomnande traditionen med årensningar i romansviten om Hedebyborna. De sista förhandlingarna mellan de projektansvariga journalisterna och partiernas representanter bör ha varit lika innehållsligt tomma som den avslutande turen med flotten, ni vet den när Sven Delblanc låter baronen Urse, alkoholisten Svensson och ynglingen Erik göra ett misslyckat försök att rensa bort den växande vassen utan att någon egentligen bryr sig om resultatet.
 - 44 Typisk är Ivar Ivres analys av de första TV-försöken: »Intervju-

- programmen var bäst och är de program som är mest att bygga på. En lycklig omständighet var fyndet av 'flickan' fru Dickman, som förmänskligade debatten.« Se Protokoll fört vid programkollegiet i sammanträdesrummet, måndagen den 1 oktober 1956.
- 45 Det var TV2 som funderade på att ändra upplägget av partiledarintervjuerna. Med det nya upplägget skulle de två frågande journalister kompletteras med en panel av »icke-professionella« utfrågare. Partierna tog dock avstånd från förslaget. Socialdemokraternas förhandlare Sören Thunell menade exempelvis att »publik-siffrorna inte stiger bara därför att man ... tar med lekmän«. Värdet av programmen bestod i stället av att »partiledarna av skickliga journalister konfronteras med de frågor som är av intresse.« Se Arbetsgruppen för 1976 års valrörelse i radio och tv – riksprogrammen: Minnesanteckningar från sammanträde den 19.11 1975 respektive Kommentarer av partiernas företrädare vid sammanträdet den 8.12.1975. Bakgrunden till förslaget från TV2 var att ledande intervjuare som Gustaf Olivecrona börjat tröttna på formen efter det föregående riksdagsvalet 1973: »Den leder till en rituell dans utan hänsyn till publiken. Inför nästa valrörelse bör man hitta en ny form« (Radiochefens programkollegium 1973-09-28).

KAPITEL 7

SAMTALSTONEN

- 1 Vi gör på intet sätt anspråk på att ha full inblick i den forskningsgren som av företrädarna ofta benämns *Conversational Analysis*, förkortat CA. Våra ingångar i tematiken har varit tillämpningar i den finländska miljön av Moring (1989:143–54) och Nylund (1995). Från deras arbeten har vi letat oss fram till bland andra Sacks m fl (1974); Ferguson (1977); Beattie (1982); Drew & Heritage (1992); Linell (1996) och Roth (1998).
- 2 Heritage (1985); Greatbach (1988); Heritage & Greatbach (1991); Drew & Heritage (1992).
- 3 Greatbach (1992). Eva Mårtensson (1999) ger ett konkret exempel på hur journalister anstränger sig för att markera att det rör sig om en formell intervju och inte om någon annan typ av kommunikationssituation som en debatt eller ett informellt samtal. Exemplet är hämtat från Ekots partiledarutfrågningar inför 1998 års riksdagsval. På karakteristiskt sätt omnämnde Carl Bildt den ene intervjuaren vid förnamn och påtalade att de båda vid ett

- tidigare tillfälle haft en lång radiodiskussion om ämnet (förslaget om skattelättnader för så kallade hemnära tjänster). Utfrågaren Tomas Ramberg avbröt Bildt med repliken »Jag genomförde en *intervju* med dig *ja*.« Hade »Tomas« vidgått att han hamnat i en diskussion med Bildt skulle det innebära att journalistsens relation till politikern var en annan än den neutrale utfrågarens.
- 4 De intervjuade har dessutom haft tillfälle att kommentera en tidig version av texten till det här kapitlet. Vilka som intervjuats och som inkommit med kompletterande brevkomentarer framgår av käll- och litteraturförteckningen.
 - 5 Se Ferguson (1977); Beattie (1982).
 - 6 Se Ferguson (1977); Beattie (1982); Moring (1989); Nylund (1995); Esaiasson & Moring (1994).
 - 7 Greatbach (1985).
 - 8 Furhoff (1986:18).
 - 9 Kallelsen till Radionämndens diskussion är daterad den 24 april 1962. För en utförligare genomgång av debatten om intervju-tekniker, se Djerf-Pierre & Weibull (2001:170–4).
 - 10 Ivre (1969:129–38).
 - 11 Djerf-Pierre & Weibull (2001:188–90).
 - 12 Se Beattie (1982) och där citerade studier.
 - 13 »Even the President of the United States sometimes has to stand naked«, sjöng Bob Dylan under det upproriska 1960-talet. För övrigt är det en insikt som väl drabbat de allra flesta under Bill Clintons ämbetsperiod.
 - 14 Se t ex Ferguson (1977).
 - 15 En liten reservation skall lämnas för att vi inte har studerat de första omgångarna med partiledarutfrågningar mellan 1946 och 1954. I synnerhet utfrågningarna av kommunistledarna 1946 och 1948 betraktades av samtiden som de antagligen hetaste program som sänts i radio. På basis av karaktären av andra valprogram som vi tagit del av – främst partiledardebatterna – är dock vår bästa gissning att avbrottsbenägenheten var ungefär densamma under hela den partistyrda perioden. Hettan i sammanhanget hade sannolikt mer att göra med de inblandade aktörernas engagemang och patos än med benägenheten att bryta mot det rådande hövlighetsidealet att låta varje partiledare tala till punkt.
 - 16 En liten reservation för att vi inte har haft tillgång till inspelningar av 1966 års utfrågningar av vpk-ledaren C H Hermansson och högerledaren Yngve Holmberg.

- 17 En förändring är dock att andelen *lyckade* avbrottsförsök har ökat under senare år, från 50 procent vid 1976 års val till drygt 70 procent under 1990-talet. Journalisterna har alltså blivit mer framgångsrika när det gäller att hindra partiledarna från att fullfölja sin tankegång när de väl bestämmer sig för att försöka ta över ordet. (Kom ihåg att alternativen till lyckade avbrott och överlappande avbrott där partiledaren avslutar sin tankegång innan han eller hon tystnar är misslyckade avbrott där partiledaren behåller ordet.) En stunds analytiskt bollande ger därvid vid handen att det kan finnas en dold underliggande trend i riktning mot fler motvilliga överlämningar redan före ökningen 1994. Pondera att vi gör antagandena att dels journalisterna har samma målsättning ifråga om ordövertagandet som de visade vid de aktuella utfrågningsprogrammen, dels att journalisten förhållandevis ofta tar ny sats efter ett misslyckat avbrottsförsök. Det skulle betyda att 1976 års intervjuare behövde fler avbrottsförsök för att uppnå samma resultat som 1990-talets intervjuare har gjort. Eller med andra ord: om 1990-talets intervjuare hade haft samma förhållandevis låga avbrottskapacitet som 1970-talets intervjuare så skulle de ha behövt vara inblandade i fler motvilliga ordöverlämningar för att uppnå motsvarande resultat som de gör idag.
- 18 Greatbach (1986).
- 19 Det finns också specifika regler för utfrågningsprogrammen som omedelbart föranleder avbrott. Vi tänker då särskilt på den av Sveriges Radio uppställda regeln att partiledarna inte skall kritisera andra partiers politik. Se vidare i kapitel 10 nedan.
- 20 Eva Hamilton (1994 års utfrågningar) menar att partiledarna får tala »om jag hör en nyhet«. Om det däremot blir »den vanliga litanian« eller »för internt« så finns det skäl att avbryta. Christer Petersson (1982 och 1988) påpekar behovet av att få fram spänning i programmet. Karin Andersson (1985 och 1991) menar att »en del politiker slutar inte prata«.
- 21 Efter vår genomgång av hela sviten av utfrågningar från 1956 och framåt har vi noterat att en mycket vanlig avslutande kommentar från journalisterna är att »den utmätta tiden tyvärr har varit kort«, en uppfattning som vi åhörare kanske inte alltid delar.
- 22 Eva Hamilton (1994 års utfrågning) påpekar att *alla* är nervösa och oroliga inför en sändning. K-G Bergström (1994 års utfrågning) vidgår villigt att utfrågarna är utsatta för hård press, i synnerhet som omgivningen blir »kraftigt partipolitiserad under en val-

- rörelse». Helena Stålnert säger apropå de särskilt uppmärksammade utfrågningarna av Ian Wachtmeister 1991 att »man blir mer på hugget» av uppskruvade förväntningar.
- 23 Eva Hamilton (1994 års utfrågning) menar att uppfattningen om »allmänt hyfs» skall vägas mot kravet att politikern skall ge besked. K-G Bergström (1994 års utfrågning) betonar risken att journalister »får publiken emot sig» och att det gäller att inte vara »otrevlig». Gunvor Hildén (1982 års utfrågning) framhäver att »tittarna inte gillar avbrott». Herbert Söderström (ansvarig för hearings i 1973 års valrörelse) menar att avbrotten har en olycklig »sandpappersfunktion» (se också Ag & Söderström 1962). Möjligen är medborgarna i Sverige känsligare för journalisternas avbrottsförsök än vad man är på många andra håll i världen. Åtminstone menar folklivsforskaren Åke Daun (1989:142) att det i Frankrike och Tyskland är mer socialt accepterat att prata i munnen på varandra och att försöka avbryta sina samtalsparter.
 - 24 Som formuleringen »en annan svaghet» antyder var Elmbrant inte alltför positivt inställd till kapitlet. I den nu föreliggande versionen av kapitlet har vi tagit hänsyn till en del av hans kritikpunkter, bland annat när det gäller tolkningen av avbrotten. Brevet är daterat den 10 december 1999.
 - 25 Sålunda menar Göran Rosenberg (1982 års utfrågningar) att det växte fram ett »inkvisitoriskt ideal» under 1970-talet och att man som intervjuare då kände krav på sig att »vara duktig». Karin Andersson (1985 och 1991 års utfrågningar) talar om att journalisten under slutet av 1970-talet och början av 1980-talet skulle »pressa och borra» men att en sådan stil »inte lät bra». Helena Stålnert (1991 och 1998) menar att hon rekryterades till uppdraget delvis för att hon »inte är en korsförhörarsort». Tillsammans med Lars Adaktusson hade hon målsättningen att 1991 års utfrågningar skulle präglas av »det intelligenta samtalet» snarare än av avbrottsförsök.
 - 26 Se t ex March & Olsen (1989); Searing (1991, 1994).
 - 27 Se t ex Sinclair (1986).
 - 28 Engblom (1998); Hadenius (1998).
 - 29 Ortmark och Holmström svarade för utfrågningarna av de fem riksdagspartierna. Vid intervjun med kds-ledaren Alf Svensson hade Ortmark sällskap av Bertil Romilson.
 - 30 Initiativet till Orups medverkan skall ha tagits av Karin Andersson och Pia Brandelius tillsammans (intervju med Karin Andersson).
 - 31 Även bland partiledarna återfinns mönstret på den individuella

- nivån. Olof Palme tillhör dem som var verksamma både före och efter det kritiska tillfället 1976. I sin första partiledarutfrågning 1970 var Olof Palme lika avbrottsbenägen som utfrågarna Åke Ortmark och Ingemar Odlander. I 1976 och 1985 års utfrågningar var journalisterna betydligt mer benägna att avbryta Palme än vad han var att avbryta dem.
- 32 Holmströms lägre avbrottsbenägenhet kan möjligen förklaras med att han var något mer framgångsrik än Ortmark i att verkligen lyckas avbryta partiledarna (andelen lyckade avbrott av alla avbrottsförsök var 51 procent för Holmström och 42 procent för Ortmark).
 - 33 Det pågår något av en tvist kring tolkningen av Sveriges Radios politiska tendens under 1970-talet (se Örnebring 2001). På den ena sidan finns Leif Furhammar (1996), Lars-Åke Engblom (1998) och Oloph Hansson (1998) som hävdar att radikaliseringen huvudsakligen var en konsekvens av att etablerade medarbetare ändrade politisk uppfattning. På den andra sidan finns Stig Hadenius (1998) som argumenterar för att radikaliseringen huvudsakligen berodde på rekrytering av en ny kader medarbetare. Våra resultat stöder närmast Furhammars, Engbloms och Hanssons tolkning av orsakerna bakom den omtalade vänstervågen. Oloph Hanssons formulering är ett både drastiskt och nedlåtande sätt att fånga förhållandet: 40-talisterna som anställdes i slutet av 1960-talet »bildade en doadoa-kör men sjöng sällan solostämman» (1998:120).
 - 34 Den tidskrävande innehållsanalysen genomfördes på ett tidigt stadium av forskningsprojektet, varför 1998 års utfrågningar tyvärr inte ingår i denna del.
 - 35 Det händer att journalisterna formulerar ett påstående snarare än en fråga. Dessa påståenden ingår inte i analysen eftersom det är svårt att avgöra vad som utgör ett relevant svar.
 - 36 Andelen icke-relevanta svar varierar mellan 14 och 24 procent (maxvärdet registrerades 1960), andelen icke-besked varierar mellan 14 och 21 procent (maxvärdet registrerades 1976), medan andelen ifrågasättanden varierar mellan 3 och 5 procent (maxvärdet registrerades 1970, 1985 och 1994). Tilläggas kan att en liknande studie kommit till slutsatsen att svenska politiker inte är mer obenägna än andra makthavare att besvara journalisternas frågor (Ekström 2001).
 - 37 Greatbach (1988); Ekström (2001).
 - 38 Svensson (1993:38–40).

- 39 Löfgren (1988:191). Till stöd för Löfgrens slutsats kan anföras innehållet i den ABC-bok med bidrag av enskilda medborgare som Lennart Hyland tog initiativet till år 1966. Versen som representerar bokstaven »J« lyder som följer: »Journalistens intervju börjar ofta 'Hör-du-du'«. Också andra verser ger en känsla för tidsandan: »Beatles är en orkester vars frisör har tatt semester«, och »Astronauten råder sonen stå i bostadskö på månen«.
- 40 Idén att skilja mellan verbal och visuell formalisering kommer från Staffan Kumlin som också gjort en första klassificering av respektive utfrågningsprogram.
- 41 I sin brevkommentar menar Ortmark att utfrågarna var du med partiledarna redan vid tiden för de första utfrågningsprogrammen. I det här sammanhanget är det dock enbart journalisternas offentliga agerande som är intressant. Ortmark berättar också att man ansträngde sig för att intervjua partiledaren Tage Erlander och inte statsministern med samma namn. Det rimliga i att enbart ställa frågorna till partiledaren kan i och för sig ifrågasättas. Givet resonemanget om vad väljarna behöver veta i kapitel 3 är det statsministern och hans regering som skall ställas till ansvar för utvecklingen under mandatperioden. Partiledaren skall främst lämna besked om det program som partiet söker stöd för att få genomföra.
- 42 I det allra första utfrågningsprogrammet 1968, med högerledaren Yngve Holmberg, satt dock journalist och partiledare vid ett och samma (stora) bord. Exakt vad som föranledde återgången till tvåbordsupplägget – om det var journalisterna eller politikerna som var missnöjda med arrangemanget – har vi inte lyckats utröna.
- 43 I en brevkommentar berättar Romilson att hans klädsel var något av en sinkadus. Kort före sändning befanns att hans prydliga vita kavajtröja passade dåligt ihop med färgen på Ortmarks kavaj. Han fick då ikläda sig det plagg som råkade finnas tillhanda i studion. Sockorna är ett kapitel för sig. Kamerorna stod så placerade att en nutida tittare inte kan värja sig från ytterligare en upptäckt. Alf Svensson hade iklätt sig ett plagg som blivit svårt avhånat under senare decennier – den vita tubsockan.
- 44 Om journalisternas informaliseringsgrad i allt väsentligt var etablerad 1982 har politikerna ändrat sitt uppträdande sedan dess. Det har blivit vanligare med informella tilltal. (Såvitt vi kunnat konstatera har ännu aldrig någon journalist tilltalat en partiledare med förnamn i utfrågningsprogrammen.) Först ut med förnam-

nen var Birger Schlaug, som i 1988 års utfrågningar sade sådant som »precis som du sa Christer [Petersson]«. Vid samma val tillfälle förmanar Ingvar Carlsson samme Christer Petersson att »inte se så aggressiv ut«. Inte minst Carl Bildt har under 1990-talet gjort det till en vana att tilltala journalisterna med förnamn. Som Mårtensson (1999) analyserar är denna intimisering ett sätt för politikerna att placera journalisterna utanför rollen som neutral utfrågare (se också resonemanget i not 3 ovan).

- 45 För tydlighetens skull skall sägas att bevisläget är något mer oklart än ifråga om förändringen av avbrottsbenägenheten. En del av brottet 1970 kan hänföras till att den nye utfrågaren Ingemar Odlander var mer benägen än någon av de tre O:na att fälla inskjutande kommentarer. Den genomsnittliga andelen konsensuskommentarer för Olivecrona, Ortmark och Orup ökade från 1 procent till 6 procent mellan 1966 och 1970, Odlanders andel konsensuskommentarer var 17 procent. Ortmark ökade sedan sin andel konsensuskommentarer till 9 procent 1976, och Orup till 12 procent i 1985 års utfrågningar. Över huvud taget finns det större individuella variationer mellan journalisterna ifråga konsensuskommentarer än ifråga om avbrottsförsök. Det tycks som om benägenheten att avge konsensuskommentarer är en mindre integrerad del av den professionella journalistrollen än vad avbrottsbenägenheten är. Att avge konsensusinriktade kommentarer brukar vanligen anses som en typiskt kvinnlig språklig strategi (Gomard 1996; Gomard & Krogstad 2001). Intressant nog är dock två av de tre stora »konsensushummare» som vi registrerat män och inte kvinnor: Ingemar Odlander (1970), Bo Holmström (1976) och Eva Hamilton (1994).
- 46 Bertil Romilson var den som i våra intervjuer uttryckte det tydligaste tvivlet på att det rörde sig om ett tydligt brott 1976. Enligt hans minnesbild ändrades relationen mellan journalister och politiker tidigare än så.
- 47 Roland Hjelte har i sin egenskap som medlem av redaktionskommittén varit vänlig nog att undersöka saken närmare. Han kunde då konstatera att någon ansvarig person, uppenbarligen i besparingsiver, givit order om att de aktuella banden skulle användas på nytt för inspelning av andra program.

KAPITEL 8
ÄR JOURNALISTERNA NEUTRALA?

- 1 Neutralitet är en viktig del av det objektivitetsbegrepp som utvecklades av Jörgen Westerståhl, och som låg till grund för de undersökningar som gav klartecken för 1968 års nyhetsbevakning av valrörelserna (Westerståhl 1972; om debatten kring objektivitetsbegreppet, se Djerf-Pierre & Weibull 2001:242–44). I dagens diskussioner återfinns idealet i exempelvis pläderingen för att nyhetsjournalistiken bör vara konsekvensneutral (Fichtelius 1997).
- 2 Med teknikens hjälp har dock ansvaret för utfrågningarna vidgats något. Sedan 1982 står utfrågarna i kontinuerlig kontakt med programmets redaktör genom en hörsnäcka. Ingemar Odlander, som utöver sin insats i 1970 års utfrågningsprogram fungerat som redaktör vid flera tillfällen, säger sig ha uppskattat denna möjlighet till kontrollrumskörning. Ansvariga utfrågare är mindre benägna att lyfta fram betydelsen av den direkta kontakten med redaktören.
- 3 Se Westerståhl (1972); Asp (1982, 1990b).
- 4 Greatbach (1992). Vanligen krävs det inga övermänskliga ansträngningar från journalisterna för att de skall avhålla sig från överraskade utrop under utfrågningarna. Det största misslyckandet ifråga om maskhållning vi kunnat registrera inträffade under 1970 års utfrågning av Gunnar Hedlund i TV1. Hedlund meddelade där, alldeles oprovocerat, att han kunde förmedla ett miljardlån till Sverige från utländska finansärer. Ett sådant utlandslån skulle underlätta den räntesänkning som centerpartiet förespråkade, men skulle samtidigt innebära ett brott mot finansminister Strängs dittillsvarande ekonomiska politik. (Hedlunds utspel är upprinnelsen till ett par händelser i de efterföljande utfrågningarna som redan har berörts: Åke Ortmarks animerade diskussion med »herr Palme« om räntesänkningar samt Ingemar Odlanders överräckande av ett öppet brev från Hedlund till Palme.) Med facit i handen är det uppenbart att utfrågarna Gustaf Olivecrona och Lars Orup blev konfunderade, för att inte säga uppstressade, av Hedlunds utspel. TV-kameran vilar för ett ögonblick på Gustaf Olivecrona som har synbart svårt att hålla ihop anletsdragen. Några minuter efter Hedlunds utspel hade dock Olivecrona återfått fattningen. Efter att ha avslutat en serie frågor kring centerns skattepolitik kunde han presentera några uppföljningsfrågor med näs-

- tan det vanliga uttrycket av oberördhet: »Får jag återvända en stund till herr Hedlunds besked ... « Om utfrågningens politiska efterspel, se Enochson & Petersson (1973); Esaiasson (1990).
- 5 Den genomsnittliga avvikelsen från medeltalet är påtagligt stabil sedan det stora brottet 1976 (maxvärdet är 12,4 procentenheter och minimivärdet är 10,2 procentenheter). Den enskilt största avvikelsen från »normal« behandling som vi hittat är en utfrågning från 1994 där K-G Bergström och Eva Hamilton var ovanligt benägna att låta Ingvar Carlsson själv sätta punkt (24 procents avbrottsförsök jämfört med genomsnittet på 44 procent). Den mest avvikande politikern är Ian Wachtmeister som 1991 avbröt de båda utfrågarna Lars Adaktusson och Helena Stålnert åtskilligt oftare än vad de andra partiledarna gjorde (39 procent avbrottsförsök jämfört med genomsnittet på 20 procent). Tilläggas skall att Eva Hamilton spontant nämnde utfrågningen av Ingvar Carlsson som ett exempel på avvikande program. Carlsson blev utfrågad omedelbart efter en synnerligen intensiv utfrågning av Birger Schlaug. Brända av denna erfarenhet uppträdde Bergström och Hamilton mer återhållsamt gentemot Carlsson.
 - 6 Om journalisternas partipolitiska sympatier se Petersson & Carlberg (1990); Asp (1991).
 - 7 I våra intervjuer talar Göran Rosenberg (1982 års utfrågningar) om ett »syndrom« för nyhetsjournalisterna »att vara mer befryndade med de stora partierna«.
 - 8 De fördjupade analyserna av journalisternas partisympatier redovisas i Asp (1998).
 - 9 Vid våra intervjuer uttrycker flera ansvariga utfrågare kritik mot det ideologiserade klimatet på Sveriges Radio ännu vid 1980-talets början. Särskilt TV2:s faktaredaktion pekas ut som närmast en propagandistisk ideological central. Engblom (1998) ger interiörer kring de interna stridigheter som rådde. Asp (1991) visar att perioden mellan 1968 och 1973 kan ha varit den tid då journalisternas sympatier för outsiderpartier växte till.
 - 10 Esaiasson (1985, 1993).
 - 11 Observera att vi är intresserade av politiker som väcker *motstridiga* känslor. En person som ny demokratis Ian Wachtmeister väckte *starka* känslor, men eftersom den stora majoriteten av medborgarna hade en negativ inställning till honom var han med våra ögon sett mindre kontroversiell än Carl Bildt och Olof Palme (Esaiasson 1992). Wachtmeisters typ av politiker är i vår under-

sökning representerad av variablerna »representant för etablissemangsparti eller inte« respektive »partiledarens avbrottsbenägenhet« (som tidigare omtalats var Ian Wachtmeister mycket benägen att avbryta journalisterna i sin enda utfrågning 1991).

- 12 Det faktum att vi har ett relativt litet antal observationer (60) och relativt många förklaringsvariabler (9) bidrar också till att andelen förklarad varians är mycket hög (även om faktiskt det använda måttet »justerat R²« kompenserar för en sådan här situation). Ytterligare en felkälla i materialet är att det finns en inneboende trend i materialet; en seriekorrelation mellan feltermerna för att prata i statistiska termer. Åtminstone enligt det enkla måttet »Durbin-Watson« är dock detta problem inte alldeles avgörande (Durbin-Watson-statistiken uppgår till 2,4).
- 13 Exempelvis var Karin Anderssons (utfrågningarna 1985 och 1991) spontana kommentar inför resultatet att »det gillar jag«.

KAPITEL 9

TEMPOT

- 1 Petersson (1996); Strömbäck (2001); Debray (1994); Bourdieu (1998). För en kritisk genomgång av mediesjuketeorierna se t ex Norris (2000).
- 2 Patterson (1993:75–6).
- 3 Hallin (1992); Patterson (1993:74).
- 4 Rosenbaum (1997:94).
- 5 Asp (1995).
- 6 Två undantag finns dock. Vad gäller utfrågningarna under perioden har »antalet ord per minut« beräknats på enbart 1960 års program. Resultatet för avslutningsdebatterna under den tidiga journaliststyrda perioden (1966–1970) har beräknats på 1964 och 1968 års debatter. Vi tror inte att dessa avvikelser påverkar resultaten substantiellt.

KAPITEL 10

NY JOURNALISTIK – NY INFORMATION?

- 1 Se t ex Hernes (1978); Eide & Hernes (1987). Benämningen 'medialisering' återfinns i Asp (1986).
- 2 Patterson (1994).
- 3 Petersson (1996:16).
- 4 Se t ex Mazzoleni (1987); Åsard & Bennett (1995).

- 5 En studie av valprogrammen i samband med 1980 års folkomröstning om kärnkraft visade att bakgrundsprogram som *Aktuellt A45*, *Magasinet* och *Pejling* hade ett större informationsdjup än nyhetsprogrammen (Asp 1986).
- 6 Bergström (1994).
- 7 Hernes (1978:187–88); Eide & Hernes (1987). Hernes urskiljer ytterligare ett antal tekniker såsom intensifiering och personifiering. Vi har bedömt att dessa är mindre relevanta i åtminstone detta sammanhang. Exempelvis syftar intensifiering mer på nyhetsvärdering och på att det är lättare att beskriva något som sker under en kort och avgränsad tidsperiod.
- 8 För ett mer utförligt resonemang om olika aspekter av »konkretisering«, se Håkansson (1999).
- 9 Se t ex Johannesson (1990). En empirisk analys av svenska politikers användande av retoriska *exempla* återfinns i Håkansson (1999). Om effekterna på publiken av denna typ av retorik se Brosius & Bathelt (1994).
- 10 Innehållsanalyserna av avslutningsdebatterna har samlats in inom ramen för två forskningsprojekt finansierade av HSFR: »Partiernas opinionspåverkan« och »Valretorik i Sverige och Tyskland«.
- 11 För Sveriges del, se främst Westerstähl och Johansson (1985).
- 12 Bland studier som finner ett samband mellan massmediernas bevakning och människors bristande intresse eller engagemang i politiken kan nämnas Cappella & Jamieson (1996; 1997) och Schudson (1995). Norris (2000) däremot finner i huvudsak positiva samband mellan medborgares konsumtion av nyhetsmedier och deras politiska intresse, engagemang och kunskaper.
- 13 Sannerstedt & Sjölin (1990).
- 14 För Sveriges del, se Esaiasson (1996) och Håkansson (1999). Ett stimulerande internationellt exempel är William Rikers genomgång av debatten om den amerikanska konstitutionen mot slutet av 1700-talet, *The Strategy of Rhetoric* (1996).
- 15 Analysenheterna diskuteras mer utförligt i Håkansson (1999).
- 16 Parentetiskt kan nämnas att partierna genomfört en liknande självsanerande åtgärd vad gäller den partikontrollerade valpropagandan. Under efterkrigstiden har valmanifesten rensats från polemik gentemot andra partier. Fram till 1930-talet innehöll dessa partiernas avsiktsförklaringar ett betydande mått av kritik mot motståndarna (Esaiasson, Håkansson & Jahn 1997).
- 17 McGraw (1991). En kompletterande uppgift för partierna är att

- kunna ta åt sig äran för önskvärda tillstånd i samhället. Om det som vanvördigt kan kallas bortförklaringar och skryt i partiernas valbudskap, se Esaiasson (1996) och där anförd litteratur.
- 18 De svenska partiernas koncentration på sakfrågor under hela 1900-talet finns belagd i Brandorf, Esaiasson & Håkansson (1996).
 - 19 Se t ex Patterson (1994:57–65); Capella & Jamieson (1996; 1997); Asp (1990); Strömbäck (2001:188–92, 259).
 - 20 Johannesson (1990).
 - 21 Page 1978:171–72.
 - 22 Handlingsförslagen kan också ta sig formen av löften (»vi lovar«, »vi garanterar«). Då sådana explicita löften är sällsynta har vi valt att inte särredovisa dem.
 - 23 Vi kan uttala oss om valmanifesten tack vare att de ingick i det material som innehållsanalyserats i samma forskningsprojekt som granskat också avslutningsdebatterna, »Partiernas opinionspåverkan« (POP) och »Valretorik i Sverige och Tyskland«. Om journalister och kärnkraftsfrågan, se vidare Holmberg & Asp (1984).
 - 24 Ett annat mått på överensstämmelserna mellan sakfrågeprioriteringar är att jämföra hur ofta samma sakfråga är viktigast både i TV-program och i valmanifest. Det inträffade för debatternas del i nästan hälften av fallen (14 av 30), medan utfrågningarna prioriterade samma viktigaste sakfråga som partiet i 9 fall av 30.
 - 25 Svensson (1993) visar i en studie över tid på en allmänt minskande benägenhet i det offentliga samtalet att föra fram en utvecklad argumentation.
 - 26 Enligt mandat- och ansvarsmodellen är det framför allt regeringspartiets gärningar som bör stå i centrum för ansvarsutkrävande diskussioner (se kapitel 3). Förvånande nog är dock tillbakablickarna ungefär lika vanliga för oppositionspartierna som för regeringspartierna.

KAPITEL 11

MORGONDAGENS VALBEVAKNING

- 1 Kapitlet utgör en syntes av slutsatserna från de enskilda kapitlen. Som allmänna läsanvisningar för den som vill pröva grunderna för våra resonemang gäller att bokens frågeställningar diskuteras i kapitel 1, journalisternas uppdrag och legitimitetsgrund i kapitel 2, medborgarnas informationsbehov i kapitel 3, allmänna journalistiska ideal i kapitel 4, valprogrammets former i kapitel 5, interna

- överväganden och förhandlingar kring valprogrammets utformning i kapitel 6, avbrottsbenägenhet och informalisering i kapitel 7 samt valprogrammets innehåll i kapitel 9 och 10.
- 2 Ett viktigt undantag från regeln om partinyttan bör framhåvas. Många partiledare slutar sina anföranden i avslutningsdebatten med en uppmaning till medborgarna att utnyttja sin rösträtt oavsett vilket enskilt parti man sympatiserar med.
 - 3 Kanske invänder någon att även partierna många gånger inbjuder till egennyttigt tänkande, exempelvis genom att ställa ut vallöften om att införa en högsta avgift inom barnomsorgen. Enligt vårt förmenande gör det dock en betydande skillnad om invitationen till det egennyttiga tänkandet kommer från de politiska partierna eller från journalisterna. Politiker som spelar på väljarnas egoism får själva skörda den frukt man sått, medan journalister som gör samma sak kan två sina händer när obehagliga konsekvenser manifesteras. För mer utvecklade resonemang om informationens betydelse för väljarnas egennyttiga ställningstaganden, se Kumlin (2002). För en analys av avdragsfrågans betydelse 1979, se Holmberg (1981:264–65). Esaiasson (1990:270–78) ger en samlad skildring av hela det så kallade Villakostnadsvalet.
 - 4 Priming-effekten lyftes fram av Kinder & Iyengar (1987).

Källor och litteratur

Intervjuer och brevkommentarar (samtliga intervjuer genomförda i juni 1999)

Karin Andersson
Jan Axelsson
K-G Bergström
Pelle Edin
Björn Elmbrant (brevkommentar 10/12 1999)
Eva Hamilton
Oloph Hansson
Gunvor Hildén
Ingemar Odlander
Åke Ortmark (kompletterande brevkommantar 16/1 2000)
Lars Orup
Christer Petersson
Bertil Romilson (kompletterande brevkommantar 30/1 2000)
Göran Rosenberg
Helena Stålnert
Herbert Söderström
Lars Weldeborn

Dokument (hämtade från Sveriges Radios Arkiv)

Hörde ni? Valprogrammen i radio 1946
PM angående politiska program i svensk radio, den 15 december 1947
PM angående radions medverkan i valrörelsen 1952
Protokoll från sammanträde med partisekreterarna 18 december 1953
PM författat av Wilhelm Röhl inför överläggningar med partiernas
företrädare vid 1954 års val, nr 44
Radiotjänsts överläggning med partiledarna 7 september 1955

- Protokoll fört vid programkollegiet i sammanträdesrummet, måndagen den 1 oktober 1956
- Ivar Ivre och Wilhelm Röhl: Reflexioner om valet i Ra/TV 1960
- Ivar Ivre: Brev till Radiochefen, den 8 augusti 1961
- Ivar Ivre: Strödda tankar om politiska program i TV, den 22 januari 1962
- Minnesanteckningar från Radiochefens Programkollegium, den 21 februari 1962
- Anteckningar från sammanträdet med partiledarna angående höstens valprogram, den 7 mars 1962
- Minnesanteckningar från Radiochefens programkollegium måndagen den 26 november 1962
- Anteckningar från ett sammanträde med partisekreterarna inför nästa års val, den 18 december 1963
- PM angående partiernas presentationsprogram i TV vid AK-valet 1964, den 11 mars 1964
- Protokoll fört vid radiochefens lilla programkollegium måndagen den 27 juni 1966
- 1966 års valrörelse i TV. En sammanställning av redogörelser för uppläggning och erfarenheter
- Minnesanteckningar rörande de synpunkter på Sveriges Radios programverksamhet, som framfördes under överläggningen med regeringen den 19.12 1967
- Protokoll fört över Radiochefens programkollegium 1973-09-28
- Arbetsgruppen för 1976 års valrörelse i radio och tv – riksprogrammen: Minnesanteckningar från sammanträde den 19.11 1975
- Arbetsgruppen för 1976 års valrörelse i radio och tv – riksprogrammen: Minnesanteckningar från sammanträde den 28.11.1975
- Kommentarer av partiernas företrädare vid sammanträdet den 8.12.1975

Litteratur

- Ag, Lars & Söderström, Herbert (1962) *Samhällskritik i radio och TV*. Stockholm: Bonniers.
- Albinsson Bruhner, Göran (1998) *Dagspressens politiska ekonomi*. Stockholm: SNS förlag.
- Altheide, David & Snow, Robert (1979) *Media Logic*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Ansolahehere, Stephen & Iyengar, Shanto (1995) *Going Negative. How Attack Ads Shrink and Polarize the Electorate*. New York: The Free Press.

- Asp, Kent (1982) "Väljarna och massmediernas partiskhet". I Asp, Kent m fl *Väljare, partier, massmedia. Empiriska studier i svensk demokrati*. Stockholm: Publica.
- Asp, Kent (1986) *Mäktiga massmedier. Studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Asp, Kent (1990a) "Medialisering, medielogik, mediekraati." *Nordicom-Information 4*. Göteborg: Nordicom.
- Asp, Kent (1990b) "Medierna och valrörelsen". I Gilljam, Mikael & Holmberg, Sören (red) *Rött Blått Grönt. En bok om 1988 års val*. Stockholm: Bonniers.
- Asp, Kent (1991) "Journalisternas åsikter – en jämförelse med politiker och allmänhet". I Weibull, Lennart (red) *Svenska journalister. Ett grupporträtt*. Stockholm: Tiden.
- Asp, Kent (1992) *Uppdraget: journalistiken och den moderna demokratin*. Stockholm: Tiden.
- Asp, Kent (1995) *Kommersialiserade tv-nyheter på gott och ont. Jämförande undersökning av Rapport TV2 och Nyheterna TV4*. Arbetsrapport nr 50. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Asp, Kent (1996) "Röd-gröna journalister: politiska åsikter och yrkesideologi i samverkan". I Carlsson, Ulla (red) *Medierna i samhället*. Göteborg: Nordicom Information.
- Asp, Kent & Weibull, Lennart (1996) "Svenska journalister om mångfald och medier. Arbetsdokument från Rådet för mångfald inom massmedierna". Stockholm: Rådet för mångfald inom massmedierna, arbetsrapport 1996:3.
- Beattie, Geoffrey (1982) "Turn-taking and Interruption in Political Interviews: Margaret Thatcher and Jim Callaghan Compared and Contrasted". *Semiotica* 39:93–114.
- Berglez, Peter (1999) "Drömmar och mardrömmar om politiken, massmedierna och medborgarna. En teoretisk redogörelse". I Amnå, Erik (red) *Politikens medialisering*. Stockholm: Demokratiutredningens forskarvolym III (SOU 1999:126).
- Bergström, Hans (1994) "Televisionens val." I Larsson, Janerik (red) *Att granska makthavare – media i fokus*. Stockholm: Näringslivets Mediainstitut.
- Bille, Lars (1991) "The 1988 Election Campaign in Denmark". *Scandinavian Political Studies* 14:205–18.

- Björklund, Tor (1991) "Election Campaigns in Post-War Norway (1945–1989): From Party-Controlled to Media-Driven Campaigns". *Scandinavian Political Studies* 14:279–301.
- Boëthius, Maria-Pia (1994) *Makt och ärlighet. En bok om politik, medier, män & kvinnor*. Stockholm: Bonnier Alba.
- Bourdieu, Pierre (1998) *Om televisionen: Följderna av journalistikens herravälde*. Stockholm: Brutus Östlings förlag.
- Brandorf, Martin, Esaïasson, Peter & Håkansson, Nicklas (1996) "Svenska valfrågor. Partiernas valdebatt 1902–1994". *Statsvetenskaplig Tidskrift* 99:1–32.
- Briggs, Asa (1985) *The BBC: The First Fifty Years*. Oxford: Oxford University Press.
- Broddason, Thorbjörn (1994) "The Sacred Side of Professional Journalism". *European Journal of Communication* 9.
- Brosius, Hans-Bernd & Bathelt, Anke (1994) "The Utility of Exemplars in Persuasive Communication". *Communication Research* 21:48–78.
- Cappella, Joseph & Jamieson, Kathleen Hall (1996) "News Frames, Political Cynicism and Media Cynicism. *Media and Politics. Special Edition of The Annals of the American Academy of Political and Social Science* (546):71–84.
- Cappella, Joseph & Jamieson, Kathleen Hall (1997) *Spiral of Cynicism. The Press and the Public Good*. New York: Oxford University Press.
- Cavallin, Jens (1995) "Vad är mediekoncentration? Arbetsdokument från Rådet för mångfald inom massmedierna". Stockholm: Rådet för mångfald inom massmedierna, arbetsrapport 1995:1.
- Cederberg, Ann (1993) *Stil och strategi i riksdagsretoriken*. Uppsala: Institutionen för Nordiska språk.
- Coleman, Stephen (2000) "Meaningful Political Debate in the Age of the Soundbite". I Coleman, Stephen (ed) *Televised Election Debates. International Perspectives*. London: Macmillan.
- Cook, Timothy (1998) *Governing With the News. The New Media As A Political Institution*. Chicago: Chicago University Press.
- Dahl, Robert (1989) *Democracy and Its Critics*. Yale: Yale University Press.
- Dansk, Lennart (1949) "Politik i radio". I *Tjugofem år med Sveriges radio*. Stockholm: Radiotjänst.
- Daun, Åke (1989) *Svensk mentalitet*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Debray, Régis (1994) *Manifestes médiologiques*. Paris: Gallimard.
- Djerf-Pierre, Monika & Weibull, Lennart (2001) *Spegla, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*. Stockholm: Prisma.

- Djerf-Pierre, Monika (1996) *Gröna nyheter. Miljöjournalistiken i televisionens nyhetssändningar 1961–1994*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG).
- Djerf-Pierre, Monika (2001) "Skjutjärn, pedagog eller hantverkare?" I Djerf-Pierre, Monika, Johansson, Bengt, Weibull, Lennart & Börjesson, Britt (red) *Journalist 2000*. Göteborg: JMG Granskaren 2001:2–3.
- Djerf-Pierre, Monika, Johansson, Bengt, Weibull, Lennart & Börjesson, Britt (red) (2001) *Journalist 2000*. Göteborg: JMG Granskaren 2001:2–3.
- Drew, Paul & Heritage, John (1992) "Analyzing Talk at Work: An Introduction". I Drew, Paul & Heritage, John (eds) *Talk at Work. Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eide, Martin & Hernes, Gudmund (1987) *Død og pine! Om massemedia og helsepolitikk*. Oslo: FAFO.
- Ekström, Mats (2001) "Frågor, svar och icke-svar i politiska intervjuer. En samtalsanalys". *Nordicom Information* 1:57–73.
- Elgemyr, Göran (1981) "Radions frihet – en chimär". I Gustafsson, Karl-Erik (red) *Kommunikationspolitik och kommunikationsforskning*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Elgemyr, Göran (1984) "Skall rundradion få parasitera på pressen eller ej?". I Elgemyr, Göran & Cederberg, Jörgen (1984) *Tala till och tala med: perspektiv på den svenska radion och televisionen*. Stockholm: Legenda.
- Elgemyr, Göran (1987) "När Dagens Eko bröt vetorätten". I *Dagens Eko. Nyheter i radio under 50 år*. Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Elgemyr, Göran (1996) *Radion i strama tyglar: Om Radiotjänsts tillblivelse, teknik och ekonomi 1922–1957*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Elgemyr, Göran & Cederberg, Jörgen (1984) *Tala till och tala med: perspektiv på den svenska radion och televisionen*. Stockholm: Legenda.
- Elmbrant, Björn (1989) *Palme*. Stockholm: Tomas Fischer förlag.
- Engblom, Lars-Åke (1998) *Radio- och TV-folket. Rekryteringen av programmedarbetare till radion och televisionen i Sverige 1925–1995*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Engblom, Lars-Åke (2001) "Varför professionalisering?". I Lindblom Hulthén, Agneta (red) *Journalisternas bok 1901–2001* Stockholm: Svenska Journalistförbundet.

- Enochsson, Jorma & Petersson, Roland (1973) *Gunnar Hedlund*. Stockholm: Norstedts.
- Erlander, Tage (1982) *1960-talet*. Stockholm: Tiden.
- Esaiasson, Peter (1985) *Partiledarna inför valjarna*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionens rapportserie.
- Esaiasson, Peter (1990) *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Esaiasson, Peter (1992) "Scandinavia". I Butler, David & Ranney, Austin (eds) *Electioneering. A Comparative Study of Continuity and Change*. Oxford: Clarendon Press.
- Esaiasson, Peter (1996) "Käbblar politikerna? Om skryt, attacker och bortförklaringar i partiernas valbudskap". I Rothstein, Bo och Särllvik, Bo (red) *Vetenskapen om politik*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Esaiasson, Peter (1997) "När det glappar i kontakten". *Svenska Dagbladets Samtider* (1997-04-24)
- Esaiasson, Peter & Holmberg, Sören (1996) *Representation from Above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Aldershot: Dartmouth.
- Esaiasson, Peter, Håkansson, Nicklas & Jahn, Detlef (1997) "On the Nature of Negative Campaigning – Evidence From Germany and Sweden". Uppsats presenterad vid HSFR:s konferens *Europe Researched*, Prag, oktober 1997.
- Esaiasson, Peter & Moring, Tom (1994) "Codes of Professional Journalism: Journalists versus Politicians in Finland and Sweden". *European Journal of Communication* 9:271–89.
- Esaiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik & Wängnerud, Lena (2002) *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Fallows, James (1994) *Breaking the News. How the Media Undermine American Democracy*. New York: Vintage Books.
- Ferguson, Nicole (1977) "Simultaneous Speech, Interruptions and Dominance". *British Journal of Social and Clinical Psychology* 16:295–302.
- Fichtelius, Erik (1997) *Nyhetsjournalistik. Tio gyllene regler*. Stockholm: Utbildningsradion.
- Fishkin, James (1995) *The Voice of the People*. Yale: Yale University Press.
- Furhammar, Leif (1995) *Med TV i verkligheten: Sveriges television och de dokumentära genererna*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.

- Furhoff, Lars (1986) *Makten över journalistiken*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Germond, Jack & Witcover, Jules (1993) *Mad as Hell: Revolt at the Ballot Box*. New York: Warner Books.
- Gilljam, Mikael (1994) "Hästkapplöpningsjournalistik på gott och ont". I Gilljam, Mikael *Funderingar kring valet och folkomröstningen*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Gilljam, Mikael (1998) "Väljarna i omöjlig situation". *DN-Debatt* 1998-08-13.
- Golding, Peter & Elliot, Philip (1979) *Making the News*. London: Longman.
- Gomard, Kirsten (1996) "Sprog, kommunikation og køn – med Århus Byråd som eksempel". *Kvinne, Køn & Forskning* 2:5-17.
- Gomard, Kirsten & Krogstad, Anne (eds) (2001) *Instead of the Ideal Debate*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Greatbach, David (1986) "Aspects of Topical Organization in News Interviews: The Use of Agenda-Shifting Procedures by Interviewees". *Media, Culture & Society* 8:441-55.
- Greatbach, David (1988) "A Turn-Taking System for British News Interviews". *Language in Society* 17:401-30.
- Greatbach, David (1992) "On the Management of Disagreement Between News Interviewees". I Drew Paul & Heritage, John (eds) *Talk at Work. Interaction in Institutional Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grice, Paul (1975) "Logic and Conversation". I Cole, Peter & Morgan, Jerry (eds) *Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts*. New York: Academic Press.
- Hadenius, Stig (1982) "Partipressens uppgång och eventuella fall". I Asp, Kent m fl *Väljare, partier, massmedia. Empiriska studier i svensk demokrati*.
- Hadenius, Stig (1990) "Regeringen och massmedierna 1840-1990". I *Att styra riket. Regeringskansliet 1840-1990*. Stockholm: Departementshistoriekommittén. Allmänna förlaget.
- Hadenius, Stig (1998) *Kampen om monopol: Sveriges radio och TV under 1900-talet*. Stockholm: Prisma.
- Hadenius, Stig, Seveborg, Jan-Olof & Weibull, Lennart (1970) *Partipress. Socialdemokratisk press och presspolitik 1910-1920*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

- Hadenius, Stig, Weibull, Lennart & Seveborg, Jan-Olof (1968) *Partipress. Socialdemokratisk press och presspolitik 1890–1910*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Hadenius, Stig & Weibull, Lennart (1983) *Massmedier. En bok om press, radio och TV*. Stockholm: Bonniers.
- Hallin, Daniel (1992) "Sound Bite News. Television Coverage of Elections". *Journal of Communication* 42:5–24.
- Hansson, Gunnar (1997) *Dogm eller arbetshypotes? Den unge Wigforss och det socialistiska samhällsprojektet*. Stockholm: Symposion.
- Hansson, Oloph (1998) *Intresset ljuger aldrig. Strider om makten i och över Sveriges Radio*. Stockholm: Ekerlids.
- Hardarsson, Olafur (2000) "Might and Right: Views of Power in Society". In Esaiasson, Peter & Heidar, Knut (eds) *Beyond Westminster and Congress. The Nordic Experience*. Columbus: Ohio State University Press.
- Helén, Gunnar (1991) *Alltför många jag. Memoarer*. Stockholm: Bonniers.
- Hellweg, Susan, Pfau, Michael & Brydon, Steven (1992) *Televised Presidential Debates. Advocacy in Contemporary America*. New York: Praeger.
- Heritage, John & Greatbach, David (1991) "On the Institutional Character of Institutional Talk: The Case of News Interviews". I Boden, Deirdre & Zimmerman, Don (eds) *Talk and Social Structure*. Cambridge: Polity Press.
- Heritage, John & Roth, Andrew (1995) "Grammar and Institution: Questions and Questioning in the Broadcast News Interviews". *Research on Language and Social Interaction* 28:1–61.
- Heritage, John (1985) "Analyzing News Interviews: Aspects of the Production of Talk for an Overhearing Audience". I van Dijk, Teun (ed) *Handbook of Discourse Analysis. Volume 3*. London: Academic Press.
- Hernes, Gudmund (1978) Det medievridde samfunn. I Hernes G (red) *Forhandlingsøkonomi og blandningsadministrasjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hernes, Gudmund (1983) "Media: Struktur, vridning og drama". I *Nordicom-Information* 3–4. Göteborg: Nordicom.
- Holmberg, Sören (1981) *Svenska väljare*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören (1996) "Lagom makt till EU". *Statsvetenskaplig Tidskrift* 99:257–68.

- Håkansson, Nicklas (1999) *Valretorik. Om politiskt språk i partipropagandan*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Ingmar, Gunilla (1973) *Monopol på nyheter: Ekonomiska och politiska aspekter på svenska och internationella nyhetsbyråers verksamhet 1870–1919*. Uppsala: Scandinavian University Books.
- Ivre, Ivar (1969) *Tvivelrutan. 15 år med TV*. Stockholm: PAN/Norstedts.
- Ivre, Ivar (1982) "Sverige: Partiernas reträtt". I Andrén, Nils & Reske-Nielsen, Erik (red) *Medier og Politik*. Köpenhamn: Nordisk Ministerråd.
- Iyengar, Shanto & Kinder, Donald (1987) *News That Matters. Television and American Opinion*. Chicago: Chicago University Press.
- Johannesson, Kurt (1990) *Retorik eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedts.
- Jowett, Garth & O'Donnell, Victoria (1992) *Propaganda and Persuasion*. Newbury Park: Sage.
- Jørgensen, Charlotte, Kock, Christian & Rørbech, Lone (1994) *Retorik der flytter stemmer: Hvordan man overbeviser i offentlig debat*. København: Gyldendal.
- Kaid, Lynda Lee & Holtz-Bacha, Christina (eds) (1995) *Political Advertising in Western Democracies. Parties and Candidates on Television*. Thousand Oaks: Sage.
- Kelley, Stanley (1983) *Interpreting Elections*. Princeton: Princeton University Press.
- Krogstad, Anne (2001) "Image and Issues in Televised Debates". I Gomard, Kirsten & Krogstad, Anne (eds) *Instead of the Ideal Debate*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Kumlin, Staffan (2002) *The Personal and the Political. How Personal Welfare State Experiences Affect Trust and Ideology*. Göteborg: Department of Political Science.
- Larsson, Larsåke (1998) *Nyheter i samspel. Studier i kommunjournalistik*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Lau, Richard, Sigelman, Lee, Heldman, Caroline & Babbitt, Paul (1999) "The Effects of Negative Political Advertising". *American Political Science Review* 93:851–75.
- Lewin, Leif (1977) *Åsiktsjournalistiken och den fackliga demokratin*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Lewin, Leif (1984) *Ideologi och strategi. Svensk politik under 100 år*. Stockholm: Norstedts.
- Lindblad, Ingemar (1970) *Etermediernas värld*. Stockholm: Bonniers.

- Lindstedt, Inger (1998) *"Till de unga, till dem som ämna bliva tidnings män."* *Handböcker i journalistik*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Linell, Per (1996) *Approaching Dialogue. Talk and Interaction in Dialogical Perspectives*. Linköping: Arbetsrapporter från Tema K.
- Lowery, Shearon & DeFleur, Melvin (1995) *Milestones in Mass Communication Research: Media Effects*. New York: Longman.
- Löfgren, Orvar (red) (1988) *Hej, det är från försäkringskassan*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Löfgren-Nilsson, Monika (1999) *På Bladet, Kuriren och Allehanda – om ideal och organiseringsprinciper i den redaktionella vardagen*. Göteborg: Institutionen för Journalistik och Masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Mahoney, James (2000) "Path Dependency in Historical Sociology". *Theory and Society* 29:507–48.
- Manin, Bernhard, Przeworski, Adam & Stokes, Susan (1999) *Democracy, Accountability and Representation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- March, James & Olsen, Johan (1989) *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York: Free Press.
- Mathiesen, Thomas (1993) *Makt og medier: En innføring i mediesosiologi*. Oslo: Pax.
- Mayhew, David (1974) *Congress. The Electoral Connection*. Yale: Yale University Press.
- Mazzoleni, Gianpietro (1987) "Media Logic and Party Logic in Campaign Coverage: The Italian General Election of 1983". *European Journal of Communication* 2: 81–103.
- McChesney, Robert W (2001) *All makt åt medierna eller Ge folk vad folk vill ha?* Stockholm: Bokförlaget DN.
- McGraw, Kathleen (1991) "Managing Blame. An Experimental Test of the Effects of Political Accounts". *American Political Science Review* 85:1133–57.
- Melin, Margareta (1991) "Journalisternas syn på sin yrkesroll". I Weibull, Lennart (red) *Svenska journalister. Ett grupporträtt*. Stockholm: Tiden.
- Moring, Tom (1989) *Political Elite Action: Strategy and Outcome*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters.
- Mårtensson, Eva (1999) "Medieprat om politik – ett olösligt dilemma?". *Presshistorisk Årsbok 1999*.

- Naurin, Daniel (2001) *Den demokratiska lobbyisten*. Umeå: Borea.
- Næss, Arne (1995) *Empirisk semantik*. Solna: Almqvist & Wiksell.
- Negrine, Ralph (1994) *Politics and the Mass Media in Britain*. London: Routledge.
- Nerman, Ture (2000) "Massmediernas blinda fläck". *Publicistklubbens årsbok*.
- Neveu, Erik (1995) "Politics on French Television. Towards a Renewal of Political Journalism and Debate Frames." *European Journal of Communication* 14:379–409.
- Norris, Pippa (2000) *A Virtuous Circle. Political Communications in Postindustrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa, Curtice, John, Sanders, David, Scammell, Margaret & Semetko, Holli (1999) *On Message. Communicating the Campaign*. London: Sage Publications.
- Nylund, Mats (1995) *Politisk samtalsretorik*. Helsingfors: SSKH Meddelanden.
- Page, Benjamin (1978) *Choices and Echoes in Presidential Elections*. Chicago: Chicago University Press.
- Patterson Thomas E (1980) *The Mass Media Election. How Americans Choose Their President*. New York: Praeger.
- Patterson, Thomas E (1994) *Out of Order*. New York: Knopf.
- Peters, Guy (1999) *Institutional Theory in Political Science: The "New Institutionalism"*. London: Pinter.
- Petersson, Olof & Carlberg, Ingrid (1990) *Makten över tanken*. Stockholm: Carlssons.
- Petersson, Olof (1996) *Politikens möjligheter. Har folkstyrelsen någon framtid?* Stockholm: SNS förlag.
- Phillips, Anne (1995) *The Politics of Presence*. Oxford: Oxford University Press.
- Pierson, Paul (2000) "Increasing Returns, Path Dependency, and the Study of Politics". *American Political Science Review* 94:251–67.
- Pitkin, Hanna (1967) *The Concept of Political Representation*. Berkeley: University of California Press.
- Riker, William (1996) *The Strategy of Rhetoric*. Yale: Yale University Press.
- Rosen, Jay (1999) *What Are Journalists For?* New Haven: Yale University Press.
- Rosenbaum, Martin (1997) *From Soapbox to Soundbite. Party Political Campaigning in Britain Since 1945*. Houndmills: Macmillan Press.
- Rosenberg, Göran (2000) *Tankar om journalistik*. Stockholm: Prisma.

- Roth, Andrew (1998) "Who Makes the News? Descriptions of Television News Interviewees' Public Personae". *Media, Culture & Society* 20:79–107.
- Rothstein, Bo (1996) "Political Institutions: An Overview". I Goodin, Robert & Klingemann, Hans-Dieter (eds) *A New Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Rothstein, Bo (2001) "Välfärdsstat, förvaltning och legitimitet". I Rothstein, Bo (red) *Politik som organisation*. Stockholm: SNS förlag.
- Rydbeck, Olof (1990) *I maktens närhet. Diplomat, Radiochef, FN-tjänsteman*. Stockholm: Bonniers.
- Sacks, Harvey, Schlegoff, Emanuel & Jefferson, Gail (1974) "A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation". *Language* 50:696–735.
- Schmitt, Herman & Thomassen, Jacques (eds) (1999) *Political Representation and Legitimacy in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Schudson, Michael (1995) *The Power of News*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Searing, Donald (1991) "Roles, Rules and Rationality in the New Institutionalism". *American Political Science Review* 85:1239–60.
- Searing, Donald (1994) *Westminster's World. Understanding Political Roles*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Semetko, Holli (1991) "Parties, Leaders and Issues: Images of Britain's Changing Party System in Television News Coverage of the 1983 and 1987 General Election Campaigns". *Political Communication and Persuasion* 8:163–81.
- Sinclair, Barbara (1989) *The Transformation of the U.S. Senate*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- SOU (1975) *Betänkande av 1972 års pressutredning* Stockholm: SOU 1975:79.
- SOU (1995) *Vårt dagliga blad – stöd till svensk dagspress. Betänkande av 1994 års pressutredning* Stockholm: SOU 1995:37.
- Strömberg, Lars & Westerståhl, Jörgen (1983) *De nya kommunerna*. Stockholm: Publica.
- Strömbäck, Jesper (2001) *Gäster hos verkligheten. En studie av journalistik, demokrati och politisk misstro*. Stockholm: Brutus Östling/Symposion.
- Svensson, Jan (1993) *Språk och offentlighet. Om språkbruksförändringar i den politiska offentligheten*. Lund: Lund University Press.

- Sävström, August (1949) *En talmans levnadsminnen*. Stockholm: Lindfors bokförlag.
- Thelen, Kathleen (1999) "Historical Institutionalism in Comparative Politics". *The Annual Review of Political Science*. Volume 2.
- Thurén, Torsten (1997) *Medier i blåsväder: Den svenska radion och televisionen som samhällsbevarare och samhällskritiker*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Torbacke, Jarl (1976) *Det betvingande ordet*. Stockholm: PAN/Norstedts.
- Uhrwing, Marie (2001) *Tillträde till maktens rum. Om intresseorganisationer och miljöpolitiskt beslutsfattande*. Stockholm: Gidlunds.
- Weale, Albert (1999) *Democracy*. London: Macmillan.
- Westerståhl, Jörgen (1972) *Objektiv nyhetsförmedling*. Göteborg: Akademiförlaget.
- Westerståhl, Jörgen & Johansson, Folke (1985) *Bilden av Sverige. Studier av nyheter och nyhetsideologier i TV, radio och dagspress*. Stockholm: SNS förlag.
- Wilson, Graham (1994) "The Westminster Model in Comparative Perspective". I Budge, Ian & McKay, David (eds) *Developing Democracy*. London: Sage.
- Wirén, Karl-Hugo (1982) "Lust och dygd: Samhällsansvarsideologin i svensk radio och TV". *Historisk Tidskrift* 102:319–38.
- Voltmer, Katrin (2000) *Structures of Diversity of Press and Broadcasting Systems: The Institutional Context of Public Communication in Western Democracies*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.
- Wyndham Goldie, Grace (1977) *Facing the Nation: Television and Politics 1936–1976*. London: The Bodley Head.
- Zaller, John (1999) "The Rule of Product Substitution in Presidential Campaign News". *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 560:111–29.
- Åsard, Erik & Bennett, Lance (1995) "Regulating the Marketplace of Ideas: Political Rhetoric in Swedish and American National Elections". *Political Studies* XLIII, 645–63.
- Örnebring, Henrik (2001) *TV-parlamentet: Debattprogram i svensk TV 1956–1996*. Göteborg: Institutionen för Journalistik och masskommunikation.

Personregister

- Adelsohn, Ulf 185
Ahlmark, Per 133
Andersson, Karin 129, 135, 149
Arnholm, Maria 40, 79
Asp, Kent 156
Aspling, Sven 102
Axelsson, Jan 126
- Bergström, Hans 164
Bergström, K-G 125, 149, 161,
176, 177, 189
Bildt, Carl 104, 144f, 148, 150
Blair, Tony 46
Bohman, Gösta 103, 120, 135
Brandelius, Pia 129, 136
Burke, Edmund 38
Bush, George 68, 74
- Clinton, Bill 39f, 68, 74
- Dahl, Robert 28, 29
Dehlgren, Sten 86
Dickman, Ulla-Britt 105
Djerf-Pierre, Monika 61
- Ekstedt, Birger 100
Elmbrant, Björn 128
Engberg, Arthur 86
Erlander, Tage 16, 94, 100, 102,
103, 171, 184, 208
- Fälldin, Thorbjörn 103, 104, 133,
191
- Hagberg, Hilding 95, 173f
Hamilton, Eva 161, 189
Hansson, Per Albin 86
Hedlund, Gunnar 133
Herlitz, Nils 86
Hernes, Gudmund 165
Hildén, Gunvor 126, 129, 135
Hjalmarson, Jarl 192f, 208
Holmberg, Yngve 102, 171, 185
Holmström, Bo 131, 132
Humphrey, Hubert 71
- Ivre, Ivar 96
- Jacobsson, Lars 212
Johansson, Olof 17, 148
Jonnergård, Gustaf 99
Jonsson, Conrad 95
- Kekkonen, Urho 18, 19
Kennedy, John F 81
- Lenin 24, 25
Lindman, Arvid 86, 91
Löfgren, Orvar 132
- Madsén, Lars 118

- Malm, Stig 40, 79
 McGinniss, Joe 71
 Nerman, Ture 87
 Nilsson, Sam 72
 Nixon, Richard 71f, 81
 Nordenskiöld, Otto 103

 Odlander, Ingemar 123, 125, 126, 133, 137
 Ohlin, Bertil 103, 120, 145, 208
 Olivecrona, Gustaf 15, 99ff, 104, 122, 123, 129, 130, 134, 147, 157, 159, 176, 181, 183, 184, 189, 194, 195, 199, 200f, 212
 Olsson, Knut 192
 Olsson, Leif "Loket" 40, 71, 79
 Ortmark, Åke 15, 96, 99ff, 122, 123, 125, 129, 130, 132, 133, 134, 137, 147, 157, 159, 176, 181, 183, 184, 189, 194, 195, 196, 199f
 Orup, Lars 15, 99ff, 105, 122, 123, 125, 129, 130, 136, 137, 139, 147, 157, 159, 177, 178, 181, 183, 184, 185, 189, 194, 195, 196, 199f

 Palme, Olof 103, 104, 120, 133, 144f, 148, 150, 177, 185, 212f
 Patterson, Thomas 156, 163
 Perot, Ross 68, 74
 Persson, Göran 104

 Petersson, Christer 149, 150
 Petersson, Olof 163, 164
 Pettersson, Arne 173
 Pitkin, Hanna 36f

 Romilson, Bertil 134, 137
 Rosenberg, Göran 135, 137
 Rydbeck, Olof 90, 99, 107, 208

 Sachs, Thorvald 86
 Schlaug, Birger 176
 Schyman, Gudrun 17
 Sträng, Gunnar 102
 Stålnert, Helena 125
 Svensson, Alf 134, 148
 Sävström, August 88
 Söderström, Herbert 96

 Tarschys, Daniel 118
 Tham, Carl 118
 Tingsten, Herbert 86

 Ullsten, Ola 134

 Wachtmeister, Ian 74
 Wedén, Sven 133
 Weibull, Lennart 61
 Werner, Lars 126, 134, 148
 Westerberg, Bengt 17, 145, 171, 177f, 185
 Westerståhl, Jörgen 102
 Wigforss, Ernst 24, 25